

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Dějiny křesťanského umění

Kolečková Veselá Jana

Kostel sv. Jiljí v Nymburce

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Praha 2017

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Kutné Hoře dne 24. září 2017.

Jana Kolečková Veselá

Bibliografická citace

Kostel sv. Jiljí v Nymburce [rukopis]: diplomová práce / Jana Kolečková Veselá; vedoucí práce: Vladimír Czumalo. -- Praha, 2017. -- 133 s.

Anotace

Předložená práce zkoumá architektonické prvky kostela sv. Jiljí v Nymburce, zabývá se jejich popisem a analýzou a zařazuje je do jednotlivých vývojových etap stavby. Současný stav objektu je dán především restaurací chrámu provedenou K. Hilbertem na počátku 20. století. Jelikož neexistuje žádná novější odborná literatura, která by se věnovala obnovenému nymburskému chrámu, zaměřila jsem se především na toto období. V mé práci je restaurace chrámu začleněna do kontextu dobových souvislostí. Vzpomenuty jsou důvody nového zájmu o památky v polovině 19. století, politická situace ve městě, reformy v církevním dění a další okolnosti vedoucí k realizaci projektu. Podrobným popisem představuji Hilbertovy počáteční návrhy na restauraci chrámu a okolnosti, které návrhy formovaly. Všímám si vývoje architektonického názoru a mapuji příčiny změn v obnově chrámu. Uvádím možné zdroje inspirace K. Hilberta a jeho ovlivnění středověkým i moderním uměním. Na nymburském příkladu restaurace dokládám uplatnění nových teorií v památkové péči, pomocí kterých se K. Hilbert projevil jako tvořivý umělec, jenž památku dále zhodnotil vhodným navázáním na gotické období chrámu.

Klíčová slova

gotika, secese, historismus, Kamil Hilbert, památková péče, restaurování památek, Nymburk, kostel sv. Jiljí v Nymburce, portál, štíty, kružby

Annotation

This work explores architectural elements of the church of the St. Jiljí in Nymburk. It deals with their description and analysis and sorts them according to the stages of development of the church. The present state of the object results from the restoration made by K. Hilbert at the beginning of 20th century. As there is no newer literature dedicated to the restored church in Nymburk, I have focused above all on this period. In my work the restoration of the church is incorporated in the context of specific periods. The work mentions the reasons of the new interest in historical monuments in the middle of 19th century, the political situation in the town, the reforms of the Church and other circumstances which led to the realization of the project. I describe in details Hilbert's initial projects of the restoration of the church and the circumstances leading to the restoration. I also mention the development of the author's views and the causes of the changes of the project, and the possible sources of inspiration of K. Hilbert and how he was influenced by medieval and modern art. On this example I show the application of the new theories in the care of historical monuments. This attitude helped K. Hilbert to become a creative artist and to increase the value of this historical monument by following up Gothic period of the church.

Key words

Gothic, Art Nouveau, historism, Kamil Hilbert, care of historical monuments, restoration of historical monuments, Nymburk, Church of St. Jiljí in Nymburk, portal, gable, tracery

Počet znaků (včetně mezer): 183 551

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především vedoucímu práce PhDr. Vladimíru Czumalovi, CSc. za vstřícný přístup a odborné vedení diplomové práce.

Za zpřístupnění kostela sv. Jiljí v Nymburku a umožnění fotografování uvnitř kostela děkuji Mgr. Jaroslavu Krajlovi.

Za podnětné rady a odkazy při studiu složek plánů z fondu Hilbert děkuji pracovníkům Archivu architektury a stavitelství Národního technického muzea, Mgr. Alžbětě Laňové a Adrianě Šmejkalové.

Dále děkuji pracovníkům Státního okresního archivu v Nymburce za ochotu a pomoc při zpracování archivních materiálů k danému tématu.

Největší dík patří mé rodině za trpělivost a osobní podporu při psaní této práce.

Obsah

Úvod.....	7
Heuristika a kritika literatury.....	9
1. Popis chrámu sv. Jiljí v Nymburku.....	13
1.1 Vnější popis chrámu.....	14
1.2 Vnitřní popis chrámu.....	23
2. Okolnosti předcházející restauraci chrámu.....	31
3. Obnova kostela sv. Jiljí K. Hilbertem.....	41
3.1 Počáteční návrhy restauračních prací.....	41
3.2 Průběh prací.....	44
3.3 Umělecká výzdoba chrámu v intencích K. Hilberta.....	55
3.4 Aktualizace historické formy.....	61
4. Závěr.....	65
Seznam pramenů.....	68
Seznam použité literatury.....	68
Seznam vyobrazení.....	75
Obrazová příloha.....	83

Úvod

Město Nymburk se rozkládá v rovinaté nížině na pravém břehu řeky Labe, do níž za městem ústí řeka Mrlina. Území zde bylo osídleno již v době neolitu. Důležitým faktorem pro osídlení byla půda bohatá na labské náplavy, která zajišťovala dobré podmínky pro zemědělství, a dále existence labského brodu, který byl součástí staré cesty od severu k jihu tzv. Žitavské.

Nejstarší osada vznikla na mírné vyvýšenině nad ohybem řeky Labe přibližně v místě dnešního kostela Sv. Jiljí, kam se sbíhaly paprscitě staré obchodní cesty. Při založení nového města za vlády Přemysla Otakara II. byl plně respektován směr přístupových cest i situace dřívějšího sídliště. Město v té době patřilo pod správu nového župního úřadu v Poděbradech, kde Přemysl Otakar II. založil vodní hrad. Nymburk se stal součástí systému opevněných měst na Labi.¹

Za vlády Václava II. byl Nymburk obehnan dvojicí hlubokých vodních příkopů, které obepínaly město ve dvou soustředných kruzích, a hradební zdi s přibližně padesáti věžemi.² Město bylo přístupné pěticí bran. Jádrem vějířovitého městského půdorysu byl kostel sv. Mikuláše (později zasvěcen sv. Jiljí). Význam náměstí kolem kostela byl dán blízkostí nejstaršího mostu.³ Při výstavbě městského opevnění byl most přenesen na jih od náměstí, takže již nebylo možné vjíždět z mostu přímo na náměstí a kostel se ocitl stranou hlavních silnic, vytvořen byl nový ústřední městský prostor.⁴ Dřívější přirozené centrum města kolem kostela tak ztratilo své výsadní postavení. Město se dále rozšiřovalo především západním a severním směrem.

Hradby, sakrální stavby i veřejné budovy byly vystavěny v době založení města z pálených cihel, což činí město Nymburk výjimečným mezi českými městy. Tento způsob středověké výstavby je typický spíše pro země severně a severozápadně od českých hranic, v našich zemích nalezneme srovnání snad pouze s Hradcem Králové. Většina autorů topografických příruček na tuto skutečnost reaguje a spojuje výstavbu středověkého města s německou a holandskou kolonizační činností. Dle Vladislava Razíma jsou příčinou místní

¹ Jana HRABĚTOVÁ: Památky Nymburska, Poděbrady 1998, 8

² Jiří KULHÁNEK (ed.): Nymburk, královské město v práci a životě, Nymburk 1940, 63

³ Vladislav RAZÍM: Středověké hradby města Nymburka, Nymburk 2002, 3

⁴ Ibidem 3

geologické a surovinové poměry.⁵ Město bylo budováno v oblasti bohaté na druhohorní mořské usazeniny a kvalitnější vrstvy opuky, způsobilé pro stavbu, se musely těžit z hloubky až několika metrů pod povrchem. Jednodušším způsobem bylo využít čtvrtohorní usazeniny - spraše a sprašové hlíny, vyskytující se ve městě a jeho okolí, které byly vhodnou cihlářskou surovinou.⁶ Užívány byly cihly o rozměrech 8 - 9 x 25 - 27 x 12 - 13 cm, kladené tak, že v jedné vrstvě se střídají vždy dva běhouny s jedním vazákem, spojeny jsou ložnou maltou se spárou širokou 2 - 3,5 cm.⁷

Nymburský kostel je výjimečný nejen použitým stavebním materiálem, ale také bohatostí a tvarovou vospělostí užitých gotických architektonických prvků, které v mnoha případech historici připisovali působení pražské královské huti. Kostel byl sužován častými požáry a do jeho podoby se při opravách promítly různé architektonické názory napříč staletími. Se stupňující se národní hrdostí a zájmem o památky po polovině 19. století vyvstala touha po důstojné obnově kostela a navrácení jeho podoby do jednotného stylu. Tyto snahy dlouho nebyly korunovány úspěchem pro nedostatek financí a jednotlivé zásahy byly poplatné své době. Na počátku 20. století spolu s novými názory v památkové péči došlo ke zdařilé restauraci chrámu Kamilem Hilbertem.

Můj zájem se soustředil především na tuto obnovu kostela prováděnou v letech 1913 - 1918. Současná podoba objektu je z velké části výsledkem Hilbertových snah. Ve své práci nejprve proto představím kostel podrobným popisem stavby a jednotlivých architektonických článků, které se pokusím časově zařadit. Uvedu okolnosti předcházející restauraci chrámu a podobu chrámu před obnovou. Porovnáám původní Hilbertovo návrhy na obnovu kostela. Dle dochovaných složek plánů, náčrtů, stavebního deníku a účtů určím rozsah Hilbertových zásahů a jejich opodstatnění. Kamil Hilbert se zabýval také návrhy mobiliáře a vybavení kostela. Konečná podoba je výsledkem spolupráce Hilberta s významnými soudobými umělci.

⁵ Ibidem 17

⁶ Ibidem 17

⁷ Ibidem 18

Heuristika a kritika literatury

Téma své práce jsem si vybrala s ohledem na dosud nedostatečné zpracování tak významné sakrální stavby, jakou je nymburský děkanský chrám. Literatura a prameny pojednávající o stavební historii nymburského děkanského chrámu jsou mizivé, stavebně historický průzkum kostela ještě nebyl zpracován. Nedokončen zůstal také Soupis památek historických v Království českém, který byl iniciován na konci 19. století Josefem Hlávkou. Současné diplomové práce ve snaze představit v celém rozsahu památkářskou činnost Kamila Hilberta poskytují pouze základní data k jednotlivým památkám.

Nejstarší zpracování dějin Nymburka pochází z pera nymburského purkmistra a lékaře Josefa Merkla (1761 - 1833). Rukopis byl přeložen a knižně vydán v roce 2012.⁸ Kostel sv. Jiljí je zde zmíněn vždy na pozadí historických událostí, přičemž značnou pozornost autor věnuje době husitství a událostem třicetileté války. Podrobně jsou uvedeny dary kostelu a nadání oltářů, u kterých je nejvíce zkoumaná epigrafika.

Nymburský kostel sv. Jiljí je zmíněn již v prvních vydáních periodika centrální komise ve Vídni. Bernhard Grueber zpracoval rozsáhlou studii charakterizující stavební památky v Čechách, ze které uveřejnil roku 1856 článek v *Mittheilungen der k. u. k. Central Commission*.⁹ Ve své stati poukazuje na přetrvávání románské formy v české architektuře až do 14. století. Jako příklad uvádí listové hlavice z nymburského kostela sv. Jiljí a z kostela sv. Ducha v Hradci Králové.

Další článek ve zprávách centrální vídeňské komise nalezneme z roku 1875.¹⁰ Autor popisuje nymburský chrám a řadí jej k nejstarším gotickým stavbám v zemi. Typem stavby jej přirovnává ke kostelu sv. Štěpána v Praze a uvažuje také o působení dómských stavitelů. Zpracování tympanonu portálu kruchtly se zobrazením veraikonu a sochu sv. Mikuláše klade na roveň pražskému dílu Petra Parléře. Z uvedených datací a atribucí vychází řada pozdějších autorů.

Zájem o Nymburk se probudil u našich předních historiků po polovině 19. století, kdy začaly vycházet první články v *Památkách archeologických*, založených kutnohorským

⁸ Josef MERKL: Dějiny královského města Nymburka, Nymburk 2012

⁹ Bernhard GRUEBER: Charakteristik der Baudenkmale Böhmens, in: *Mittheilungen, der k.k. Central Commission*, I., 1856, 213-222

¹⁰ Die Pfarrkirche zu Nimburg in Böhmen, in: *Mittheilungen, k.u.k. Central Commission*, I., 1875, 69-71

rodákem Janem Erazimem Wocalem v roce 1854.¹¹ Již v roce 1859 zde byla uveřejněna rozsáhlá stať od Karla Vladislava Zapa, zahrnující celou historii města Nymburka od jeho založení až po Zapovu současnost, přičemž nejobsáhleji se věnoval událostem třicetileté války.¹² Zap čerpal z rukopisu svého současníka a nymburského rodáka, doktora lékařství a správce městského archivu Jana Dlabáče. Děkanský chrám sv. Jiljí hodnotí Zap po katedrále sv. Ducha v Hradci Králové jako nejvýznamnější cihlovou stavbu v Čechách a také nejstarší. Počátek stavby chrámu datuje do doby vlády Václava II.. Chrám popisuje před plánovanou Grueberovou regotizací, vůči níž měl výhrady. Mobiliáři se věnuje pouze okrajově, neboť barokní zařízení mu připadá nevkusné. Pozornost obrací spíše k náhrobkům. Velmi přínosná je zde reprodukce litografie Farského dle kresby Jaroslava Němce, znázorňující chrám sv. Jiljí v polovině 19. století před plánovanou obnovou.

Jan Erazim Wocel jako předseda archeologického sboru Musea království Českého pořádal schůze sboru, ze kterých jsou v Památkách archeologických zaznamenány jen krátké zprávy, zato zde nalzáme cenné informace k obnově památek. Dovídáme se například, že na schůzi sboru dne 27. 3. 1868 bylo nové zastřešení jižní věže chrámu sv. Jiljí v Nymburce, dílo Bernharda Gruebra, podrobena ostré kritice.¹³

Od roku 1875 vydával Umělecký odbor Křesťanské akademie časopis *Method*, redigovaný Ferdinandem Josefem Lehnerem. Pouze okrajově je zde zmíněn nymburský kostel sv. Jiljí, a to v Lehnerově článku o gotickém slohu z roku 1880, kde se autor snaží datovat nymburské sloupové hlavice do poloviny 14. století¹⁴, a poté v roce 1883, kde Lehner krátce informuje o předložení nákresů průčelí kostela sv. Jiljí v Nymburce Josefem Mockerem.¹⁵ O úspěšnosti podaných návrhů na obnovu kostela sv. Jiljí se dovídáme také ze znaleckého posudku Centrální komise z roku 1910.¹⁶

Ve třicátých letech 20. století se velmi intenzivně zabýval gotickou cihlovou architekturou Vladimír Denkstein. Svoje pojednání o děkanském kostele sv. Jiljí v Nymburce

¹¹ HRABĚTOVÁ (pozn. 1) 8

¹² Karel Vladislav ZAP: Nymburk, královské město nad Labem, in: Památky archeologické a místopisné, III., 1859, 340 - 363

¹³ Schůze archeologického sboru Musea království Českého, in: Památky archeologické a místopisné, VIII., 1870, 74

¹⁴ František Josef LEHNER.: Sloh gotický, in: *Method*, VI., 1880, 66 - 68

¹⁵ František Josef LEHNER: Přehled církevně umělecké činnosti, in: *Method*, IX., 1883, 7 - 9

¹⁶ Mittheilungen, d.k.k. Centr Commission, IX., 1910, 497

věnoval roku 1934 památce Vojtěcha Birnbauma, jehož byl asistentem.¹⁷ Denkstein podrobil kritice pravost listin určujících založení města, podal popis chrámu a snažil se o formální analýzu architektonických prvků i s nákresy profilace a datací. Velmi přínosné je uveřejnění fotografií kostela sv. Jiljí před Hilbertovou obnovou a stručné určení rozsahu Hilbertem provedených prací. Denkstein vycházel jednak z původních plánů a náčrtů Hilberta, ale také z přímého svědectví architekta Lustiga, spolupracovníka Hilberta při obnově. Do průzkumu není zahrnuta jižní kamenná věž chrámu.

Ucelený obraz úspěšně se rozvíjejícího města Nymburka podal Jiří Kulhánek v útlé publikaci určené spíše turistům.¹⁸ Stručně zmínil historii města a obsírněji představil události konce 19. a počátku 20. století. Kulhánek především vyzdvihl zásluhy pokrokové správy města, která umožnila uplatnění mladým českým umělcům, díky nimž se rozvinula ve městě moderní výstavba.

Nesmím opominout téměř encyklopedickou knihu Dobroslava Líbala *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*.¹⁹ Nejde jen o strohý popis kostela, ale autor nalézá také analogie a příklady stejných architektonických typů.

Nymburský kostel sv. Jiljí je často uváděn Václavem Menclm jako vybraný příklad v jím sestavené vývojové řadě gotických architektonických prvků. Přesnou dataci uvedl u kružeb, okenních ostění i jižního portálu ve svých příspěvcích ve *Zprávách památkové péče*.²⁰

Ze zjištění Mencla, Líbala a Denksteina vyšel při zhodnocení stavebních etap kostela sv. Jiljí administrátor nymburského děkanství Josef Poul v 60. letech 20. století. Text jeho rukopisu vyšel tiskem v roce 1990.²¹

Stručný popis nymburského chrámu nalezneme také v publikaci Pavla Jakuba, který se však zajímá spíše o hospodářské a společenské poměry ve městě.²² Text již opakuje známá fakta.

Bohužel i v další literatuře z těchto let nalezneme jen strohé základní informace. Přestože byl učiněn pokus o soupis památek Nymburska Janou Hrabětovou, zaměstnankyní Polabského muzea v Poděbradech, nebyl kostelu sv. Jiljí dán větší prostor a údaje o památce

¹⁷ Vladimír DENKSTEIN: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, 1934, 111-131

¹⁸ KULHÁNEK (pozn. 2)

¹⁹ Dobroslav LÍBAL: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948

²⁰ Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, in: *Zprávy památkové péče*, XX., 1960, 121-196
Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku, in: *Zprávy památkové péče*, XX., 1960, 198-205

²¹ Josef POUL: *Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce*, Nymburk 1990

²² Jakub PAVEL: *Nymburk. Historický a stavební vývoj města*, Nymburk 1970

se vtěsaly do jednoho odstavce.²³ Situace se opakovala i v aktualizovaném vydání v roce 1998.²⁴

V novější literatuře je nymburskému chrámu věnována pasáž v díle Jiřího Kuthana²⁵ a Dobroslava Líbala.²⁶ Cenné informace ohledně užití cihlového zdiva a o životě ve středověkém Nymburce přinesl průzkum Vladislava Razíma.²⁷

Poslední publikace pojednávající o historii města Nymburka a děkanském kostele sv. Jiljí pochází od nymburského usedlíka Jana Řehounka.²⁸ Nejedná se však o odbornou literaturu, nýbrž o vyprávění sumarizující známá fakta prokládaná pověstmi. Autor se dopouští velkých nepřesností bez uvedení zdrojů.

Ucelený obraz o Hilbertově restauraci by nebyl možný bez použití článku Viktora Kotrby publikovaného v Umění roku 1963.²⁹ Kotrba zde uveřejnil korespondenci Maxe Dvořáka a Kamila Hilberta z let 1907 až 1919. Informace jsou přínosné hlavně z hlediska památkové péče. Také Eva Fantová se zabývá vlivem osobnosti Kamila Hilberta na památkovou péči.³⁰ Posmrtné zhodnocení Hilbertovy práce provedl pak Zdeněk Wirth v časopise Umění.³¹

Památkářské činnosti Kamila Hilberta se věnovaly ve své diplomové práci Markéta Fatková³² a Jitka Císařová³³. Široce pojaté téma neumožnilo detailní rozbor realizací. Markéta Fatková své dosavadní bádání završila ve stručné monografii nazvané Památková péče očima architekta Kamila Hilberta³⁴. Nymburský kostel však do svého záběru nezahrnula a zmínila jej pouze v soupisu Hilbertova díla.

²³ Jana HRABĚTOVÁ: Soupis památek okresu Nymburk, I., 2. část, Poděbrady 1976

²⁴ HRABĚTOVÁ (pozn. 1) 8

²⁵ Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Vimperk 1994

²⁶ Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha 2001

²⁷ RAZÍM (pozn. 3)

²⁸ Jan ŘEHOUNEK: Nymburk - královské město v červených hradbách, Nymburk 2012

²⁹ Viktor KOTRBA: Max Dvořák a zápas o novou ideu památkové péče v Čechách, in: Umění XI, 1963, 268 - 282

³⁰ Eva FANTOVÁ: Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči, in: Umění II, 1979, 67 - 76

³¹ Zdeněk WIRTH: Architekt Dr. Kamil Hilbert, in: Umění VII, 1934, 47

³² Markéta FATKOVÁ: Kamil Hilbert, architekt-památkář (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2010

³³ Jitka CÍSAŘOVÁ: Památkářská činnost Kamila Hilberta, 1869-1933 (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Pardubice). Pardubice 2012

³⁴ Markéta FATKOVÁ: Památková péče očima architekta Kamila Hilberta, Praha 2014

1. Popis chrámu sv. Jiljí v Nymburce

Kostel sv. Jiljí stojí na mírném návrší v bezprostřední blízkosti městských hradeb a řeky Labe. Z hlediska půdorysu je kostel situován do jihovýchodní části středověkého městského útvaru a je styčným bodem cest radiálně vycházejících z Kostelního náměstí. K západnímu průčelí kostela se sbíhají cesty vedoucí od Mladé Boleslavi a Prahy (přístup od bývalé Velelibské a Svatojiřské brány). Nejstarší jižní portál kostela je obrácen směrem k bývalé fortně, brance vedoucí k řece, umožňující přístup na tehdejší nejstarší most. Listinné prameny z 16. století dokládají v místech fortny existenci věže s průchodem³⁵. Ta byla situovaná jižně od Kostelního náměstí u nároží Kamenného domu s radnicí (původně rychtou). Kamenný dům byla rozsáhlá gotická stavba z cihel a kamene z poloviny 14. století, která ustoupila v roce 1915 novostavbě soudu.³⁶

V historických pramenech není založení kostela zmíněno. Výstavba presbytáře je historiky kladena do let 1280 - 1290.³⁷ Současně s presbytářem vznikla stará sakristie (dnes depozitář) a kaple Panny Marie při jeho severní zdi. Další stavební etapa se uskutečnila až po velkém požáru města v roce 1343.³⁸ V letech 1350 - 1360 bylo vystavěno trojlodí s cihlovou severní věží v západním průčelí a nová sakristie u jižní stěny presbytáře.³⁹ Založena byla také kamenná jižní věž, avšak dokončena byla až v poslední čtvrtině 14. století. K bočním lodím byly připojeny na počátku 16. století pozdně gotické předsíně, nejprve jižní a poté severní předsíně. Na počátku 16. století byla také vestavěna předsín mezi novou sakristií a jižní boční lodí.⁴⁰ Kolem roku 1600 byla rozšířena kruchta.⁴¹ Kostel byl zasvěcen sv. Mikuláši, patronu obchodníků. Ke změně zasvěcení kostela došlo pravděpodobně ve třetí čtvrtině 17. století v souvislosti s působením dominikánských kněží od sv. Jiljí v Praze, kteří usilovali o podací právo na městské děkanství.⁴²

V důsledku požárů byl kostel často opravován a přestavován. Značně poškozen požáry byl kostel v 17. století. V roce 1610 vyhořela severní věž po zásahu bleskem. Škody

³⁵ Ibidem 14

³⁶ Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech II., Praha 1978, 512

³⁷ Ibidem 513; Srovnej: DENKSTEIN (pozn. 17) 115; Dle Densteina došlo k zahájení stavby roku 1275 současně se založením dominikánského kláštera v Nymburce.

³⁸ Václav MENCL: Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, 69; Srovnej: ZAP (pozn. 12), 342

³⁹ Ibidem 69

⁴⁰ Jan ŘEHOUNEK: Dějiny kostela sv. Jiljí v Nymburce „jak kameny o nich mluví“, Nymburk 2008

⁴¹ POCHE (pozn. 33) 513

⁴² ZAP (pozn. 12) 348

utrpělo město i kostel za pustošení Sasů ve třicátých letech 17. století, kdy dle Merkla „obrácen byl v popel farní kostel se dvěma nákladně vystavěnými věžemi se zvony a hodinami“.⁴³ Narušená severní věž musela být podepřena mohutným opěrákem. Nejničivější požáry však vypukly v roce 1686 a 1838. Zvláště požár roku 1686 znamenal pro kostel zkázu tak velkou, že bylo nutné za finančního přispění císaře Leopolda přistoupit k rozsáhlé obnově kostela a přestavbě zřícené klenby presbyteria. Roku 1795 byly obě věže opatřeny novými šindelovými střechami, přičemž na jižní kamennou věž byla osazena dřevěná pavlač a bání s měděnou lucernou. Po posledním požáru bylo roku 1846 rozhodnuto o snesení narušené severní věže do úrovně římsy hlavní lodi.⁴⁴

Původně se kolem kostela rozprostíral hřbitov s kostnicí a márnicí. Od Zapa se dovídáme, že kolem kostela na hřbitově stálo pět kapliček, které roku 1686 vyhořely.⁴⁵ Od 80. let 18. století nebyl hřbitov k pohřbům využíván a roku 1821 byl definitivně zrušen.⁴⁶ Barokní kamenný kříž u západního průčelí kostela byl zde ponechán na jeho upomínku.

S novým zaujetím pro národní památky byly od poloviny 19. století vyvíjeny snahy na celkovou obnovu chrámu. V 60. letech 19. století byl chrám regotizován dle návrhů B. Gruebera a v 80. letech dle plánů J. Mockera⁴⁷. Kompletní restaurace chrámu proběhla v letech 1913 - 1918 pod vedením Kamila Hilberta.

1.1 Vnější popis chrámu

Nymburský kostel sv. Jiljí byl vybudován z pálených cihel a doplněn architektonickými prvky provedenými v kameni. Z tesaného pískovce jsou dodány sokly, římsy, ostění oken, armování opěráků a nároží. Kámen byl použit také na stavbu jižní věže, jejíž význam byl podtržen rozsáhlejší architektonickou výzdobou. Kromě severní předsíně trojlodí je dnes celá stavba neomítnutá. Objekt se skládá aditivním způsobem z mnoha částí, které se navenek projevují vlastními střechami. Jednotlivé prostory jsou tak v obryse chrámu důsledně rozlišeny.

⁴³ MERKL (pozn. 8) 117

⁴⁴ ŘEHOUNEK (pozn. 28) 140

⁴⁵ ZAP (pozn. 12) 352

⁴⁶ Ibidem 352

⁴⁷ POCHE (pozn. 33) 513

Děkanský chrám sv. Jiljí je orientovaná trojlodní bazilika délky 51 m, bez příčné lodi, s polygonálně ukončeným dlouhým chórem. [1] Dvouvěžové západní průčelí, s věžemi vtaženými do půdorysu stavby, je zdůrazněné gotickým trojúhelným štítem s vpadlinami. [2] Střední loď trojlodí je výškou 19 m shodná s výškou presbytáře. K presbytáři přiléhá ze severu kaple Panny Marie a stará sakristie (dnes depozitář), z jihu kaple sv. Doroty (dnes nová sakristie) a jižní předsín presbytáře. K oběma bočním lodím byla symetricky připojena severní a jižní předsín. Jižní čtyřpatrová věž z tesaného kamene se vypíná do výšky 66 metrů ve směru staré pražské cesty. Severní cihlová věž je dnes dochována pouze v torzu.

Nejstarší částí kostela je raně gotický chór z poslední čtvrtiny 13. století, ukončený pěti stranami osmiúhelníku, jehož čtyři nároží závěru jsou zesílena opěrnými pilíři. U podélných stěn kněžiště zajišťují stabilitu klenby z každé strany tři opěrné pilíře, v dolní části zakryté přístavbami. Kromě nejzápadnějších cihlových opěráků s pultovou stříškou, jsou ostatní opěráky armovány pískovcovými kvádry a vrcholí sedlovými stříškami. [3] Jejich zakončení pochází z Hilbertovy restaurace chrámu. Přes svou značnou výšku, kdy dosahují až téměř k hlavní římsě, jsou opěráky závěru pouze jednou odstupněné, a to velmi nízko v úrovni okenních lavic. Sokl presbytáře je pravouhlý s trnožní římsou mírně skosenou, profilovanou mohutným výžlabkem, obnovenou při úpravách dle původní dochované.

Presbytář je osvětlen celkem devíti okny. Pět vysokých gotických hrotitých oken závěru je děleno hůlkovými pruty s nízkou patkou na dvě části vrcholící trojlaločnými oblouky. Zcela výjimečné v profilaci ostění je prostřední okno závěru, utvářené dvěma nestejně širokými výžlabky, dělenými vně i uvnitř oblouky a hruškovcem. [4] Ostění okna bylo obnoveno Hilbertem dle nalezených fragmentů ve zdivu. Ostění ostatních oken závěru je pravouhlé, členěné uvnitř prutem profilu drobného oblouku a na vnějším nároží hruškovcem. Kružba středního okna byla Hilbertem nově navržena v podobě dvou čtyřlístů nad nimiž stojí pěticípá hvězda. Kružby oken umístěných po stranách osového východního okna presbytáře se dochovaly z jedné čtvrtiny, obrazec byl však čitelný a pouze doplněn Hilbertem do podoby dvou trojlístů a nad nimi pravidelného šestiúhelníku. [5] Kružby dalších dvou oken závěru obsahují vždy jeden velký trojlalok s vícero nosy. [6] Okna závěru datuje Václav Mencl do roku 1280.⁴⁸ Okna podélných stran presbytáře byla Hilbertem upravena, ostění oken bylo obnoveno ve formě dvou nestejných výžlabků a kružby vykonstruovány nové. Okna severní

⁴⁸ Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku, in: Zprávy památkové péče, XX., 1960, 198

stěny presbytáře jsou dělena pruty na tři části ukončené trojlaločnými zdvojenými, do sebe vloženými oblouky, vrcholícími v okně východního pole pěticíou hvězdou [7] a v okně západního pole obrazcem v podobě trojlistu umístěného do vícelistého útvaru, se spodním kružbovým nosem vytaženým do podoby lilie. [8] V jižní stěně presbytáře je ve východním poli obdobně koncipované okno, dělené pruty na tři části, ukončené trojlaločnými zdvojenými do sebe vloženými oblouky, vrcholící pěticíou hvězdou. V západním poli bylo osazeno velké kruhové okno s pravoúhle odstupněným okoseným ostěním. Roseta se skládá z hvězdicovitěho útvaru vyplněného trojlisty a čtyřlisty. [9]

Hlavní římsa presbytáře pochází z Hilbertových úprav a je simového stoupajícího profilu s horním oblounem. Zastřešení celého kostela pochází z roku 1914. Závěr kněžiště má typ stanové střechy přecházející plynule v sedlovou střechu presbytáře, doplněnou sanktusníkem a oddělenou od sedlové střechy hlavní lodi protipožárním štítem. Štít vrcholí kamenným křížem a ramena štítu jsou ukotvena v kameni oddělujícím římsu presbytáře od římsy hlavní lodi. Kamenné hranoly štítu, opracované do podoby klínového žebra s okosením, zdobí na každé straně jeden kamenný krab. [10] Ukončující kámen poblíž hlavní římsy je zakončen směrem do jižního průčelí profilem hruškovce a opatřen kamenickou značkou Kamila Hilberta s rokem dokončení oprav. [11] Na upomínku velkolepé obnovy chóru po požáru v roce 1693 za vlády Leopolda I. byl osazen na vrchol střechy závěru kněžiště železný monogram „LI“.

K severní stěně presbytáře přiléhá stará sakristie, dnes depozitář, a kaple Panny Marie. [12] Prostory spolu stavebně souvisí, z vnějšku nejsou odlišeny, vznikly současně s chórem v poslední čtvrtině 13. století. Pískovcovými kvádry je armováno pouze severovýchodní nároží depozitáře, západní stěna kaple Panny Marie se opírá o severní boční loď trojlodí. Opěráky zde nebyly založeny. Trnožní římsa byla obnovena Hilbertem v profilu shodném s římsou presbytáře.

Z východu je depozitář osvětlen malým hrotitým okénkem, děleným hůlkovým prutem s polygonálními soklíky na dvě části ukončené lancetovými oblouky a kružbou tvaru obráceného srdce. [13] Ostění je profilované obloukem a výžlabkem. Svým tvaroslovím okno odpovídá pěti vysokým oknům presbytáře s datací kolem roku 1280. Okno je zabezpečeno ozdobnou kovanou mříží dle Hilbertova návrhu. V severní stěně je proraženo malé kulaté okénko depozitáře s kružbou tvořenou třemi trojlisty. Původně bylo zazděno a

Hilbertem obnoveno, stejně jako okno kaple Panny Marie situované opodál. Hrotité okénko kaple je děleno prutem na dvě části ukončené lancetovými oblouky vrcholícími kruhem s růží. Hlavní římsa byla vytvořena nová, v profilaci podoby gotické se spodním výžlabkem. Nad pultovou střechu mírně vystupuje ohraničení východního štítu kamennými kvádry opracovanými do podoby klínového žebra s okosením, které ústí do ukončujícího kamene nad hlavní římsou. [14] Ukončující kámen má ze severní strany podobu klínového žebra s okosením a hruškovcem, ze strany východní je jeho trojúhelná plocha pojednána nízkým reliéfem se symboly kamenického řemesla (kružidlo, palice, příložník) a špatně čitelnými písmeny. [15] Do východního štítu zasadil Hilbert malý sedlový portálek s profilovaným ostěním a opatřil jej dřevěnou okenicí s kovanými závěsy.

Nová sakristie a předsín, situované podél jižní stěny presbytáře, byly přistavěny dodatečně. Sakristie vznikla společně s trojlodím v druhé polovině 14. století a předsín presbytáře na počátku 16. století.⁴⁹ Armovaný opěrný pilíř presbytáře se po přístavbě stal součástí zdiva východní stěny sakristie. Nároží přístavby není armováno a opěrné pilíře nebyly vystavěny. Sokl sakristie byl obnoven Hilbertem v pravoúhlé profilaci s trnožní římsou s výžlabkem, shodně s presbytářem. Sakristie je osvětlena hrotitými okny z východní a jižní strany. Okna jsou dělena okenními pruty na tři části trojlaločně zakončené. Kružba oken vrcholí ve východním okně kruhem, v jižním okně dvěma sférickými trojúhelníky s vloženými trojlísty a zploštělým čtyřúhelníkem s vloženým čtyřlístem. [16] Do šikmého okenního ostění byly vsazeny kované mříže. Jejich tvar spolu s kružbou a pruty jižního okna navrhl Hilbert. Hlavní římsa sakristie je nová z počátku 20. století, novogotická, profilovaná výžlabkem. Do východního štítu sakristie zasadil Hilbert malé okénko se sedlovým zakončením, s okosením po stranách, a opatřil jej dřevěnou okenicí s kovanými závěsy obdobně jako u depozitáře.

Sokl předsíně byl přeložen současně se stavbou nového portálu na počátku 20. století. Tvoří jej prostý kvádr nevystupující z plochy stěny. Ke vstupu do předsíně vedou dva schody. Ostění portálu je jednoduše profilované. V horní části lomeného oblouku dvojici nestejně širokých výžlabků rámuje římsa profilu hruškovce, nesená polygonálními konzolkami a vrcholící křížovou kytkou. Kytku tvoří kamenný kříž a dva listy vinné révy, jejichž tvar doplněný o hrozny je užit také pro dekor římsy poblíž konzolek. Od paty římsy se

⁴⁹ ŘEHOUNEK (pozn. 28) 141

profilace portálu mění na jednoduchou šikmou. Spodní sokl portálu je profilován výžlabkem podobně jako trnožní římsa sakristie. [17] Portál i hlavní římsu navrhl Hilbert. Novodobá korunní římsa je z umělého kamene a nezvyklé pravoúhlé profilace, s hlubokým vyžlabením. V rozích předsíně se nad portálem zalamuje a její konce podpírají figurální konzoly z umělého kamene.

Konzoly představující hlavu muže s přilbou a hlavu ženy s turbanem vyšly z dílny Vojtěcha Suchardy. Pultová střecha kryje současně sakristii i předsíň, jednotlivé prostory však Hilbert oddělil nízkými střešními štíty z kamenných hranolů v podobě klínového žebra s okosením. Ukončující kámen nad hlavní římsou vždy navazuje na kamenné hranoly stejným profilem okosení, v horní části je pak zvýšen přidaným hruškovcem. Na východním štítu sakristie je boční plocha ukončujícího kamene opracována nízkým reliéfem opět s vyobrazením kamenického náradí. [18]

Bazilikální trojlodí bylo vystavěno krátce po polovině 14. století. Západní průčelí bylo koncipováno jako dvouvěžové. Sokl trojlodí pravoúhlé profilace s okosením a trnožní římsa s podbrádkou se svými tvary liší od architektonických článků presbytáře. Hlavní římsa trojlodí a kordová římsa byly nově vytvořeny v gotické profilaci s výžlabkem během Hilbertovy obnovy. Kordónová římsa navázala na fragmenty římsy severní věže.

Střední loď dosahuje výšky presbytáře a svou sedlovou střechou naň navazuje. Korpus střední lodí je zpevněn opěrnými pilíři s pultovou stříškou. Pilíře nejsou armovány. Při severní stěně střední lodí nad boční lodí nalezneme čtyři opěráky, při jižní stěně pět opěráků. V místě navázání lodě na presbytář vznikla neobvyklá dvojice opěrných pilířů svědčící o pozdější stavbě trojlodí. Opěráky střední lodě nedosahují k zastřešení bočních lodí z důvodu snížení střešních bočních lodí při úpravách prováděných Kamilem Hilbertem. Zazdívka pod a mezi pilíři střední lodí je proto ponechána v původním sklonu střechy a opatřena římsou, svrchu je přikryta střešní krytinou. Střední loď osvětluje osm oken, jejichž ostění je profilováno shodně jedním velkým výžlabkem. Okna jsou dělena okenními pruty na tři části zakončené trojlaloky. Kružbové obrazce bazilikálních oken severní stěny jsou tvořeny sférickými trojúhelníky a čtyřúhelníky s vloženými trojlisty a čtyřlisty. Kružba okna nejvýchodnějšího pole má střední část doplněnou při restauraci chrámu dle dochovaných děl a kružba nejzápadnějšího pole byla Hilbertem znovu zkompletována. [19] Architekt zde obnovil okenní pruty ukončené dvojitými do sebe vloženými trojlaloky, přičemž vrchní jsou

protazeny ve tvaru úzkých lancet až k vrcholícímu sférickému čtyřúhelníku s vepsaným čtyřlístem. Kružby bazilikálních oken jižní stěny mají složitější obrazce. [20] V prvním okně od západu je kružba tvořena velkým trojlistem, do kterého je vepsán další trojlist s větším počtem nosů. V druhém okně od západu byla kružba tvaru velkého kruhu vyplněna nově navrženou růžicí. Třetí okno obsahuje kružbu původní, dosti geometricky řešenou, sestavenou ze dvou čtverců nad sebou s vepsanými čtyřlísty, které po stranách doprovází trojúhelníky s vepsanými trojlisty. Kružbový obrazec nejvýchodnějšího okna je kruh obepínající čtyři trojlisty.

Severní boční loď je zpevněna dvěma jednou odstupněnými opěráky s pultovou stříškou. Opěrné pilíře jsou vystavěny z pískovcových kvádrů. Boční loď je osvětlena třemi hrotitými menšími okny. Okenní ostění je jednoduché šikmé, u všech oken chybí kamenná lavice, která je nahrazena cihlami. Jelikož ostění pokračuje v zadržce, je evidentní, že okna byla zkrácena ve své délce. [21] Okna jsou dělena pruty na dvě části zakončené trojlaloky. Kružba nejzápadnějšího pole není původní, obrazec je tvořen sférickým trojúhelníkem s vepsaným trojlistem. [22] Kružba prostředního okna obsahuje dvoulist s více nosy a nad ním sférický trojúhelník. Nejvýchodnější okno má kružbu tvaru kruhu s vepsaným pětilístem. Pultová střecha severní boční lodi pochází z Hilbertových úprav a je položena výše nežli střecha kaple Panny Marie, přiléhající k východní stěně lodi. Střechy bočních lodí mají stejný sklon jako přístavky presbytáře. Východní štít boční lodi je opět lemován opracovanými kamennými hranoly tvaru klínového žebra s okosením, ukončenými kamenem nad hlavní římsou, jehož obrys odpovídá profilu klínového žebra s okosením a hruškovcem.

K prostřednímu poli severní boční lodi byla počátkem 16. století přistavěna severní předsíň. [23] Jelikož šířka předsíně odpovídá délce jednoho klenebního pole boční lodi, lze se domnívat, že opěrné pilíře boční lodi byly stavbou předsíně odbourány. Sokl a hlavní římsa jsou pravoúhlých profilů, nově vytvořené při Hilbertových úpravách. Sokl v severním průčelí předsíně zdvojnásobuje svou výšku a tím vytváří iluzi kvádrování. V bočních stěnách přístavby jsou proražena oválná malá okna, opatřená jednoduchou mříží. Předsíň je přístupná skrze půlkruhově zakončený portál s pozdně gotickým přetínáním prutů s tordovanými sloupky. Dřevěné dvoukřídlé dveře pocházejí z novogotických úprav. Nade dveřmi je výplň ohraničená páskovým ornamentem ve stylu baroka. Předsíň je omítnuta, stěny člení štukové rámce v hrubé omítce. Nová je také mansardová střecha předsíně. V dobách třicetileté války,

kdy byl kostel zpustošen a vypálen Sasy, zde našli svou smrt občané města, ukrývající se v kostele. V upomínku na oběti z roku 1634 byl portál severní boční lodi zazděn. O události informuje nápisová deska umístěná vpravo od portálu.

Jižní boční loď je opatřena dvěma opěrnými pilíři z cihel. Pilíře jsou jednou odstupněné, s pultovou stříškou. [24] Sokl a korunní římsa odpovídají Hilbertově nové profilaci. Boční loď je osvětlena třemi hrotitými menšími okny s jednoduchým šikmým ostěním. Okna jsou dělena pruty na dvě části vrcholící trojhlavky. Kružby nejsou původní, pochází pravděpodobně z novogotických úprav a jsou tvořeny sférickým trojúhelníkem s vepsaným trojlistem, plaménky a kruhem s vepsaným čtyřlistem. Zastřešení pultovou střechou navrhl Hilbert, stejně tak východní štít boční lodě. Pultová střecha boční lodě je položena výše nežli střecha jižní předsíně presbytáře. Východní štít boční lodě je opět lemován opracovanými kamennými hranoly tvaru klínového žebra s okosením, ukončenými kamenem nad hlavní římsou s profilací klínového žebra s okosením a hruškovcem.

K prostřednímu klenebnímu poli jižní boční lodi byla přistavěna pozdně gotická jižní předsíň. [25] Sokl a trnožní římsa jsou v profilaci shodné s trojlodím. Nároží je armováno pískovcovými kvádry. Do předsíně nebyla proražena okna. Předsíň je přístupná původním pozdně gotickým lomeným portálem s tordovanými sloupky s přetínáním prutů ve vrcholu lomeného oblouku. Oblouk portálu lemují římsa tvaru oslího hřbetu, nesená polygonálními konzolkami a vrcholící ozdobou dnes nerozeznatelnou v obrysu. Vchodové dveře jsou opatřeny původní renesanční mříží, která využívá motiv stáčení spirál do esovitěho tvaru a plochého rostlinného ornamentu, konkrétně listoví vinné révy a kroucených rostlinných úponků.⁵⁰ Hlavní římsa byla vytvořena Hilbertem nová, je pravoúhlého profilu se spodními oblouny v rozích se přetínajícími. Jižní předsíň je zastřešena jehlancovou střechou.

Západní průčelí ohraničují po stranách dvě nestejně věže. Šířka střední lodi trojlodí je v západním průčelí vymezena jednou odstupněnými cihelnými opěráky s pultovou stříškou a kamennými štítky obnovenými Hilbertem. Opěráky dosahují výšky hlavní římsy a jsou přepásány kordonovou římsou. Do trojlodí se vstupuje gotickým ústupkovým portálem. [26] Lomený oblouk portálu je profilovaný střídavě pruty hruškovce a válce. Nakoso postavené patky a soklíky prutů vytváří zubatý tvar nálevky portálu. Vchodové dveře pobité plechovými

⁵⁰ Podobnou mříž vytvořil v katedrále sv. Víta v Praze J. Schmidhammer v roce 1573 kolem královské hrobky.

obdélnými díly jsou dvoukřídlé s barokním typem kované kliky a štítků. Nad vstupem je umístěna na kružbové konzole socha Panny Marie s dítětem pod baldachýnem z počátku 20. století. [27]

Horní střední část průčelí vyplňuje velké hrotité okno. Profilované okenní ostění je členěno velkým výžlabkem lemovaným vně menším výžlabkem s vloženým útlým oblounem. Okno je děleno pruty na čtyři části zakončené trojlaloky vložené po dvou do lancet vyplněných kruhem se čtyřlalokem. Kružbový obrazec vrcholí sférickým čtyřúhelníkem s vepsanými trojlisty kolem čtyřlistu. Kružba byla zřejmě upravena Josefem Mockerem. Mezi oknem a hlavní římsou je zdivo odlehčeno cihlovým obloukem.

Průčelí vrcholí cihelným trojúhelným gotickým štítem s vpadlinami lomeně zakončenými. [28] V nejvyšším bodě štítu byl umístěn kamenný kříž. Ramena štítu jsou poseta kamennými hranolovými věžovými výstupky vytvářejícími podobu stupňovitěho štítu. Dohromady deset kamenů opracovaných v horní části do jehlance, je na svých bocích kamenicky pojednáno motivem do lancety uzavřené jeptišky. Kameny navozují dojem gotických fiál. V dolní části je štít členěn lichými arkádami z pěti mělkých, pravouhle profilovaných nik. Ve třech spodních obloucích jsou proraženy menší hrotité otvory opatřené dřevěnými okeničkami a přibližně ve středu štítu je v prostřední vpadlině úzký otvor, uzavřený také dřevěnou okenicí. Oblouky arkád byly při poslední opravě jednotlivě zakryty oplechovanou sedlovou stříškou. Meziarkádové pilířky Hilbert zformoval do podoby opěráků s pultovou stříškou a kamennými štítky s lípanou kružbou. [29]

Severní věž byla vystavěna z cihel současně s trojlodím v druhé polovině 14. století. Její špatný stav po častých požárech však musel být po roce 1610 řešen přistavěním mohutného opěráku při severozápadním nároží. V roce 1846 byla věž snesena do úrovně římsy kostela a zbylo pouze její torzo. Mohutný severozápadní opěrák s průchozím obloukem odboural Kamil Hilbert v roce 1915 do podoby cihelného, jednou odstupněného opěrného pilíře s pultovou stříškou a s kamenným štítkem. [30] Jeho diagonální postavení odpovídá tedy původnímu opěráku. Severovýchodní nároží severní věže je podepřeno diagonálně postaveným, jednou odstupněným opěrným pilířem se štítkem, armovaným po celé své délce pískovcovými kvádry. Východní stěnu věže lemují při severovýchodním nároží kamenný polopilíř se štítkem, končící nad střechou severní boční lodě. [31] Kordonová římsa probíhá přes západní a severní stěnu věže a přes opěrné pilíře. Okna věže byla Hilbertem doplněna.

Přízemí věže je osvětleno pouze ze severní strany malým hrotitým okénkem s trojlaločným obloukem. Ve výši bazilikálních oken hlavní lodi umístil Hilbert v severní stěně věže hrotité okno se šikmým ostěním, sestaveným z jednotlivých kamenných kvádrů v líci průčelního zdiva nestejně ukončených, připomínajících renesanční kamennou bosáž. Ukončující kámen lomeného záklenku okna vyznívá dominantně na způsob klenáku. Okenní kružba má tvar trojlistu nad trojlalokem. [32] Ve stejné úrovni se nachází malé okénko s trojlaločným obloukem v západním průčelí věže. Hladká stěna přízemí západního průčelí severní věže je ozdobena od roku 2012 plastikou Zmrtvýchvstání od Jana Koblasy.

Zakončení střechy severní věže navrhl Hilbert. Jehlancová střecha je směrem do severního a západního průčelí doplněna o střešní vikýře se sedlovou stříškou a cihelnými štíty s otvorem sedlového tvaru. Štíty jakoby chtěly vytvořit iluzi vlaštovčích ocasů, ovšem v dosti geometrizované podobě. Místo postranních obloučků jsou užity kamenné kolmé jehlany a prostřední převyšující část se dá přirovnat k opěráku s kamennou pultovou stříškou. Boční stěny štítů jsou jednou odstupněné podobně jako pilíře.

Jižní čtyřpatrová věž byla vystavěna v 80. letech 14. století z pískovcových kvádrů. Její dva diagonálně postavené kamenné opěráky přechází v místech svého stupňovitého ukončení ve věžovité nástavce vrcholící fiálami s kraby a kyticí. Sokl věže a trnožní římsa s vrchním tvarem zvonovnice jsou původní. Tělo věže obíhají v různých výškách patrové římsy profilované výžlabkem. Římsa mezi prvním a druhým patrem je při nároží přerušena fiálami opěráků. Římsa nad druhým patrem nese fiály vyrůstající z ní při nárožích a podél oken, podepřena je pod každou fiálou maskarony. [33] Hrotité okno v přízemí v jižní stěně je děleno prutem na dvě části trojlaločně zakončené s původním kružbovým obrazcem ve formě trojlistu ve sférickém trojúhelníku. Okno má ostění profilované výžlabkem a dvěma nestejnými obloučky. Nad ním je umístěno v jižní stěně malé hrotité okénko s pravoúhlým ostěním a bez kružby. První patro je již otevřeno světlu ze tří stran a to hrotitými okny ukončenými trojlaločným obloukem. Profilované ostění oken je výjimečné svým širokým výžlabkem. Toto okenní ostění mají i ostatní okna vyšších pater věže, přičemž ostění oken druhého patra je doplněno o okapní římsu podepřenou maskarony, lemovanou kraby a vrcholící kytkou. Totéž se děje u oken třetího patra, která jsou navíc širší a po stranách ostění lemovaná fiálami. Okna posledních pater nemají kružby a jsou vyplněna dřevěnými okenicemi. Třetí patro věže je ukončeno obloučkovým vlysem, pod nímž jsou v západním průčelí umístěny erbovní znaky zemí Koruny české, z jižní strany pak znaky cechů. Nad

vlysem je patro ukončeno římsou s nárožními chrličí. Arkády s liliemi, znaky i chrliče musely být za Hilberta obnoveny, byly zcela oprášené. Poslední patro nad kružbovým zábradlím pochází z roku 1866. Tvoří jej kubus s hodinami lemovanými neogotickou zalamovanou okapní římsou na konzolkách. Věž je zastřešena jehlancovou střechou.

Jižní věž je přístupná prostřednictvím vřetenového schodiště, ukrytého v hranolové věžičce z cihel u severozápadního nároží věže. Dvě profilované římsy dělí hmotu věžičky na tři nestejně části. Přístup do věžičky je z jižní strany po sedmi stupních obehnaných poprsníkem s kružbovými motivy čtyřlaločů. Vstupní portál je pravoúhlý s okosením s novogotickými dřevěnými jednokřídlými dveřmi. Vřetenové schodiště osvětlují od západu malá hrotitá okénka v pěti výškových úrovních. Věžička je zastřešena jehlancovou střechou z tesaných kvádrů.

1.2 Vnitřní popis chrámu

Kostel je přístupný hrotitým portálem v západním průčelí. Podkruchtí, po stranách spojeno arkádou s podvěžím, otevírá pohled do poměrně krátkého prostoru hlavní lodě a dále na presbytář. [34] Po stranách lze skrze arkády z různobarevného pískovce nahlédnout do bočních lodí, v nichž se nalézají původní vedlejší vstupy do kostela, později opatřené předsíněmi. Presbytář s hlavní lodí se jeví jako kontinuální prostor stejné výšky i šířky přerušovaný pouze vítězným obloukem. Severní stěna presbytáře je prolomena arkádou do kaple Panny Marie. Při této evangelijní straně chóru lze vejít samostatnými dveřmi do deponiáře. V jižní stěně presbytáře nalezneme vstupy do sakristie a do předsíně presbytáře, s původním jižním vchodem do kostela.

Presbytář kostela je sklenut dvěma téměř čtvercovými poli žebrové klenby. Závěr presbytáře tvoří pět stran osmiúhelníku. [35] Klenební žebra profilu hruškovce jsou sepnuta třemi kruhovými svorníky s motivem Adama a Evy u stromu poznání [36], znakem města Nymburka [37] a s motivem anděla hrajícího na loutnu [38]. Svorník se znakem města je obrouben nápisem tohoto znění: „Klenba zvednuta péčí města r. 1914“. Svorníky i klenba presbytáře pocházejí z Hilbertovy restaurace chrámu. Klenba presbytáře byla roku 1915 vyzdobena malbami od českého malíře Artuše Scheinera dle návrhu Kamila Hilberta. V závěru presbytáře jsou zobrazeny symboly čtyř evangelistů s nápisovými páskami. Je zde orel zastupující sv. Jana, lev označující sv. Marka, býk upomínající na sv. Lukáše a anděl

představující sv. Matouše. Atributem všech je otevřená kniha - evangelium. Pozadí výjevů tvoří úponky vinné révy s hrozny na modrém podkladu. Téměř čtvercové první nejvýhodnější klenební pole presbytáře nese v kápích obrazy osmi českých světců s nápisovými páskami, tzv. České nebe. Východní prsa klenby vyplňuje malba sv. Ludmily, která drží v ruku černý šátek poukazující na její smrt uškrcením. Naproti ní stojí sv. Václav se zvednutou pravicí, v levé ruce svírá štít s orlicí. [39] V severní části klenby jsou zobrazeni modlíci se sv. Anežka a sv. Prokop s berlou a svitkem. Jižní prsa klenby jsou vyzdobena malbou sv. Vojtěcha v biskupském oděvu a s berlou a dále malbou sv. Jana Nepomuckého. Nejblíže k lodi kostela jsou vypodobněni sv. Cyril a sv. Metoděj s křížem. Pozadí těchto výjevů bylo zvoleno azurově modré, zdobené stylizovanými rostlinnými úponky s květy. V druhém klenebním poli navrhl Hilbert celkem osm andělů, kteří se věnují hudbě. [40] Andělé hrající na strunné nástroje jsou po dvojicích zobrazeni v jižní a východní kápi klenebního pole, severní a západní kápě klenebního pole nese malby zpívajících andělů, kteří v ruku svírají květiny. Pozadí je vyplněno ornamenty rostlinného původu na modrém podkladu.

Žebra klenby vybíhají z náběžních štítků nad původními raně gotickými hlavicemi s polygonálními krycími deskami. Kalichové hlavice přípor jsou zdobeny naturalisticky pojatým plastickým dekorem, znázorňujícím vinnou révu s hrozny, květy růží, palmety, lipové, dubové a kaštanové listy. [41], [42], [43], [44], [45], [46] Přípory členící stěnu jsou hruškovitého profilu, avšak ještě válcového průřezu, odpovídajícího raně gotické formě, spíše jde o náznak hruškovce. V závěru presbytáře jsou koutové přípory tvořeny jedním žebrem na drobné podložce, při podélných stěnách presbytáře se svazkové přípory skládají ze tří žeber. Pouze u vítězného oblouku se nalézají přípory válcového profilu, přípora jižní má osazenu kružbovou hlavici [47], [48]. Přípory sjíždějí do patek v podobě obloučků [49] a v západním poli presbytáře pak do polygonálních zaoblených soklíků s postranními čtvercovými ústupky [50]. Vítězný oblouk vyrůstá z pravoúhlé příložky s přidruženými příporami po stranách a z jedné předložené, z jejíž hlavice pokračuje klínové žebro s okosením, kopírující lomený oblouk. Závěr presbytáře osvětluje pět vysokých oken. V jižní podélné stěně presbytáře u okna prvního pole odhalil Hilbert starý tvar vysokého gotického okna a obnovil jeho ostění a lavici, ve spodní části bylo okno ponecháno se zadržkou. [51] Zadržka svědčí o pozdějším přistavění jižní sakristie koncem 14. století. Okna závěru jsou opatřena lavicemi, pod nimiž obíhá bankálová římsa, a to i pod zadržkou okna v jižní stěně. Římsa nepřerušně pokračuje přes koutové přípory závěru, nikoliv však skrze svazkové přípory. Vpravo od hlavního oltáře

na epištolní straně je umístěno ve zdi jednoduché trojdílné sedile ukončené trojlístými záklenky. Sedile, stejně jako sokl, přípory, arkády a další architektonické články, je vybudováno z různobarevného pískovce. Pole mezi podokenní římsou závěru a soklem je pojednáno nástěnnou malbou s florálními motivy, navrženými Kamilem Hilbertem. [52]

Interiér kněžiště je vybaven pískovcovým oltářním stolem od J. Zolmanna, vyhotoveným dle plánu architekta Hilberta, z jehož představ vyšel také zde umístěný tabernákl. K. Hilbert rovněž navrhl podstavec pod bohatě řezbovaný barokní oltářní nástavec z roku 1704 od Františka Martina Kotterbauera s postranními plastikami andělů. Barokní boční branky hlavního oltáře s dřevořezbou sv. Petra a sv. Pavla, jejichž autorem byl v roce 1761 František Adámek z Nových Benátek, přemístil K. Hilbert za hlavní oltář po stranách podstavce retabula. Hlavní oltářní obraz sv. Jiljí doplňuje v horní části retabula obraz Panny Marie Staroboleslavské. Podélné stěny presbytáře zdobí obrazy od Josefa Vojtěcha Hellicha z roku 1866. Jedná se o triptych Panny Marie Bolestné s plačícími anděly a triptych se sv. Antonínem, sv. Prokopem a sv. Václavem. Osvětlení presbytáře navrhl Kamil Hilbert.

K severní stěně presbytáře přiléhá depozitář (původní stará sakristie) a kaple Panny Marie. Depozitář je přístupný gotickým portálkem s jednoduše profilovaným pískovcovým ostěním. [53] Dveře byly vyrobeny nové dle návrhu Kamila Hilberta. Rovněž křížová klenba depozitáře o dvou polích pochází z Hilbertovy restaurace chrámu. Subtilní žebra klenby vycházejí z polygonálních konzol [54], pouze v severovýchodním rohu místnosti navazuje druhotně umístěné žebro na dochovaný výběh původního žebra tvaru ještě dosti válcovitého hruškovce. [55] Depozitář je osvětlen dvěma okny, malým kruhovým ze severu s pravoúhlým ostěním a hrotitým z východu s bohatou profilací.

Se západní stěnou depozitáře sousedí kaple Panny Marie. Kaple je s presbytářem spojena lomenou arkádou s vloženým pasem ukončeným na obou stranách konzolami. Arkáda je na severní stěně presbytáře ozdobena nástěnnou malbou ve formě vimperku lemovaného listovím a ukončeného kyticí z pěti listů. [56] Malba představuje trůnící Pannu Marii s dítětem, obklopenou po stranách sv. Jiljím a sv. Josefem, u jejichž nohou leží andělé. Nástěnná malba pochází z počátku 20. století a je provedena v secesním stylu. Takto otevřený prostor je sklenut původní křížovou klenbou s žebry hruškového profilu, vybíhajícími z jehlancových konzol s náběžními štítky a sepnutými svorníkem s motivem růže. [57] Světlo do kaple přichází skrze hrotité okno v severní stěně. Okenní ostění je pravoúhlé. V kapli Panny Marie je u východní stěny umístěn barokní oltář Panny Marie Vídeňské, který byl

převezen od piaristů z Vídně roku 1823. Na protější západní stěně se nalézá rokokový obraz Srdce Páně od neznámého autora. Severní stěnu kaple zdobí obraz Nanebevzetí Panny Marie od nymburského rodáka Václava Kramolína z druhé poloviny 18. století a obraz Večeře Páně z roku 1604 od Jana Montana ze Dvora Králové. Situovány jsou zde dva mramorové náhrobky, a sice náhrobek rychtáře Matyáše Hanyka z Nixdorfu z roku 1616 a náhrobek nymburského primasa Václava Hlavy z Kiršfeldu z roku 1594.

U paty arkády kaple Panny Marie se vstupuje na barokní kazatelnu umístěnou u pasu vítězného oblouku. Barokní kazatelna od Františka Adámka z Nových Benátek je z roku 1770. Přístup na kazatelnu byl upraven K. Hilbertem [58].

K jižní stěně chóru byla na konci třetí čtvrtiny 14. století přistavěna kaple sv. Doroty, která dnes plní funkci sakristie. Z presbytáře je přístupná profilovaným lomeným portálem s okosením. [59] Prostor sakristie je sklenut původní křížovou klenbou o dvou polích. Profilace klínových žebér s výžlabkem uprostřed okosení je progresivnější nežli v presbytáři. Žebra jsou podchycena kružbovými konzolami bez podložky. [60] Západní stěna sakristie je prolomena portálem pravoúhlé profilace se segmentovým zakončením. Kamenný překlad portálu i dveře obou vstupů do sakristie pochází z Hilbertovy restaurace chrámu. Na severní a jižní stěně nalezneme fragment špatně čitelné gotické malby.

Na počátku 16. století vyplnila prostor mezi západní stěnou nové sakristie a jižní boční lodí předsín, zastřešující původní jižní portál kněžiště. O pozdější přístavbě svědčí zazděné okno ve východní stěně jižní boční lodi chrámu. [61] Gotické lomené okno s šikmým ostěním je členěno útlým prutem na dvě části vrcholící trojlísty nesoucími kružbový obrazec trojlístu s vloženým vícelaločným útvarem. Rozpon okna zajišťují železná táhla. Před okenní lavici Hilbert nově umístil na stěnu polygonální konzolu pro sochu. Dokladem pozdějšího přistavění předsíně je také dochovaný nevelký úsek původní hlavní gotické římsy sakristie, na jejíž tvar Hilbert navázal a doplnil ji v celé délce stěny. [62] Stejnou profilaci užil architekt na betonovou římsu jižní stěny předsíně. Římsa zde odděluje cihlovou stěnu od nové betonové konstrukce střechy. V pohledu můžeme pozorovat dělení betonové plochy střechy hranolovými žebry s okosením na rovnoběžné pásy. Betonová žebra sjíždějí na jižní a severní stěnu předsíně a zde prorůstají římsou. Zakončena jsou v rozích místnosti konzolkami a nad portály vždy dvěma zoomorfními maskarony.

Do kněžiště se z předsíně vchází původním gotickým ústupkovým portálem, vystavěným současně se stavbou presbytáře, s datací kolem roku 1280 - 1290. Tento portál

jižního vchodu do presbytáře byl po přistavění předsíně rozdělen a v rozsahu několika předních archivolt byl situován vně vchodu z náměstí do předsíně presbytáře.⁵¹ Hilbert tuto oddělenou část portálu přenesl zpět a zkompletoval jej do původní podoby. [63] Bohatá profilace pruty, oblouny, hruškovci, válci a hranoly s menšími oblounky po obvodu, které se pravidelně střídají s výžlabky, je již dosti lineárního charakteru. Vnější lomený oblouk portálu ohraničuje archivolta tvořená výžlabkem vyplněným vinnými listy. Rostlinný dekor vyznívá spíše abstraktně, tvary jsou ztuhlé, typizované. Soklíky archivolt spočívají na 30 cm vysokém zdivu. Dlažba předsíně byla na tuto úroveň snížena při Hilbertově restauraci kostela a vyrovnala se nové dlažbě nejzápadnějšího pole presbytáře. Portál, vystupující asi 130 cm před jižní stěnu presbytáře směrem do předsíně, je ohraničen kamennými kvádry ve tvaru vimperku. Jeho vrchol je násilně ukončen betonovou střechou, jako by jí prorůstal. Vimperk je členěný nikou s trojlaločným záklenkem, ve které je na konzole umístěna socha trůnícího panovníka. Nápis na konzole upřesňuje, že se jedná o Přemysla Otakara I.: „PREM.OT.I.“ [64] Ve výši sedícího kralevice jsou na severní stěně předsíně osazeny bosované kameny se znakem českého království a znakem města Nymburka. Dveře vstupu do kněžiště i prosklený tympanon portálu navrhl Hilbert. Jejich podobu uvádím ve zvláštní kapitole. Při vstupu z presbytáře do předsíně jsou tyto dveře ohraničeny segmentovým záklenkem. Záklenek a boční stěny vstupu od úrovně kliky dveří výše jsou zdobeny nástěnnou malbou se stylizovanými rostlinnými motivy v jemném vínovo zeleném tónu. [65] Na stěně presbytáře je malba orámována lineárními motivy, ukončenými v polovině délky dveří malovanými lvi a vrcholícími malbou vimperku s kraby a fiálou. Trojúhelná plocha vimperku je vyplněna písmeny chí a ró mezi dvěma rybami. Vlevo od vchodu je na zdi presbytáře umístěna malá kropenka mušlovitého tvaru a vedle ní je situován renesanční mramorový náhrobek, který dala zřídit Anna Huňatá pro svého syna Martina Hlavnicu, jeho ženu a děti, zesnulé roku 1599. Vpravo od vchodu visí na zdi nápisová deska z roku 1929 věnovaná vzpomínce na padlé katolíky v první světové válce.

Bazilikální trojlodí vznikalo od poloviny 14. století po požáru města roku 1343. Střední loď je stejné výšky jako presbytář, zaklenuta je pěti obdélnými poli křížové klenby v zrychlenějším rytmu nežli čtvercová klenební pole presbytáře. Klenební žebra hlavní lodi s profilací hruškovce jsou sepnuta původními svorníky s rostlinnými motivy v nejzápadnějších

⁵¹ POCHE (pozn. 33) 513

dvou polích a heraldickými znaky ve dvou východních polích klenby. [66] Prostřední klenební pole je opatřeno velkým kruhovým otvorem. Nejblíže vítěznému oblouku je svorník se znakem biskupství olomouckého v podobě štítu se šesti bílými kužely v červeném poli, v rozestavení čtyř v horní řadě a dvou ve spodní, který používal Jan ze Středy (biskup olomoucký 1364 - 1380). Druhý svorník nese štít zobrazující dvě supí červené hlavy na stříbrném pozadí, znak Jana Očka z Vlašimi, biskupa olomouckého v letech 1351 - 1364. Klenba získala při Hilbertově restauraci modrou barvu nebe a kolem žeber se ovíjely úponky se zlatavými lístky. Žebra sjíždí bez přerušení podél neozdobených bílých stěn, prolomených pouze v horní části bazilikálními okny, na kružbové konzoly na pilířích mezilodních arkád. [67] Mezilodní lomené arkády se jeví z hlavní lodi díky okoseným vnějším hranám jako šestiboké s vnitřním velkým výžlabkem, v boční lodi však vytvářejí dojem přidané další arkády s vyšším a širším lomeným obloukem na užším polopilíři s úzkým výžlabkem na hranách. Nejzápadnější pilíř severní arkády zdobí gotická socha sv. Mikuláše ze 14. století. [68]

Poslední dvě západní pole hlavní lodi zaujímá kruchta. Kruchta, původně vystavěná pouze v nejzápadnějším poli hlavní lodě, přestala velikostně stačit a byla kolem roku 1600 rozšířena o další pole. Nejzápadnější část podkruchtí je zaklenuta křížovou klenbou s hruškovými žebry sepnutými nezdobným hladkým svorníkem. Druhé pole podkruchtí je opatřeno valenou klenbou s postraními výsečemi. Klenba je vynášena dvěma polokruhovými pasy, přičemž oblouk otevírající pohled do hlavní lodi vykazuje mírné zalomení novogotického tvaru. [69] Průčelí kruchty bylo vyzdobeno kolem roku 1600 nástěnnými malbami. Vlevo od oblouku se nachází malba znaku města Nymburka, vpravo znak Matyáše Hanyka z Nysdorfu s iniciálami M.H.Z.N., který ve městě zastával funkci rychtáře do roku 1616. Poprsnice kruchty je dělena pilastry na sedm plných polí s výjevy světců v malovaných půlkruhových okenních výklencích, s atributy položenými na parapetu iluzivně ztvárněného okna. Pilastry jsou zdůrazněny diamantovou bosází v malbě. V jednotlivých polích můžeme rozeznat zleva postavu s mečem (symbol mučednictví), světici s atributem kohouta (symbol bdělosti a vzkříšení) a dále dvě velmi poškozené malby. [70] Řada pokračuje světicí s rouškou a postavou držící kříž. Poul uvádí ve svém popisu sv. Barboru, sv. Otylii, sv. Veroniku, sv. Angelu Mercci a dvě neurčené světice.⁵² Nosný oblouk kruchty je lemován malovaným černým pasem. Horizontály černé barvy ohraničují prostor pod poprsnicí kruchty. Na kruchtě

⁵² POUL (pozn. 21) 9

spočívají varhany z roku 1899, které jsou dílem Josefa Tučka z Kutné Hory. Výtvarnou podobu skříně navrhl Josef Mocker.⁵³ V podkruchtí při vchodu do kostela nalezneme kopie obrazů Jana Jířího Heintsche. Obraz Karlovské madony pochází z roku 1698, obraz Lateránského Krista byl pořízen donátorem v roce 1772.

Boční lodě jsou zaklenuty křížovou klenbou o pěti polích. Severní boční loď osvětlují tři okna s šikmým ostěním. Hruškovitá klenební žebra jsou sepnuta svorníky s motivy listů. Žebra přecházejí volně do zdi. [71] Ve východním průčelí severní boční lodi je umístěn nad novogotickým oltářem obraz sv. Jana Nepomuckého od Josefa Hellicha z roku 1865. Nejzápadnější pole boční lodi sousedí s podvěžím, odděleným mohutným pasem. Podvěží je zaklenuto křížovou klenbou s žebry hruškového profilu z období Hilbertovy obnovy chrámu. Žebra jsou sepnuta svorníkem s pětelistou růží. Prostor osvětluje malé hrotité okénko se šikmou špaletou v severní stěně. V podvěží nalezneme obraz Sv. Václava a Sv. Floriána od Václava Kramolína z druhé poloviny 17. století. Václav Kramolín je pravděpodobně také autorem obrazu s tématem sv. Karla Boromejského umístěného na pilíři arkády otevírající podvěží směrem do severní boční lodě.

K prostřednímu poli lodi byla přistavěna pozdně gotická předsíň, v baroku upravená, zaklenutá jedním polem křížové klenby s hřebínky. V bočních stěnách předsíně je dvoudílné sedile, zakončené segmentovými záklenky. Z boku předsíně osvětlují dvě oválná okna. Z předsíně do severní boční lodě lze vejít gotickým ústupkovým portálem tvaru lomeného oblouku. Oblouk je tvořen archivoltami z oblounů a výžlabků velmi prostě lineárně pojednaných bez soklíků a patek. [72] Vchod je opatřen novogotickými dveřmi z 19. století, podobně jako vchod z venku.

Křížová klenba jižní boční lodě byla opravena po polovině 19. století B. Gruebrem. Hrušková žebra jsou sepnuta pouze hladkými talířovitými svorníky bez dekoru. [73] Východní stěna boční lodi je ozdobena nástěnnou malbou iluzivní architektury oltáře od V. Kramolína z 18. století. Později objevená starší gotická freska s námětem Ukřižování zde byla ponechána a nachází se ve spodní části barokního iluzivního oltáře. Na obou stranách bočních lodí je rozmístěno čtrnáct obrazů křížové cesty od Ignáce Müllera z Rychnova u Jablonce pod Nisou. Nejzápadnější pole jižní boční lodě tvoří podvěží oddělené pravouhle odstupněnou arkádou. Na pilíři arkády spočívá obraz sv. Vojtěcha od Václava Kramolína z roku 1767. Podvěží je zaklenuto hvězdovou klenbou s žebry tvaru hruškovce, spočívajících na rohových

⁵³ Ibidem 15

konzolách se symboly evangelistů. [74] Prostor je osvětlen hrotitým okénkem v jižní stěně. V západní stěně byl zazděn původní gotický portálek zpřístupňující jižní věž. Portálek ve tvaru lomeného oblouku s okosením je lemován v horní třetině oblounem. Nadpraží je pravoúhlé, se zaoblenými rohy. Tympanon portálu vyplňuje kruh s vloženým štítem s městským znakem. Znak města Nymburka tvoří dvouocasý lev, symbol královských měst, a motiv hradební věže s cimbuřím. Cvikly tympanonu jsou pojednány figurami. [75] Václav Mencl datuje portálek do roku 1375 a připisuje jej huti Petra Parlěře.⁵⁴ V podvěží nalezneme cínovou křtitelnicí, dílo kutnohorského zvonáře Ondřeje Ptáčka z roku 1488.

K třetímu poli jižní boční lodě byla přistavěna předsíň, přístupná z lodi novogotickými dveřmi z 19. století, vloženými do původního lomeného gotického portálu. Ústupkový portál je směrem do předsíně bohatě profilován pruty, oblouny a hruškovci na soklících, oddělenými od sebe výžlabky. [76] Portál je v pravé dolní části zakryt polygonálním soklem situovaným do severovýchodního rohu předsíně. Sokl snad v minulosti sloužil k umístění sochy. V bočních stěnách předsíně je zapuštěno nedělené sedile s půlkruhovým záklenkem. Sít'ová klenba předsíně je tvořena dvakrát vyžlabenými klínovými žebry. [77] Vstupní dveře do kostela jsou opatřeny renesanční mříží.

Při severozápadním rohu jižní věže lze vřetenovým schodištěm vystoupit na kruchtu. Kruhta je přístupná portálkem stejného typu jako portálek v podvěží jižní věže. Lomený portál s okosením, lemovaný oblounem, má rovné nadpraží se zaoblenými rohy. Tympanon vyplňuje hlava Krista na rovnoramenném kříži ohraničeném svatozáří, přidržovanou po stranách klečícími anděly. Oba portálky většina badatelů datuje do let 1375 - 1380 a připisuje je dílně Petra Parlěře.⁵⁵ Horní patra jižní věže jsou bohužel z důvodu havarijního stavu nepřístupná.

⁵⁴ MENCL (pozn. 20) 141

⁵⁵ POCHE (pozn. 33) 514

2. Okolnosti předcházející restauraci chrámu

Dnešní podoba kostela sv. Jiljí v Nymburce je dána především raně až pozdně gotickou etapou výstavby a poté regotizací z druhé poloviny 19. století, vrcholící Hilbertovou restaurací chrámu na počátku 20. století. Abychom pochopili výběr architekta a uskutečnění restaurace chrámu v takovém rozsahu, je potřeba nastínit situaci předcházející Hilbertově obnově.

V druhé polovině 19. století se zvýšil zájem o stav památek a obzvláště těch, které připomínaly slavnou českou minulost. Vyzdvihování významných událostí v dějinách českého národa bylo pro dobu národního obrození příznačné. Oslavování byli především Přemyslovci jako první a jediná původní česká královská dynastie.⁵⁶ V husitství byl spatřován vrchol boje českého národa za svébytnost a svobodu.⁵⁷ Vlastenecké nadšení a národní hrdost se projevila též nebývalým zájmem o obnovu a záchranu historických památek. Tomu napomáhal rovněž spolek muzea královského města Nymburka, založený v roce 1885.

Nymburský kostel sv. Jiljí byl v popředí zájmu. Kamenná jižní věž kostela byla nazývána nejkrásnější po svatovítské věži a kostel byl považován za nejstarší sakrální cihlovou stavbu na našem území, dle Zapa „v naší vlasti tak vzácnou“⁵⁸. Nymburská obec byla náležitě pyšná na tento národní symbol. Na schůzi archeologického sboru království českého byl kostel nazván „pravou chloubou umění vlasteneckého“.⁵⁹

Nymburský kostel sv. Jiljí však nebyl v dobrém stavu. Poslední ničivý požár města vypukl v roce 1838. O poškození chrámu četnými požáry se dozvídáme například od Zapa, který popisuje severní věž: „Měla několik rozpuklin od ohňův, kterých ostatně také na bílé věži viděti, čemuž se po tolikerém vyhoření nikdo nebude diviti“⁶⁰. Z kresby F. B. Wenera z roku 1715 [78] a ze Semmlerovy litografie z roku 1845 [79] lze vypozařovat zastřešení obou věží chrámu cibulovými báními. Přestože zdivo obou věží zdá se ukončené ve stejné

⁵⁶ V roce 1910 se slavilo šestisté výročí pobytu Elišky Přemyslovny v Nymburce. Pro tuto příležitost nechal doktor Antonín Brzorád vyzdobit svůj dům čp. 252 v Palackého ulici reliéfem na téma Příjezd Elišky Přemyslovny do Nymburka od akademického sochaře Karla Nováka z Prahy.

⁵⁷ Téma husitství bylo stále živé i v roce 1935 kdy dokončil Alfons Mucha pro Nymburk obraz „Podání města Nymburka L.P. 1421 Bohu a pražanům“. V pozadí výjevu se vypínají dvě iluzivně pojaté věže chrámu sv. Jiljí s jehlancovými střechami. Obraz je dnes umístěn v Polabském muzeu v Nymburce.

⁵⁸ ZAP (pozn. 12) 352

⁵⁹ Schůze archeologického sboru Musea království Českého, in: Památky archeologické a místopisné, VIII., 1870, 74

⁶⁰ ZAP (pozn. 12) 352

rovině, kamenná jižní věž se tyčí výše v důsledku umístění dřevěné pavlače nad posledním patrem a vypínající se měděné lucerny nad cibulovou střechou. K velké nelibosti místních obyvatel byla severní věž roku 1846 ubourána. Zap píše: „roku 1846 pak toto rozboření vykonáno s velkou prací a tolika nákladem, že by byl dobře na opravu postačil. Zdržujeme se veškerých úvah o takovém počínání, ale ztrátu....těžce neseme.“⁶¹ Stav kostela sv. Jiljí po snesení severní věže znázorňuje litografie vytištěná Josefem Farským v Praze dle kresby Jaroslava Němce [80].

Z vyobrazení je patrna změna oken presbytáře po požárech v 17. století. Vysoká okna závěru jsou zazděna, dvě okna podélné jižní stěny presbytáře mají půlkruhový tvar s obloukovitým zakončením. Nad jedním oknem lze rozpoznat obrys původního vysokého hrotitého gotického okna. Okna jižní stěny střední lodi kostela mají okenní kružby podobné současným. V okně jižní sakristie a jižní boční lodi kružba chybí. Gotický portál, později přenesený k jižní stěně presbytáře, je umístěn vně předsíně presbytáře. Jižní věž je stále zastřešena cibulovou bání, kružby oken jižní věže scházejí, torzo severní věže je podepřeno mohutným opěrákem. V posledním patře západního průčelí jižní věže je pod kružbovým vlysem vedle erbovních znaků umístěna na konzole socha. Cihlový stupňovitý štít západního průčelí je omítnutý a na jeho vrcholu spočívá „plechové vyobrazení sv. Jiljí“⁶²

Zap vylíčil podobu kostela následovně: „Původních pět vysokých oken v presbyteriu jest zazděno, a čtyři okna v kůru jsou proměněna v okna široká, velmi prostě do polokruhu sklenutá. Klenutí v celém chóru také jest moderní, a všechny gotické polosloupky i s hlavicemi a vše, cokoliv tu starožitných forem bylo, při nešťastné restauraci po posledním ohni r. 1686 dočista vyhlazeno. Zůstal jen gotický vchod do sakristie.... Nad arkadami po obou stranách ve výši hlavní lodi otvírá se osm ještě zcela zachovaných, dlouhých gotických oken. Každé jest dvěma kamennými pruty na tři části rozděleno a hořejší lomené oblouky vyplněny jsou bohatou kamennou kružbou, v každém okně jinou, velmi čistě a pravidelně vyvedenou. Kromě troj- i čtyřlístů vidíme i bohatě složené růže.“⁶³

V roce 1852 byl vyzván nymburským děkanem Antonem Zychem k zamýšlené restauraci chrámu sv. Jiljí mnichovský architekt Bernhard Grueber, učitel na pražské

⁶¹ Ibidem 352

⁶² Ibidem 353

⁶³ Ibidem 353

Akademii umění.⁶⁴ Bernhard Grueber provedl pečlivé studie ve snaze obnovit kostel s přihlédnutím k původnímu stavu. Projekt vznikl v letech 1852 - 1856 a kromě nezbytné opravy poškozené klenby levé boční lodi počítal s nahrazením zchátralé provizorní dřevěné zvonice na jižní věži zděnou nástavbou, provedenou dle středověkých vzorů.⁶⁵ Projekt předložil na podzim roku 1856 ke schválení Centrální památkové komisi ve Vídni, která vydala příznivý posudek. V průběhu schvalovacího procesu vystoupil proti plánu obnovy K. V. Zap s námitkami:

„...to by nebyla již pouhá, rozumná, šetrná obnova starožitné památky, nýbrž radikální přetvoření její v moderní gotické stavení podle motivů v nynější Mnichovské škole oblíbených, které by statisíce stálo. Podle našeho mínění potřebí jenom podstatné části stavby, které tolik utrpěly, že již nebezpečné jsou, podle starého způsobu nahraditi, jmenovitě v rohu, kde stará cihlová věž stála, celý chór s podvržením jeho zdí a opěracích pilířů od copu, který jej zpotvořuje, osvoboditi a okna v původní podobě, kterou těžko naléztí, předělati, zazděná zas otevřítí, portály přiměřeně a šetrně napravití, věž železnými kleštěmi stáhnouti, novým ovšem přiměřeným krytem opatřiti a utlučené ozdoby na ní nahraditi. To by bylo, co slovem obnova rozumíme, a stará památka krále Václava II. zaskvěla by se zase v původní ale omlazené kráse, nikoli ale v moderním zakuklení“⁶⁶

Projekt byl realizován po roce 1861 místním stavitelem M. Červeným.⁶⁷ Již krátce poté byly provedené práce kritizovány jako barbarské nakládání s památkami a to na schůzi archeologického sboru království českého dne 27. 3. 1868, které předsedal profesor Wocel:

„V Nymburce jest oprava děkanského kostela tak bídná, že v brzkém čase se větší škody a zkáza na něm objeviti musí, než jaké bylo před opravou pozorovati. Věž nová jest pravou parodií krasochuti a výborným prostředkem, aby na věžní zdě zatékalo a tak stále nenapravitelnou škodu voda dále působila.“⁶⁸

⁶⁴ **Bernhard Grueber (1806-1882)**. Bavorský architekt, vystudoval mnichovskou Akademii. Od roku 1844 působil na pražské Akademii jako profesor architektury a perspektivy, později i dějin umění. Jeho architektonická činnost se soustředila především na rekonstrukce a přestavby středověkých památek ve stylu romantické novogotiky. V roce 1869 vydal v Praze pojednání o katedrále sv. Víta (Die Kathedrale des heiligen Veit zu Prag und die Kunsttätigkeit Karls IV), je rovněž autorem čtyřsvazkového díla o umění středověku (Die Kunst des Mittelalters in Böhmen), které vycházelo ve Vídni v letech 1870-1879. V roce 1870 odešel zpět do Bavorska. Pro další informace odkazují na literaturu encyklopedické povahy: Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, 205 - 206.

⁶⁵ Věra LAŠTOVIČKOVÁ: Architekt Bernhard Grueber (1806-1882), (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2008, 115

⁶⁶ ZAP (pozn. 12) 354

⁶⁷ LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 60) 116

⁶⁸ Schůze archeologického sboru království českého, in: Památky archeologické a místopisné, VIII., 1870, 74

Terčem nespokojenosti se stalo zakončení jižní věže (dle Gruebrova návrhu) užším hranolem, odsazeným pomocí ochozu od bloku věže, a zastřešení štíhlou jehlancovou střechou. Toto řešení neodporovalo požadavkům Zapa, který ve svém upozornění na dřívější špatný stav zastřešení jižní věže napsal:

„Ornamenty této věže zdají se nyní býti poněkud těžké, což ovšem odtud pochází, že se jí původního vrchole nedostává, s čímž zajisté znamenitý harmonický celek činila. Nyní jest nahoře od r. 1795 sprostá, dřevěná pavlač s opuštěným bytem pro hlásného, nad tím ohromná, též dřevěná cibulovitá báně, pravé monstrum, a mědí pobitá lucerna, vše prohnilé a nebezpečným pádem hrozící.“⁶⁹

Gruebrovy i Zapovy nároky na obnovu chrámu byly téměř stejné. Nicméně v dobách největšího vlasteneckého citění se plně projevila národní předpojatost a německý architekt byl znevážen.

Další úpravy prováděl Josef Mocker v osmdesátých letech 19. století. Jejich rozsah lze posoudit z fotografií pořízených před Hilbertovou restaurací chrámu. Okna závěru chóru byla ponechána zazděná, dvě okna v jižní stěně presbytáře byla nahrazena pseudogotickými, lemovanými ostěním s velkým výžlabkem a čtyřdílnou okenní kružbou. [81] Okna v severní stěně chóru byla regotizována ve stylu pozdní gotiky a opatřena plaménkovou kružbou.⁷⁰ V presbytáři byla snesena barokní klenba a nahrazena pseudogotickou s hvězdovým závěrem, dělenou širokými pasy sbíhajícími až k zemi a lemovanými příporami podepírajícími úhlopříčná žebra. [82] Hlavice přípor byly užity nepůvodní, pseudogotické.

Roku 1887 inicioval tehdejší starosta města Nymburka JUDr. Václav Krouský utvoření komitétu k provedení slohové a důstojné opravy děkanského kostela sv. Jiljí. V roce 1897, když komitét nashromáždil obnos 22 622 Zl., požádalo městské zastupitelstvo architekta Josefa Mockera o zhotovení projektu.⁷¹ Josef Mocker již v lednu 1898 předložil rozpočet výloh.⁷² Oprava děkanského chrámu byla vyčíslena na 131 913 Zl.⁷³

⁶⁹ ZAP (pozn. 12) 354

⁷⁰ DENKSTEIN (pozn. 17) 119

⁷¹ ŘEHOUNEK (pozn. 28) 141

⁷² **Josef Mocker (1835 - 1899)**. Pražský architekt a restaurátor, představitel novogotického purismu. Vystudoval pražskou stavovskou polytechniku a poté absolvoval studium na vídeňské Akademii u prof. E. van der Nüll a A. von Sicardsburga, později byl žákem F. von Schmidta, pod jehož vedením započal svou kariéru. Od roku 1872 se věnoval po J. Krannerovi dostavbě katedrály sv. Víta v Praze. Pro podrobnější údaje odkazují na literaturu encyklopedické povahy: Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, 431 - 432.

Pro absenci Mockerových plánů lze vycházet jen z výčtu plánovaných prací. Zde je zřejmé úsilí o zachování obou věží a snaha o jejich identickou podobu. Po odbourání mohutného opěrného pilíře a opravě roztrhaného zdiva měla být dostavěna severní věž do stejné výšky jako věž jižní. Zdivo severní věže mělo být obloženo hladkými kvádry až po arkaturu pod galerií a dále shodně s jižní věží v posledním hodinovém patře. Dřívky fiál, nadokenní obloukové římsy s lupeny a kytkami, masky pod třetí páskovou římsou, znaky na věžích i chrlič, vše mělo být opakováno ve stejném umístění i na severní věži.⁷⁴

Západní průčelí měla oživit na konzole a pod baldachýnem umístěná socha sv. Jiljí. Severní předsíní bylo plánováno zbourat až k pilířům boční lodi. Portál jižní předsíně presbytáře a předsíně jižní boční lodi měl býti upraven, lupeny a kytky nahrazeny kopií, stejně jako kružby v oknech. Obnoveno mělo být pět zazděných oken presbytáře. V depozitáři mělo být vybouráno nové okno.

Uvnitř kostela bylo počítáno se snesením klenby presbytáře a jejích tří pasů, odbouráním lesen a vztyčením nové křížové klenby na nových patkách a s novými kamennými příporami. Nová křížová klenba měla nahradit valenou klenbu pod kruchtou, valenou klenbu v depozitáři a starou křížovou klenbu v předsíni presbytáře. Kruхта měla dostat parapet se slepou kružbou. Celý kostel měl být nově vydlážděn.

Další úpravy spočívaly ve výměně jednotlivých stavebních článků (okenních ostění, soklu, říms, stříšek pilířů, atd.). Korunou stavby měla být nová střešní krytina z polévaných prejzů.

Přestože architekt Josef Mocker 15. listopadu 1899 umírá, jeho plány a rozpočet byly stále aktuální. Městská rada v Nymburce zažádala o státní subvenci pro opravu kostela sv. Jiljí a otázky financování stavebních úprav navodily dlouhou řadu jednání. Prozatím byly schváleny nutné opravy na děkanském kostele ve výši 2 986 Zl. 17 K.⁷⁵ Nejednalo se ještě o rozsáhlejší úpravy, ale spíše o bezodkladné opravy a práce udržovací. Z dopisu děkana Rejzka adresovaného nymburské městské radě lze vystopovat aktuální závady. Bylo nutné řešit zatékající střechu, chatrné střešní žlaby, vytmelení oken a snad i výmalbu kostela. Rejzek

⁷³ Rozpočet výloh z roku 1898, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

⁷⁴ Ibidem 37-39

⁷⁵ Opis dopisu c.k. úřadujícího komisaře v Poděbradech Městské radě v Nymburce ze dne 7.9.1899, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

píše: „*Na slohovou opravu nelze čekat, než k této aspoň uvnitř dojde uplyne nejméně 15 – 20 roků.*“⁷⁶

Účetní odbor c. k. místodržitelství v Praze opravil dne 5. 5. 1902 konečnou částku rozpočtu na 131 905,14 Zl. tj. v přepočtu 263 810,28 K. Avšak žádost o státní subvenci pro opravu kostela byla vrácena s tím, že obnos pro restaurační práce je zapotřebí vzít z místních prostředků.⁷⁷ Výlohy bylo doporučeno krýt hlavně z fondu filiálního kostela v Budiměřicích. K přidružení tohoto fondu bylo vyvoláno další jednání, na něž byli pozváni zástupci patronátních úřadů v Nymburce a Poděbradech a starostové Nymburka a Budiměřic.

Starosta města Nymburka uvedl, že kostel sv. Jiljí je „*velmi sešlý a jest náprava ve směru tom velenaléhavá.*“⁷⁸ Připomněl dosavadní opravy, které byly financovány ze zádušního jmění kostela sv. Jiljí a prostřednictvím obce jako patrona kostela. Opětovnou žádost o státní subvenci na slohovou opravu odůvodnil špatným stavem kostela, způsobeným politickými a válečnými událostmi v 17. století. Nezapomenul podotknout, že nevyhnutelnost oprav uznala již roku 1873 státní komise. Starosta Nymburka navíc předpokládal další výdaje: „*Adjustovaný náklad na restaurování kostela 263 810 Kor. 28 hal bude značně překročen, neboť v něm nejsou zahrnuty opravy oltářů a nábytku.*“⁷⁹ Proti financování restaurace děkanského chrámu v Nymburce z jmění filiálního kostela v Budiměřicích se ohradil zástupce patronátního úřadu v Poděbradech s tím, že se jedná o opravy „*ozdobné nikoliv však nutné udržovací*“.⁸⁰ Stejně tak smýšlel i zástupce obecního úřadu v Budiměřicích.

Dopisem ze dne 22. 3. 1904 sděluje c. k. okresní hejtmanství v Poděbradech městské radě coby patronátnímu úřadu v Nymburce výnos c. k. ministerstva kultu a vyučování. Obsahem výnosu je odmítnutí jednání o státní subvenci pro restaurování děkanského kostela v Nymburce, dokud nebude provedeno konkurenční řízení se stanovením přesného rozsahu prací a nákladů na obnovu. Předložený Mockerův projekt c. k. ministerstvo vnitra doporučilo k provedení, ale s podmínkou dostavění severní věže pouze do úrovně hlavní římsy střední lodi kostela. Dále stanovilo podmínku renovace předsíně severního bočního vchodu kostela. C. k. místodržitelství konstatovalo, že zmíněný projekt předložený roku 1898 s rozpočtem ve

⁷⁶ Josef Rejzek: Dopis městské radě a patronátnímu úřadu královského města Nymburka, nedatováno, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁷⁷ Dopis c.k. okresního hejtmanství v Poděbradech Městské radě v Nymburce ze dne 25.5.1902, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁷⁸ Protokol sepsaný v Poděbradech 31.5.1902, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁷⁹ Ibidem

⁸⁰ Ibidem

výši 263 810 K 28 h je neaktuální, stav kostela se zhoršil, ceny stouply a nebyla počítána částka na restaurátorské práce, vnitřní vybavení kostela a honorář architekta. Zamítnuto bylo nové dláždění kostela, na kterém se naopak mělo ušetřit, stejně jako se měl odpočítat náklad na úplné dostavění severní věže. C. k. ministerstvo vrátilo městské radě plány obnovy a uložilo jí přepočítat rozpočet na obnovu chrámu.⁸¹

Dne 27. 11. 1905 městská rada znovu podala návrhy na obnovu vypracované Josefem Mockrem s celkovým nákladem ve výši 263.810 K 28 h. Na základě tohoto c. k. okresní hejtmanství v Poděbradech vyzvalo městskou radu v Nymburce dopisem z 8. 11. 1907 k zahájení konkurenčního řízení pro stanovení míry rekonstrukčních prací a možnosti financování oprav. Komise svolaná dne 14. 11. 1907 došla k úvaze, že děkanský kostel v Nymburce je „*historickou památkou takové umělecké ceny, že stojí v Království Českém na druhém místě a ve zdejší krajině jest jediná toho druhu*“⁸², přičemž oprava jeho bez „*současného obnovení uměleckých částí není možnou*“⁸³. Komise po prohlídce kostela konstatovala špatný stav zdiva kostela, zvláště presbytář hrozil sesutím kvůli trhlinám ve zdivu. Pod korunní římsou presbytáře komise shledala líc zdiva převislý o 26 cm, což bylo možno vyřešit pouze železnými kleštinami, vyvstala tedy nutnost bezodkladné opravy. Se stavbou severní věže bylo možno počítat až v pozdější době, ale jen pokud by stabilita ostatních částí kostela toto dovolovala. Dlažba střední lodi z opukových dlaždic se měla ponechat, avšak dlažba postranních lodí z pískovcových dlaždic byla z části určená k výměně. Předsíň severního bočního vchodu do kostela měla být upravena „*ve slohu kostela*“⁸⁴. Celkový rozpočet byl navýšen na částku 280.372 K 32 h za předpokladu dostavby severní věže, v opačném případě by činily náklady 207.337 K 14 h, s náklady na stavební dozor by vzrostla částka na 213.373 K 14 h.⁸⁵ Práce měly být financovány z jmění děkanského kostela v Nymburce, které koncem roku 1906 vykazovalo částku 117.854 K 42 h, a dále z jmění filiálního kostela sv. Prokopa v Budiměřicích s obnosem 76.669 K 58 h. Počítáno bylo také s příspěvkem městské obce Nymburka, jakožto patrona děkanského kostela. Na obnovu kostela byly uskutečněny dobrovolné sbírky, vybráno bylo 105.887 K 82 h. Výtěžek církevního jmění byl však ve skutečnosti menší, neboť značnou část finančních prostředků odčerpaly opravy a

⁸¹ Dopis c.k. okresního hejtmanství v Poděbradech Městské radě v Nymburce ze dne 22.3.1904, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁸² Opis protokolu městského úřadu v Nymburce ze dne 14.11.1907, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁸³ Ibidem

⁸⁴ Ibidem

⁸⁵ Ibidem

údržbové práce na zchátralé budově děkanství. Zástupci komitétu pro slohovou a důstojnou úpravu děkanského kostela sv. Jiljí se zasadili o to, aby finanční prostředky získané dobrovolnou sbírkou byly věnovány výhradně na dostavbu severní věže, úpravu severního bočního vchodu do kostela a vnitřní vybavení kostela. Protože nakonec ani finanční poměry obce Nymburské nebyly příznivé, bylo požádáno znovu o státní subvenci. Žádost městské rady o státní subvenci zdůvodňovala náklady na rekonstrukci ve výši 300.000 K, notně převyšující pouhé údržbové a pro zachování účelu objektu potřebné práce. Šlo především o prezentaci historicky a architektonicky vynikající památky z dob minulých. Městská rada žádala povolení provádět rekonstrukci dle již schválených plánů Josefa Mockera a udělení státní subvence ve výši 84.500,- K.

Listem ze dne 20. 12. 1907 sděluje c. k. okresní hejtmánství v Poděbradech děkanskému úřadu v Nymburce výsledky konkurenčního řízení se shrnutím důvodů pro státní subvenci: *„zjištěn byl stav kostela jako velmi povážlivý, úplnou zkázou kostela co vzácné památky historické a architektonické hrozící a nejrychlejší důkladné restaurace vyžadující. Uznáváje právně nezbytnost rychlé opravy kostela a sice vzhledem k důležitosti zachování a restaurace jeho v úpravě slohové a historické dle projektu a rozpočtu městskou radou král.města Nymburka předloženého obnosem dvě stě osmdesát tisíc tři sta sedmdesát dvě koruny 32 h. (280.372 Kor. 32 h) upraveného s vyloučením dostavení severní věže obnosem sedmdesát dva tisíce devět set devadesát devět korun 18 h. (72.999 Kor. 18 h.), jež zatím za méně naléhavé uznávám a s připočtením nákladů za pořízení projektu obnosem tři tisíce dvě stě korun (3 200 Kor.), konečně s připočtením a 3% nákladů na dozor a řízení stavby obnosem okrouhle šest tisíc korun (6 000 Kor.) stanovím vzhledem k tomu, že nelze rozlišovati v rozpočtu náklad nutný s ohledem na stav stavební a na náklad vyžadovaný slohovou a historickou úpravou, celkový jako nutný náklad stavební obnosem dvě stě šestnáct tisíc pět set sedmdesát tři koruny 14 hal. (216.573 Kor. 14 h.).“⁸⁶* Rozhodnuto bylo, že hrazením nákladů na obnovu chrámu je povinna městská obec královského města Nymburka jako patron kostela a přífašené obce Drahelice a Budiměřice se Šlotavou. Na příspěvek z výnosů sbírek podniknutých ze strany komitétu pro slohovou a důstojnou úpravu děkanského kostela sv. Jiljí v Nymburce nebyl brán zřetel. Celý spis byl poté předložen c. k. ministerstvu kultu a

⁸⁶ Dopis c.k. okresního hejtmánství v Poděbradech Děkanskému úřadu v Nymburce ze dne 20.12.1907, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

vyučování. Výnosem c. k. místodržitelství ze dne 2. 7. 1908 bylo však toto rozhodnutí zrušeno a nařízeno nové konkurenční řízení, které se mělo konat 22. 7. 1908.⁸⁷

Nové konkurenční řízení přepočítalo náklady na opravu kostela s vyloučením dostavby severní věže, nové dlažby, rekonstrukce kruchty a žlabů. Rozpočet na opravu kostela byl upraven na částku 212.171 K 90 h., přičemž náklady tyto měly být hrazeny z dobrovolných sbírek (119.909 K) a dále z jmění kostela nymburského a budiměřického (70.000 K). Zbylou částku 22.262 K měla uhradit nymburská obec (19.546 K) a přífařené obce (2.716 K). S výnosem souhlasil radní města Nymburka Jiří Dlabač a děkan kostela sv. Jiljí v Nymburce Josef Rejzek. Zástupci přífařených obcí Budiměřice, Šlotavy a Drahelice neuznali svou povinnost přispět na opravu nymburského kostela.⁸⁸

Dne 28. 12. 1910 byl sdělen c. k. okresnímu hejtmánství v Poděbradech prostřednictvím c. k. ministerstva kultu a vyučování výnos centrální komise, která se vyjádřila k věci takto:

„Předložený Mockrův projekt zamýšlí dle intencí oné doby příliš dalekosáhlé nové opravy a přeměny jak uvnitř tak vně kostela, takže by ze starého stavu kromě hlavních dispozic jen málo viditelného zbylo. Tato tendence odporuje však tak velice dnes platným základním pravidlům o opatrování památek, že Mockrův projekt musí býti zcela vyloučen a za základ pro restauraci a rozpočet musí býti vzat zcela nový restaurační program.

K vyhotovení takového detailního programu může býti jako způsobilý označen jen architekt, který obeznámen jest se základními pravidly o moderním zachování památek, jakož i s technickými a uměleckými požadavky a vlastnostmi středověké stavby. Jako takový doporučuje se v první řadě stavitel Hilbert /nástupce Mockrův v Praze/ a dále uvádí se v hlavních rysech podklad, na kterém tento restaurační program spočívati má.

Vnitřek kostela má zůstatí pokud možno zcela nedotknut. Vně bud'ěž provedeny sice značné opravy a doplňky, avšak má býti zabráněno všem novým přídavkům, nejsou-li bezpodmínečně nutnými z důvodu zachování kostela. Bude se tudíž hlavně jednati o nová opatření a může i na hlavní průčelí omítka otlučena, kamenné části vyčištěny a cihelná zed' nově vospárována býti.

⁸⁷ Protokol sepsaný u městského úřadu v Nymburce dne 8.8.1908, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanství úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁸⁸ Ibidem

Od úplného nebo částečného vystavení věže na levé straně se zrazuje, jakož i od zbourání velmi malebné podpěrné zdi tamtéž, kterou jest jen zabezpečiti.

Nejvíce ovšem potřebuje opravy presbyterium, na němž se povážlivé trhliny a deformace jeví. Přání děkana a obyvatelstva, aby se zazděná okna dala opět otevřítí a zřídili se opět kružby /něm. "Masswerke"/ mohlo by se po případě vzhledem k vnějšímu vzezření vyhověti, není-li jak se za to má, technických námitek /uvnitř budou tato okna skoro zcela zastavena velkým barokním hlavním oltářem, který nesmí býti odstraněn/.

Aby se arkády nebo fasády částečně odstranily nebo přeměnily, není žádného nevyhnutelného důvodu; s těmi budiž rovněž tak naloženo, jako s hlavními zdmi kostela. Nebudtež zřizovány nové portály, nýbrž jen staré vylepšeny; částečně porušená kružba tamtéž může býti doplněna.

*Na barokové průčelní předsíni nebudiž omítka otlučena, nýbrž vylepšena. Nynější stará střecha kostela jest velmi chatrná a nebude možno se vyvarovati zřízení nového trámoví. Toto nové zřízení má však tak státi, aby jak starý tvar střechy a oken ve střеше, tak i starý způsob krytiny zůstal.*⁸⁹ Toto stanovisko bylo uveřejněno také ve zprávách vídeňské centrální komise v roce 1910.⁹⁰

Vysloven byl i předpoklad levnějšího nového projektu na restauraci kostela nežli byl předložený Mockrův. Plnění požadavků centrální komise mělo zajistit c. k. okresní hejtmanství v Poděbradech. Zpráva o dalším jednání měla být předložena c. k. místodržitelství v Praze do 10. 2. 1911.

S rozhodnutím centrální komise se místní úplně neztotožnili, jak je znát z přehledu účtů Komitétu pro důstojnou a slohovou opravu děkanského chrámu Páně sv. Jiljí. V roce 1910 komitét podniká sbírku, jejíž příspěvky věnuje na dostavbu druhé chrámové věže a na vnitřní vybavení chrámu. Při vyčíslení účetního zůstatku ze dne 31. 3. 1911 byl již uveden nový název komitétu, a sice Komitét pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce. Předsedou komitétu byl stále starosta města JUDr. Emil Krouský.⁹¹

⁸⁹ Opis z dopisu c.k. místodržitelství C.k. okresnímu hejtmanství v Poděbradech z 10.2.1911, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁹⁰ Nimbürg Dekanalkirche in: Mittheilungen, d.k.k. Centr Commission, IX., 1910, 497

⁹¹ Pokladní kniha, Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce

3. Obnova kostela sv. Jiljí Kamilem Hilbertem

3.1. Počáteční návrhy restauračních prací

Rada královského města Nymburka přijala usnesením ze dne 14. 10. 1911 nabídku architekta Kamila Hilberta na vypracování návrhů na restauraci děkanského chrámu sv. Jiljí v Nymburce po stránce stavební a také na restauraci a doplnění vnitřního zařízení a uzavřela s ním smlouvu.⁹² Kamil Hilbert měl dle smlouvy stavbu detailně zaměřit, připravit podrobný rozpočet pro restauraci chrámu, dodat návrhy a podmínky prací, vypracovat písemné objednávky pro stavební práce a vyhotovit plány v měřítku 1:20.⁹³

Kamil Hilbert dokončoval tou dobou restaurování kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi, prováděl obnovu chrámu sv. Petra a Pavla v Mělníku, především se však zabýval dostavbou katedrály sv. Víta v Praze a novostavbou kostela sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích. Stav kostela sv. Jiljí v Nymburce zakreslil počátkem března roku 1912. Nákresy představují jednotlivá průčelí objektu před plánovanou restaurací. Můžeme z nich vyčíst podobu novogotických oken s kružbovými plaménky v podélné jižní i severní stěně presbytáře a také zazdění vysokých oken chórového závěru. [83] [84] [85] Jižní předsíň presbytáře zpřístupňoval gotický portál. Prostor jižní věže a jižní sakristie osvětlovala okna bez kružeb. Jižní věž byla zastřešena jehlancovou střechou spočívající na kubické nástavbě posledního patra. Střechy jižní vedlejší lodi a chórových přístavků byly sloučeny v jednu. Již torzovitá severní věž byla podepřena mohutným opěrákem s průchozí brankou. Stupňovitý štít v západním průčelí byl obílen. Na jižním opěráku západního průčelí, poblíž schodišťové věžičky, spočívala socha sv. Mikuláše, která byla původně před novogotickými úpravami situovaná v západním průčelí jižní věže pod kružbový ochoz. [86] Z půdorysu vyhotoveného Hilbertem roku 1912 lze vypočítat původní nepravidelné zaklenutí hvězdou v jižní předsíni presbytáře a umístění točitého schodiště v síle zdiva, dělicího předsíň presbytáře od sakristie. Depozitář byl v té době zaklenut valenou klenbou s výsečí. Vstup na kazatelnu vedl v síle zdiva z kaple Panny Marie. Severní podvěží bylo spojeno s boční lodí úzkým průchodem. [87]

⁹² Dopis Rady královského města Nymburka Kamilu Hilbertovi ze dne 23.10.1911, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/ 1914-1920

⁹³ Ibidem

Hilbertovy první návrhy pro restauraci kostela sv. Jiljí se prakticky držely nařízení centrální komise. Nákrasy byly vyhotoveny rovněž v březnu roku 1912. Severní cihlová věž s mohutným opěrákem nezměnila svůj vzhled, měla být pouze staticky zabezpečena. Naopak jižní věž by se stala po přestavbě posledního hodinového patra a střechy výraznou dominantou. Nově koncipované kružbové zábradlí nad arkaturou věže mělo dle plánu obsahovat v západním průčelí reliéf s figurálním námětem. Hodinové ciferníky měly být umístěny na stupňovitém štítu zakončeném ve vrcholu maskaronem. Střecha věže byla navržena čtyřboká mansardová, jehlancového typu, zvoncovitě prohnutá, se špicí obkrouženou korunou, tvořenou kružbovým motivem. [88]

Největší změnou měla projít jižní předsíň presbytáře a okna presbytáře. Okna závěru presbytáře vidíme v nárysu zbavená zazdívkou a opatřená kružbou jednoduchého tvaru sférického čtyřúhelníku. [89] Okna podélné jižní stěny presbytáře jsou osazena nově. Hrotité trojdílné okno nad jižní sakristií je nad jeptiškami zakončeno kruhem s vnitřním křížem. Nad jižním vchodem do presbytáře je proraženo velké rozetové okno. Kružba je tvořena protínanými profily s vytaženými nosy. Pultová stříška opěrných pilířů presbytáře je změněna na sedlovou. Předsíň presbytáře je hmotově oddělena od sakristie vlastní sedlovou střechou, kolmou hřebenem k presbytáři. V trojúhelném štítu střechy je kruhové okénko s kružbou dělenou křížem. Pod štítem jsou na způsob trpasličí galerie vpadliny stupňového zakončení. Starý vnější portál předsíně je přenesen a zkompletován k jižní stěně presbytáře. Předsíň je opatřena vně novým portálem tvaru lomeného profilovaného oblouku s pruty, po stranách lemovaného na způsob fiál sloupky na jehlancových konzolách, které jsou ukončeny polygonální hlavicí, dávající podporu sochám pod baldachýnem. Ve vrcholu lomeného oblouku nad přetínáním prutů je umístěn veraikon. Z dubna roku 1912 pochází Hilbertova kresba kostela sv. Jiljí počítající s uplatněním všech těchto navrhovaných úprav. [90]

C. k. místodržitelství pro království české v Praze sice povolilo dne 10. října 1912 provádění restauračních prací na děkanském kostele sv. Jiljí⁹⁴, ale Hilbertův projekt nebyl dosud schválen rozhodnutím c. k. ústřední komise a c. k. zemského konzervátora. Důvodem

⁹⁴ Dopis Rady královského města Nymburka c.k. místodržitelství v Praze ze dne 16.3.1915, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

bylo nové jednání komise, kterého se měl zúčastnit generální konzervátor Julius Deininger a univerzitní profesor Max Dvořák.⁹⁵

Hilbert vypracoval také návrhy týkající se změn uvnitř presbytáře a tyto zřejmě projednával i na jednání komise s vrchním stavitelem Ludvíkem Láblerem dne 22. 9. 1912.⁹⁶ Z výsledků jednání komise a z přípisu c. k. okresního hejtmanství z 19. 12. 1912 nabízí Hilbert nymburské městské radě provedení těchto prací:

„Dle rozpočtu A /na presbytáři/ : 1. Ohledání základů a jich případné podchycení, 2. postavení lešení k zevnějšku presbytáře, 3. restaurování coklu, opěrných pilířů, ostění oken, hlavní římsy a cihelných líců, 4. ohledání zbytku kruhového okna nad portálem a špičatého nad sakristií a sdělení definitivního návrhu a předložení ku schválení. S vnitřkem presbytáře nebylo by lze před rozhodnutím c. k. ústřední komise o změně klenby započítati a mohl by zůstatí prozatím v užívání.

Dle rozpočtu B. /na obou přístavbách/ možno provésti následující: 1. Postavení lešení k průčelím, 2. restaurování coklu, ostění oken a cihelných líců, 3. upravení a snížení říms nad depozitářem a sakristií, 4. opravení klenby v sakristií, a 5. obnovu gotické klenby v depozitáři. Vyčkati by se muselo se změnami na předsíni a na portále.

Dle rozpočtu C. /na trojlodí/ možno provésti veškeré restaurační práce dle mého návrhu. Vyčkati by se muselo jen s pracemi uvnitř lodi.

Dle rozpočtu D, mohlo by se na jižní věži přikročiti k restaurování průčelí. Vyčkati by se muselo s pracemi na galerii a na helmici věže. Ostatně než by se k věži dospělo bylo by známo již konečné rozhodnutí c.k. ústřed.komise.

Jsou tedy práce, které je možno ihned započítati tak značné, že umožňují hospodárné vedení stavby.“⁹⁷ Dále Hilbert přiložil podmínky a nabídkové formuláře pro zednické a kamenické práce a návrhy kamenných profilů na modrém papíře. V podmínkách, sestavených dle již schválených podmínek pro restauraci kostela v Mělníku, kterou se současně zabýval, počítal již se změnami v pracích dosud neschválených c. k. ústřední komisí.

⁹⁵ Dopis Kamila Hilberta městské radě v Nymburce, zachováno v opisu ze dne 12.3.1913, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

⁹⁶ Dopis Kamila Hilberta městské radě v Nymburce ze dne 3.8.1913, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

⁹⁷ Dopis Kamila Hilberta městské radě v Nymburce, zachováno v opisu ze dne 12.3.1913, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

Dne 13. 5. 1913 se Kamil Hilbert zúčastnil jednání komise s generálním konzervátorem.⁹⁸ Záhy Dr. Luboš Jeřábek, c. k. zemský konzervátor, sděluje městské radě v Nymburce stanovisko c. k. ústřední komise pro zachování památek.⁹⁹ C. k. ústřední komise souhlasila s odstraněním přípor a klenby presbytáře, které pocházely z Gruebrových oprav kostela. Ztotožnila se s představou odkrytí původních nástěnných přípor, zaklenutí presbytáře klenbou v původním tvaru a výšce a znovuotevření oken presbytáře. Klenbu jižní předsíně presbytáře povolila komise odstranit z důvodu jejího špatného technického stavu. Dále schválila přenesení a zkompletování vnější části gotického portálu z jižní předsíně presbytáře na své původní místo k jižní stěně kněžiště, kde se nalézala jeho zbylá část. Tímto úkonem se dle Hilberta zrušila možnost obnovy klenby předsíně, která pocházela z 16. století, a navrhl pouhé zachování záklenků původní klenby, což komise označila za velmi pozoruhodné a žádala představení konkrétních návrhů Hilbertem nově koncipované předsíně.¹⁰⁰

3.2. Průběh prací

Restaurace chrámu postupovala dle plánů Kamila Hilberta, který stavbu vedl. Od července roku 1913 probíhalo zaměření objektu a ohledání základů. Měření prováděli asistenti z pražské kanceláře Kamila Hilberta Lustig a Šťastný. V říjnu 1913 se již začal psát stavební deník a účet za provedené práce na kostele sv. Jiljí.¹⁰¹ Na stavbu dohlíželi a stavební deník podepisovali Fr. Kolařík a G. Kulhánek, kteří zastupovali podnikatele stavby, firmu Václava Nekvasila z Prahy, a dále místní stavitel z Nymburka Karel Doškář. Ze strany státu stavbu dozoroval c. k. vrchní stavební rada Ludvík Lábler.

První architektonické návrhy pocházejí z roku 1913, kdy bylo prováděno zaměření a průzkum stavby. Samotné plány vznikaly až od roku 1914 po upřesnění aktuálního stavu objektu. Architektonické návrhy se měnily s postupným podrobným poznáním památky ale i změnou architektova výtvarného názoru.

⁹⁸ Dopis Kamila Hilberta městské radě v Nymburce ze dne 3.8.1913, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

⁹⁹ Dopis L. Jeřábka městské radě v Nymburce ze dne 21.6.1913, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

¹⁰⁰ Ibidem

¹⁰¹ Účet za provedené práce na rekonstrukci děkanského kostela sv. Jiljí v Nymburce, Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce, 12

Práce byly zahájeny v nejohroženější části chrámu - v presbytáři. Stavební základy objektu bylo nutné v mnoha místech zpevnit betonem. Uvnitř presbytáře byly odbourány pseudogotické přípory a snesena klenba. Na každé straně vítězného oblouku byly nalezeny tři původní válcové přípory s hlavicemi s rostlinným dekorem a v závěru presbytáře pak válcové přípory hruškového profilu s polygonální patkou umístěnou pod dlažbou, jejíž zachování mělo být řešeno úpravou dlažby. Hlavice koutových přípor bylo možno pouze vyspravit a zachovat je celé. Profil Hilbert nedoporučoval zapustit v ose kvádrů za účelem vazby, ale střídavě do zdi.¹⁰² Staré hlavice přípor v podélné části presbytáře byly značně poškozené a rozbité, přípory byly dochované jen ve zlomcích. Z původní klenby zůstalo 24 cm odsekaného žebra. Klenební patky musely být upevněny za použití železných háků. Nad příporami v místech klenebních patek byla nalezena původní výmalba s tématem váz s kyticemi a na hranách oken bylo vyobrazeno listoví sepnuté stuhou. Zdivo presbytáře vykazovalo hluboké trhliny, silně porušené cihly bylo nutné odstranit a průrvy převázat. V listopadu 1913 byly bourány východní štíty nad sakristií a deponií, v sakristii byla snesena chatrná klenba.

V prosinci se uskutečnilo sezení k zadání řemeslných prací. Kamil Hilbert dodal potřebné rysy pro zednické, kamenické a kovářské práce, a vydal nabídky pro stavební práce. Na počátku nového roku K. Hilbert představil děkanovi Rejzkovi své návrhy týkající se výzdoby klenby presbytáře. Závěr presbytáře uvažoval Hilbert vymalovat poprsím evangelistů či pouze jejich symboly.¹⁰³ Další dvě pole klenby měly zdobit postavy osmi světců. České nebe upravil Hilbert dle přání kanovníka a postavu sv. Ivana nahradil sv. Janem Nepomuckým.

V únoru 1914 byl uzpůsoben prostor sakristie pro sochaře Suchardu, který zde během jednoho měsíce vysekal ornamenty svorníků pro novou klenbu presbytáře. Bohužel v deníku není zaznamenáno celé jméno sochaře, takže autorem může být Vojtěch či Stanislav Sucharda, oba s Kamilem Hilbertem spolupracovali a udržovali vřelé styky.¹⁰⁴ Svorníky byly

¹⁰² Kamil HILBERT, Složka plánů - Kostel sv. Jiljí v Nymburce, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert

¹⁰³ Dopis K.Hilberta děkanovi J.Rejzkovi ze dne 8.1.1914, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanství úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

¹⁰⁴ **Stanislav Sucharda (1866-1916)**. Český sochař a medailér, studoval sochařství na vídeňské Akademii a poté na pražské Uměleckoprůmyslové škole u J. V. Myslbeka. Získal jako dvacetišestiletý Reichlovu cenu ve vídeňském Künstlerhause za lunetu „Ukolébavka“. Byl profesorem figurálního sochařství na Uměleckoprůmyslové škole a později profesorem medailéřské školy na Akademii výtvarných umění v Praze. Byl spoluzakladatelem a předsedou spolku Mánes. Jeho dílo je syntézou několika dobových tendencí zvláště

vytvořeny dle nákresů K. Hilberta ze dne 20. 9. 1913.¹⁰⁵ Původně navrhovaný erbovní štítek s iniciálami architekta v okolním listoví, v němž spočívalo kružidlo a úhelník, nenašel uplatnění. V presbytáři se dále pracovalo na stažení zdiva železnými kleštěmi. U pěti vysokých oken závěru presbytáře byly odstraněny a sneseny staré části kružby a znovu zaklenuty záklenky oken. Osazeny byly chybějící části přípor presbytáře.

V březnu roku 1914 byla snesena sanktusová věžička. Obsah její schránky, sestávající z Národních listů z roku 1840 a 1861, dopisu bývalého výboru místní záložny, fotografie hodinového stroje hlavní věže, německé knížky a několika výstřížků z novin, byl předán do zdejšího městského muzea.

V obou podélných stranách presbytáře byla vysazena pseudogotická okna, dvě okna na severní a dvě na jižní straně. Zdivo severní stěny presbytáře v podstrešní části depozitáře muselo být v důsledku trhlin převázáno, rovněž tak poškozené zdivo u okna depozitáře. Z důvodu zamýšleného snížení nového krovu nad depozitářem a kaplí Panny Marie, byly dozděny kamennými kvádry pilíře při severní stěně presbytáře. Na klenbě kaple Panny Marie byly spáry proškrábány a zality cementem, dožilé cihly v klenbě byly vyměněny, patky klenby dozděny. V severozápadní části kaple bylo roztrhané zdivo znovu svázáno s trojlodím. V severovýchodním rohu depozitáře byla vybourána, očištěna a znovu osazena původní klenební patka. Nad vítězným obloukem bylo nadstavěno nové zdivo pro položení krycích desek štítu.

Plánováno bylo také snížení střechy nad sakristií a jižní předsíní presbytáře, proto musely být také dozděny pilíře při jižní stěně presbytáře, současně za vyspravení jejich poškozeného zdiva. Po snesení staré střechy sakristie byla objevena zadržka okna v presbytáři. Původní lavice tohoto okna se nalézala o 2,85 m níže, což svědčilo o pozdější přístavbě sakristie k jižní stěně presbytáře. Dochovaná okenní lavice byla použita a upotřeben byl i starý profil ostění. Okno bylo zaklenuto v nový tvar lomeného oblouku, který více odpovídal náleзовé situaci. Při průzkumu byly ve zdivu za římsou nalezeny dosti poškozené, v maltě zalité části kružby, pravděpodobně z okna nad sakristií, a dále kamenné „větvení“, které se dle Hilberta do oken nehodilo. V místě vybouraného pseudogotického okna nad

symbolizmem a secesí. Zpočátku spolupracoval se Stanislavem Suchardou jeho bratr Vojtěch Sucharda (1884-1968), který byl vynikajícím restaurátorem, řezbářem a sochařem. Pro více informací odkazují na literaturu encyklopedické povahy: Emanuel POCHÉ ed.: Encyklopedie českého výtvarného umění, Praha 1975, 493 - 494

¹⁰⁵Kamil HILBERT, Složka plánů - Kostel sv. Jiljí v Nymburce, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert

předsíní presbytáře bylo zřízeno kruhové okno o poloměru 2 m, v jehož ostění spočinuly tři staré dochované kameny. Kolem oken v podélných stěnách presbytáře byly provedeny zazdívky.

V květnu roku 1914 byl určen Kamilem Hilbertem zkušený kameník Josef Zolmann z Nymburka pro zkompletování portálu presbytáře. Přenesen byl vnější jižní portál předsíně presbytáře k navazující staré části portálu v jižní zdi presbytáře. Odštípnuté části ostění měl spojit kameník měděnými skobami na olovo ještě před osazením jednotlivých kusů. Všechny staré kusy vyjma soklu nakázal Hilbert použít, ať již byly v jakémkoliv stavu. Opravu a doplnění osazených kusů provedl Zolmann jen maltou z vápna a písku, neboť architekt Hilbert zakázal zde použít cement.¹⁰⁶ V důsledku prací bylo v jižní předsíní vybouráno zdivo po levé straně vstupu, odbourána byla hlavní zeď kolem starého portálu a schody s podezdívkou. Dále byla vybourána východní zeď předsíně a zde se nacházející točité schodiště přístupné ze sakristie a pokračující do půdního prostoru. Snesena byla klenba předsíně.

U jižního okna sakristie bylo opraveno okenní ostění a lavice, do okna byla osazena nová kružba dle návrhu K. Hilberta. Původní kružba ve východním okně sakristie byla pouze očištěna.

Probíhaly také práce na elektrifikaci kostela pražskou firmou Sladký. Při tomto procesu byl chybným rozhodnutím majitele firmy proražen otvor v klenutí pravé boční lodi a následkem toho znehodnocen zde svorník nejzápadnějšího pole lodi. Tento svorník byl vyhotoven nově v kopii. V sakristii byl proveden výkop pro desku hromosvodu.

V červnu 1914 již byl zastřešen presbytář, účtováno je zřízení nové zvonice z dubového dřeva v sanktusníku. Na vrchol polygonu byl opět umístěn znak císaře Leopolda I. Omítnuta byla nová klenba presbytáře a po očištění znovu osazeny staré zbylé části kružeb v polygonu presbytáře. Ve středním oknu presbytáře byly po odstranění zazdívky nalezeny pouze původní polygonální patky prutů a okenní lavice, ostění bylo poničené a kružba nedochována. Osazeno bylo proto v tomto okně osm nových kusů kružby. Další dvě okna závěru nejbližší k sakristii měla částečně dochované kružby. Doplněny byly po jednom novém kuse, ve zbylých dvou oknech závěru bylo nutné doplnění kružbových obrazců po třech nových kusech.

¹⁰⁶ Účet za provedené práce na rekonstrukci děkanského kostela sv. Jiljí v Nymburce, Stavební deník č. 1, Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce, 58

Omítnuty byly stěny a nová křížová klenba depozitáře a také sakristie a kaple Panny Marie. V depozitáři byla na vchod do krypty přisazena krycí deska. V kapli Panny Marie došlo k zazdění vchodu z depozitáře a zazdění vchodu na kazatelnu z kaple. V presbytáři byla vytrhána dlažba a zděny špalety dveří do sakristie. Osazeny byly nové kvádry na portále v předsíni presbytáře.

V červenci 1914 byl podchycen krov nad severní věží a postupně se na zkoušku odbourávala opěrná zeď věže, nejprve její líc. Započato bylo také s opravou západního štítu dle nákresu K. Hilberta z 12. 8. 1914. Otlučením omítky měla být navracena západnímu štítu působivost režných cihel. Deset koncových pilířků štítu, upevněných měděnými čepy do zdiva, bylo posunuto více do líce režného zdiva. Niky západního štítu byly prohloubeny. Zdivo nad arkádkami, jež neslo prejzy, bylo ubouráno a vzniklé štítky nad arkádkami byly na vrchní ploše oplechovány. Nově byly uloženy nad arkádkami kamenné špičky s tesaným dekorem připomínajícím kružbu. Za tímto účelem byl brán kámen z Podhorního Újezdu. Opracování kamenů prováděla firma J. Zolmanna v Nymburce. Svázány byly trhliny vedoucí přes celé zdivo západního štítu. Odbourána byla zděná římsa západního štítu a osazena nová kamenná. Snesena byla hlavní římsa jižní a severní strany trojlodí a s ní i zdivo nad římsou, jelikož hrana nové římsy měla být položena níže. Do konce měsíce srpna bylo objednáno u firmy Josefa Vlasáka z Prahy zasklení oken presbytáře, sakristie a depozitáře.

Na přání architekta Hilberta byly kopány zkušební jámy a prováděny otvory ve zdivu za účelem studia. Dne 17. 9. 1914 se sešla komise k ohledání stavu severní věže. Jednání byl přítomen architekt Kamil Hilbert, c. k. vrchní stavební rada Ludvík Lábler, zástupci města starosta Dr. Kronský a náměstek starosty pan Hulík, městský stavitel K. Doškář, děkan Rejzek a stavitel Troníček za firmu Nekvasil. Kamil Hilbert informoval o důvodech opuštění myšlenky zachovat věž tak jak je. Severní věž do této doby byla opatřena provizorní pultovou střechou a z důvodu špatného stavu zdiva nebyla přístupná ani z přízemí ani z kůru kostela. Stav věže byl zjišťován při provádění restaurace chrámu po odkrytí vrchní části věže a části vzpírající vyzdívky mezi nárožními pilíři. Zjištěn byl špatný stav zdiva, které bylo provedeno „na způsob zdí hradebních vysypaných“¹⁰⁷. V obou patrech severní věže bylo obvodové zdivo v tloušťce 1,6 m zvnějšku vyzděno cihlami a vyplněno drobnými kameny zalitými do malty. Věž byla ze severní strany opatřena nárožními opěrnými pilíři, jedním cihelným a jedním z kvádrového zdiva. Zdivo bylo označeno jako „chatrné ba přímo hrozivé“. Cihlový líc zdiva

¹⁰⁷ Protokol z 17.9.1914 zachovaný v kopii Městského úřadu v Nymburce pořízené dne 23.2.1917, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

byl odloučen od nasypávky, zdivo se vyklánělo na straně severní, bylo uvolněné, roztrhané a nezavázané se zdivem výplňovým. Nejhorší stav zdiva byl odhalen na straně severní a východní. Zdivo strany západní a jižní, přestože vykazovalo značné trhliny, bylo v relativně lepším stavu. Bylo konstatováno, že se projevil pohyb zdiva věže již v minulosti, snad také absencí základů věže, což bylo řešeno podepřením mohutným cihlovým opěrným pilířem s průchodem a vyzděním mezi opěrnými pilíři. Z důvodu hrozby sesutí severní strany věže a tím i narušení hlavní zdi střední lodě i západního průčelí, bylo nyní rozhodnuto podniknout radikální opravu spočívající ve snesení narušeného zdiva, zabezpečení základů zdiva a do nynější výšky znovu vyzdění věže v plném zdivu. Nové zdivo mělo být sepnuto se starým zdivem věnci, železnými či železobetonovými kleštěmi. Zachování opěrných pilířů bylo ponecháno k dalšímu řešení dle aktuálního zjištění při provádění prací. Předpokládalo se odstranění či znovu vyzdění mohutného cihlového opěrného pilíře s průchodem, neboť ten již neplnil funkci opory. Rekonstrukce měla být provedena bezodkladně, urychleně a důkladně, což mělo vést k zabezpečení hlavní lodi a celého chrámu. Původně vyčíslené náklady na opravu severní věže ve výši 15.000 K nebyly po ohledání stavu reálné a projektant Kamil Hilbert měl vypracovat nový projekt a rozpočet ke schválení. Zástupci obce zvýšené stavební náklady zahrnuli do žádosti o státní subvenci na restauraci nymburského chrámu.¹⁰⁸

Koncem září 1914 se pokračovalo vybouráním staré kamenné kordonové římsy západního průčelí a osazením nové římsy. Vyměněny byly dožilé kusy okenního ostění okna západního průčelí. Ostění oken trojlodí bylo zbaveno omítky. Zvětralé zdivo a kamenné desky severního opěrného pilíře západního průčelí byly odbourány a nově byla vyzděna jeho ukončující hlava za použití pískovcových kvádrů. Provedena byla další zkušební jáma na straně západní při severní věži. V polovině října 1914 architekt Hilbert dodal detailní plány na podchycení zdi severní věže.

Hilbert ve svém konečném rozpočtu ze dne 17. 10. 1914 vyčísлил restaurační výlohy na částku 247.707 K 18 h. K hrazení těchto nákladů bylo povoleno užít fond stavebního komitě ze sbírek ve výši 120.000 K, dále částku 19.546 K poskytnutou patronem kostela městskou obcí Nymburk a jmění přifařených obcí ve výši 2.716 K. Další hotovost původně jištěná kostelním jměním měla býti získána půjčkou děkanskému kostelu v Nymburce ve výši 25.600 K a kostelu v Budiměřicích ve výši 95.000 K. Dohromady měl být opatřen obnos 262.862 K. Místodržitelství v listě radí zvážít nerovnoměrné rozložení půjček a větší zatížení úvěrové

¹⁰⁸ Ibidem

převést na nymburský kostel. C. k. okresnímu hejtmánství proto ukládá předložit nový návrh a účetnictví obou kostelů za poslední léta.¹⁰⁹

V listopadu 1914 byla upravena vnitřní zeď severní věže znovuvyzděním celého líce z cihel velkého formátu na hloubku v průměru asi 40 cm, a to z důvodu odbourání starého odtrženého zdiva z líce až do výše 7,15 m. Ostatní chatrné zdivo bylo převázáno v místech až do hloubky 85 cm v rozestupech asi 90 cm od sebe „z kanálek“ na cementovou maltu na přání architekta Hilberta.¹¹⁰ Dále probíhaly výkopové práce pro podchycení základů severní věže. Základová půda byla břidličná, hloubka výkopu pro nové základy věže měla být 3,2 m. Bylo plánováno ze suchého násypu nejprve odšpicovat starý základ pilíře a postupně betonovat nové základy od nejspodnější vrstvy. Koncem listopadu byla pod částí severní věže na straně západní vybetonována deska. Vybouráno bylo špatné zdivo východního pilíře severní věže a uvnitř věže zdivo na straně východní pod arkádou v přízemí, včetně zdiva základového. U základů se provádělo betonování, pokračovaly další výkopové práce. V prosinci 1914 již základové zdivo nad betonovou deskou bylo špicováno za účelem zavázání betonové obezdívky kolem celého pilíře severní věže.

Mezitím se v listopadu odehrávaly další činnosti uvnitř chrámu jako vytrhání dlažby v sakristii, sekání rýh pro odpadní roury v presbytáři a osazení nových kamenů u vítězného oblouku z důvodu předělání vstupu na kazatelnu. Velkolepých změn doznala jižní předsíň presbytáře. Dle Hilbertova nákresu z 8. 6. 1914 byl vyzděn kamennými kvádry štít, tvarem podobný vimperku, nad jižním portálem presbytáře uvnitř předsíně. Nad jižní předsíní presbytáře byl vybetonován nový armovaný strop, do kterého vrchol štítu zarůstal. Na plochu železobetonového stropu byla umístěna dvě postranní a dvě svislá žebra, sbíhající až na svislou jižní a severní stěnu předsíně, kde byla ukončena maskami. Nad římsou byla zabetonována původní patka bez armatury. Nad stropem byly položeny latě pro prejzovou krytinu.

Do konce roku 1914 bylo obměněno staré zvětralé zdivo hlav opěrných pilířů na severní a jižní straně trojlodí a jejich šikmé stříšky. Opraveno bylo ostění oken trojlodí a

¹⁰⁹ Dopis c.k.místodržitelství adresovaný c.k.okresnímu hejtmánu v Poděbradech ze dne 7.4.1914, Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk, Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

¹¹⁰ Účet za provedené práce na rekonstrukci děkaného kostela sv. Jiljí v Nymburce, Stavební deník č. 2, Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce, 22

osazen byl nový sokl západního průčelí. Po malých částech bylo prováděno odbourávání vyborceného a chatrného zvětralého zdiva jižní předsíně trojlodí.

Na počátku roku 1915 byl očekáván Hilbertův asistent malíř Fröhlich, aby provedl měření pro návrh malířské práce a avizován byl také sochař Liška. Na stavbě od počátku pracoval Hilbertův asistent Lustig, který prováděl měření architektonických prvků a dohlížel na stavbu v nepřítomnosti architekta a rovněž jej zastupoval při případných reklamacích. Další asistent z pražské kanceláře Kamila Hilberta p. Margold zakreslil v lednu 1915 detaily ornamentů pro opravu hlavic přípor v presbytáři.

V lednu 1915 byly v presbytáři vyzděny dva nové schody, vítězný oblouk byl očištěn a spáry znovu zalaty maltou. Po kontrole jižní předsíně nařídil Kamil Hilbert vybourat kameny pro reliéfy znaků a usadit je o 30 cm výše. Na základě své vydané objednávky obdržel Kamil Hilbert nabídku od řezbáře V. Mráze a pozlacovače J. Píši na opravu hlavního oltáře. Zakázka zahrnovala opravu a ošetření rámu, doplnění ornamentů a rozvilin ve dřevě, doplnění částí figur andělů, obnovení povrchové úpravy zlacením a polychromií.

Práce na severní věži zaměstnávaly architekta nejvíce. Vzepřen a podstrojen byl čtverec klenby boční lodě v sousedství severní věže. Mezi pilířem severní věže a západním průčelím a zčásti i pod ním byla vybetonována deska armovala železem. U zdi západní navázala armovala deska na betonovou podezdívku. Mezi betonovou obezdívkou pilíře severní věže a západní zdi byl proveden ztužující obráceně klenutý pas. Zbořena byla klenba v severní věži, vrchol věže byl zakryt lepenkou, aby do kostela nezatékalo. Určen byl rozsah zdiva ke zbourání u mohutného opěráku severní věže s průchodem.

V březnu 1915 byla uvnitř presbytáře dokončena oprava hlavic přípor a vztyčeno lešení pro uskutečnění transferů maleb nalezených v presbytáři a sakristii. Vznikaly základy pro Hilbertem navržený nový oltářní stůl. Chrám navštívil akademický malíř Artuš Scheiner z Prahy, autor budoucí výmalby presbytáře. Pravděpodobně na základě Scheinerova rozvrhu rozhodl Hilbert o umístění náhrobního kamene rodiny Huňatých blíže k východu vzhledem k plánované malbě u jižního vchodu do presbytáře. Hilbert také upřesnil rozestavení dvou náhrobních kamenů u severní stěny Mariánské kaple. Jelikož požadoval, aby vrchní část kamenů byla v rovině, zhotovil mistr Zolmann pískovcový podstavec pod nižší kámen. V okně v kapli Panny Marie byla vysazena stará opuková kružba a nahrazena novou.

Dne 13. 4. 1915 se sešla komise, aby zhodnotila stav chatrného zdiva branky u severní věže. Zdivo mohutného předsunutého opěráku mělo vážné trhliny a jeho zachování bylo neudržitelné. Bourání severní věže a mohutného opěráku s brankou tedy pokračovalo.

Zvětralé vyborcené zdivo jižní předsíně trojlodí bylo nahrazeno, vyměněny byly poškozené kameny nároží. Rozebrána byla stará břidlicová střešní krytina nad severní boční lodí a severní předsíní, z jižní boční lodě a jižní předsíně byly sneseny prejzy. Z cihel na maltu byla vyžděna nová římsa jižní předsíně. Hlavní římsa severní boční lodě byla odbourána současně s nebezpečně vykloněným zdivem, které bylo znovu dozděno. Osazena byla nová kamenná římsa. Také na jižní boční lodi došlo k výměně římsy. Zbourány a nově vyžděny byly štíty bočních lodí. Předsíní severní boční lodě dostala po snesení římsy a zdiva nad římsou novou železobetonovou římsu. Staré krovy byly shnilé, hlavy vazních trámů ležely na klenbě, konstrukce krovu nad jižní boční lodí byla bez vaznice, proto bylo nutné laťování obnovit včetně námětků. Aby střechy bočních lodí byly rovnoběžné se střechami přístavků u presbytáře, bylo nutné římsu zvednout o 15 cm.

V druhém květnovém týdnu byl zhotoven výkop u severní zdi severní věže a jejího východního pilíře a byly zde vyžděny nové základy. Mezi betonovou obezdívkou pilíře a hlavní severní zdí pod arkádou byla stavba vyztužena obráceně klenutým pasem. Tento pas i odstupnění v základech bylo zahrnuto záhozem. Dále probíhalo zdění severní zdi a východního pilíře severní věže. Vyměněny byly vzpěry severní věže vzpírající severní hlavní zeď střední lodě.

Přezděny byly hlavy opěrných pilířů jižní boční lodě. Sokl severní boční lodě i severní předsíně byl vyměněn. Severní předsíní byla omítnuta a do jejího portálu byly vsazeny malé kamenné vložky. Za hlavní římsou bočních lodí byla uzpůsobena šikmá plocha pro položení prejzů. Nový sokl společně se starými dochovanými částmi byl položen u severní věže.

Nad hlavní lodí byla snesena stará prejzová krytina a klenba zakryta lepenkou. Pracovalo se na výměně krovu hlavní lodí. Hilbert navrhl dvě sestavy krovu, obě hambálkové, s krátkým věšákem v horní polovině. Jedna měla klasickou stolicí se sloupky a vzpěry chycené k věšáku, druhá měla upevněné krokve na pozednice a užitím ležaté stolice se vytvářely námětky. Starý vazní trám bylo nutné zvednout o 10 cm nadezdívkou. Úžlabí mezi věžemi bylo důsledně překryto plechem.

V červenci roku 1915 byl u severní věže na straně západní ubourán starý opěrný pilíř. Západní zdivo severní věže, které mělo být z velké části zachováno, rozhodl Hilbert odstranit

z důvodu jeho špatného stavu a nahradit jej novým pro zajištění stability věže. Vzhledem ke změně postupu vyzdívky bylo nutné přeměnit také vzepršení zdi hlavní lodi. Podvěží bylo otevřeno a nad severní arkádou byl vyklenut odlehčující cihelný pas. Probíhalo zdění arkády směrem do severní boční lodi s použitím starých kamenů příložky arkády. Pod náběhem arkády byly vyměněny chatrné kameny pilíře. V přízemí severní věže byla za využití původních patečních kamenů sestavena žebrová klenba sepnutá svorníkem. Osazeno zde bylo kamenné okno s novou kružbou. V nejzápadnějším poli severní boční lodě musela být klenba sousedící se severní věží (poškozená při demoličních pracích) z poloviny znovu vyklenuta s použitím starých žeber a se založením původních patek v novém zdivu.

Uvnitř trojlodí byla otlučena a opravena omítka. V klenbě hlavní lodi byly převázány trhliny. V západní části nad kruchtou byla roztrhaná klenba rozebrána a znovu vyklenuta. Trhliny v klenbě bočních lodí a pod kruchtou byly vyplněny cementovou maltou, větší trhliny převázány cihlami. Opraveny byly trhliny v dolních partiích jižní boční lodě. Provedena byla cihelná vyzdívka pod pozednicí mezi předsíní a jižní boční lodí. Presbytář byl dlážděn novými opukovými dlaždicemi, předsín přebytáře starými dlaždicemi. Z oken hlavní lodi bylo vyňato sklo, okenní ostění bylo vyspraveno za pomoci malých kamenných vložek, vyměněny byly dožilé části okenních prutů.

Koncem srpna 1915 byla osazena prejzová krytina hlavní lodě a pracovalo se na upevnění vikýřů. Započato bylo s výmalbou hlavní lodi. Západní stěna severní věže byla ve výši prvního patra sepnuta kleštěmi. Práce na severní věži se s podzimem blížily ke konci. Počátkem října 1915 byla nad prvním patrem vybetonována armovaná deska železobetonového stropu. První patro věže bylo zaklenuto klenbou ve tvaru hvězdy, která kopírovala ve zmenšeném provedení klenbu jižní předsíně. Použity byly dvě staré klenební patky. Severní a západní stěna prvního patra byly prolomeny okny s novým ostěním a novou kružbou. Kameny pro větrací otvory byly vsazeny do severní stěny. Po odbourání starého zdiva mezi hlavní lodí a severní věží se nová zeď vyrovnala pod betonový rám. Po dozdění věže bylo přistoupeno k osazení římsy a vázání krovu. V listopadu již mohl být přizděn štít západního průčelí chrámu ze své severní a západní strany i úžlabí u jižní věže.

Na konec roku musel být připraven chrám uvnitř. Kostel byl vyčištěn po malířích, byla usazena kamenná deska pro hlavní oltář, bylo dlážděno sedile v presbytáři, obměněny byly schody mezi lodí a presbytářem, stěhován byl mobiliář. Průběžně bylo během roku 1915 účtováno zasklení oken lodí a věže firmou Josef Vlasák, umělecké sklárství v Praze.

Počátkem nového roku 1916 se opravy zaměřily na jižní část chrámu. Propadlá klenba jižní předsíně byla podskružena, v místech poškození znovu vyklenuta a chatrná žebra nahrazena novými. Z průzkumu jižní věže vyplynulo, že byla v minulosti omítnuta. V březnu 1916 byl k jižní věži přistaven jeřáb a počalo se s výměnou okenních špalet, nárožních fiál a lícových kvádrů na straně severní, zazděné okno bylo otevřeno a v okně byla doplněna nová kružba. Opraveno bylo okenní ostění a kružby v přízemí věže. V podvěží byl vybourán dveřní otvor a upraveno jeho ostění.

V květnu se osazovalo kamenné ostění v severní předsíni, sokl v severní boční lodi a v předsíni jižní boční lodi. V červnu byl zřízen průchod ze severní věže směrem na kůr s ostěním dveří v jednoduché pravoúhlé profilaci.

Červencem 1916 začaly práce na ochozu jižní věže. Zábradlí ochozu bylo vybouráno, ochozová dlažba rozebrána a podlaha snížena o 55 cm. Východní stranu věže bylo nutné zpevnit kleštěmi. Staré kleště byly vysekány, protože nové se závlačemi měly možnost utažení. Budována byla nová nadezdívka s hlavní římsou. Poté byly zpět umístěny ochozové desky a po výměně dožilých kamenů byl znovu sestaven vlys a zábradlí ochozu. Pod hlavní římsou na jižní straně byl obnoven reliéf erbovního znaku. Na nároží věže byly osazeny nové chrliče z královédvorského kamene. Čtyřem chrličům určil podobu sochař František Řehoř z Prahy. [91] [92] Ochoz byl zpřístupněn z věže novými schody, umístěnými při východní stěně. V říjnu byly stěny věže nad ochozem na příkaz Hilberta čištěny od mechu železnými kartáči a myty louhem. Koncem listopadu bylo nahrazeno chatrné zdivo jižní věže sousedící s jižní boční lodí.

V západním průčelí bylo vyměněno chatrné zdivo a soklové kameny a k hlavnímu portálu byly dodány nové stupně. Nad portál byla instalována na obnovenou konzolu a pod nový baldachýn socha Panny Marie ze savojského pískovce od profesora umělecko-průmyslové školy v Praze Štěpána Zálešáka.

Od ledna do dubna 1917 restaurátorské práce spočívaly převážně v opravách trhlín. Z půdního prostoru byly zalévány trhliny v klenbě hlavní lodi. Renovována byla požární zeď mezi presbytářem a trojlodím. V západním štítu byly opraveny záklenky oken, překlenuto okno vedoucí na půdu, mezi štítovými okny byla provedena vyzdívka a štít byl zajištěn ze strany jihozápadní. Koncem března bylo dokončeno zasklení oken lodí firmou Josefa Vlasáka.

Tímto stavební deník končí, avšak na stavbě probíhaly ještě dokončovací práce. Firma A. Netušila, strojní dílna zámečnická pro práce stavební a umělecké v Nymburce, zhotovila a

dodala železné dveře do dělicího protipožárního štítu v půdním prostoru, okovala dveře ze severní věže na kruchtu, šest okeniček pro západní štít a vikýře severní věže.

Dne 27. 7. 1917 je doložen příjezd Kamila Hilberta do Nymburka za účelem kolaudace.¹¹¹ Vlastní konečná kolaudace provedených prací při restauraci děkanského kostela sv. Jiljí v Nymburce proběhla dne 12. 4. 1919.¹¹² Z dopisu městské rady Kamilu Hilbertovi ze dne 11. 7. 1920 vyplývá, že portál postranního vchodu do kostela sv. Jiljí nebyl ještě dokončen a městská rada žádala o zaslání nabídky od „dotyčného sochaře z Prahy“.¹¹³

3.3. Umělecká výzdoba chrámu v intencích K. Hilberta

Kamil Hilbert pracoval na obnově a doplnění vnitřního zařízení chrámu dle smlouvy uzavřené s městským zastupitelstvem.¹¹⁴ Architekt zjistil stav vnitřního vybavení chrámu a sestavil program jeho obnovy. Vyhotovil detailní nákresy úprav hlavního oltáře a oltáře Panny Marie, vytvořil varianty kazatelny i návrhy osvětlovacích těles. Pro malířskou výzdobu presbytáře dodal podrobné barevné náčrty. Plány pocházejí většinou z roku 1915, nákresy kazatelny z roku 1916.

Rokokový oltář Panny Marie byl obohacen o nové prvky. V horní části oltáře byly upraveny akantové rozviliny a nad nimi doplněn vrchní florální ornament. Nika s konchou, kde spočívala Panna Marie s dítětem na Hilbertem navržené konzole, byla orámována archivoltou přepásanou ve vrcholu klenákem. Oltářní lavice, stůl i stupeň byly koncipovány nově. [93]

Úprava nástavce hlavního oltáře spočívala v nové architektonické podnoži z červeného a šedozeleného mramoru v podobě kazetování, opatřené zezadu brankami. Předchozí branky byly v jedné rovině s podnoží oltáře a zakrývaly tak polygonální závěr presbytáře. Nyní Hilbert branky umístil kolmo k zadní stěně podnože retáblu, takže z hlavní pohledové strany nebyly vidět. [94] Restaurováním bohatě prolamované dřevorezby nástavce s obrazovými

¹¹¹ Dopis Kamila Hilberta nymburské městské radě ze dne 30.9.1917, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

¹¹² Dopis Správní komise města Nymburka Kamilu Hilbertovi ze dne 31.3.1919, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

¹¹³ Dopis městské rady Kamilu Hilbertovi ze dne 11.7.1920, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

¹¹⁴ Dopis Rady královského města Nymburka Kamilu Hilbertovi ze dne 23.10.1911, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/ 1914 - 1920

rámy a doplněním chybějících dřevěných částí se zaobírali v době obnovy kostela V. Mráz a J. Píša.

Hlavní oltář byl vyprojektován s menzou spočívající na masivní podnoži a vpředu na čtyřech sloupových pískovcových podporách. Svislá profilovaná zadní deska oltáře je sedlového tvaru. Sloupy jsou složeny z kalichové hlavice, prstence, hladkého dřívku, patky a plintu. Vychází tak z románského typu, avšak jednotlivé články jsou upraveny na novotvary. [95] [96] Na menzu byly položeny k zadní desce různě vyvýšené stupně k umístění svícňů a tabernáku.

Tabernákl s křížem pro hlavní oltář provedla firma Anýž z Prahy v roce 1916 dle nákresů K. Hilberta. [97] Tabernákl byl zhotoven *“ze železné kostry, potažené bronzovým plechem, na kterém jsou upevněny bohaté vytepané a filigránské bronzové motivy, posázené broušenými polodrahokamy. Přední čelní strana tabernakulu zvláště bohatě vypravena sestává z dvoukřídlých dvířek, pevným wertheimským zámkem s 1 ozdobným a 1 zásobním klíčkem opatřených. Čtyři emblemy evangelistů Matouše, Marka, Lukáše a Jana jakož i iniciálky Alfa a Omega jsou v bronzovém plechu vytepany. Vnitřní strana dvířek je na pancéřových deskách zdobena v krajích tepaným bronzovým vlysem, střed pak zrcadlově vyleštěn. Strany tabernakulu jsou z části filigránem a tepanými vlysy zdobené a polodrahokami posázeny. Zadní plocha přiléhající na mramorovou desku jest úplně hladká a izolovaná bronzovým plechem. Vnitřek tabernakulu jest vyložen lipovou leštěnou vložkou. Oltářní kříž jest umístěn na vrchní rovné ploše tabernakulu a spočívá na soklu goticky profilovaném a po stranách i vzadu vzepřen kovanými konzolkami. Vlastní kříž jest v krajích stužen masívními profily, střed pak jest vyplněn filigránem s broušenými polodrahokamy. Korpus Krista se svatozáří jest plasticky v bronzu lité a čistě ciselovaný. Celý povrch tabernakulu s křížem, jakož i vnitřní strany dvířek jsou dvakrát galvanicky zlaceny.”*¹¹⁵ Tělo Krista bylo odlito v bronzu dle modelu sochaře Klímy, absolventa školy profesora Kastnera, poté bylo pozlaceno. Vyložení svatostánku hedvábným damaškem s dvojitými záclonkami a dvěma korporály zhotovila Akademie křesťanská v Praze, obor umělecký.¹¹⁶

Firma Anýž, závod pro umělecko-průmyslové práce kovové v Praze, zhotovila také lustr a další osvětlovací tělesa pro presbytář nymburského kostela dle požadavků K.

¹¹⁵ Účet od firmy Anýž ze dne 16.6.1916 zaslaný městské radě v Nymburce, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

¹¹⁶ Účet od Akademie křesťanské v Praze ze dne 8.6.1916 zaslaný městské radě v Nymburce, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

Hilberta.¹¹⁷ [98] [99] „Lustr na klenbu presbytáře zavěšený - sestávající ze závěsného do klenby upevněného železa, ze závěsného lana s vodícími dráty s opletením barvy cihlově červené, dále ze závěsného kruhu, 4 řetězů, korunky, osmibokého rámu a ze spodního tělesa utvořeného ze 4 štítů bočních, 4 fiálek a ze závěsných řetězů a ozdůbek, vše dle detailu pana projektanta arch. Hilberta ze železa kováno, suříkem natřeno a zlaceno pravým plátkovým zlatem“, dále „4 nástěnná tělesa pro presbytář, sestávající každé z dvou konzol a čelního štítu. Vše přesně dle detailu pana projektanta arch. K. Hilberta ze železa kováno. Včetně velmi pečlivého pravého suříkového nátěru a zlacení pravým plátkovým zlatem.“¹¹⁸ Lustr lze také pozorovat směrem od shora v jednotlivých patrech zavěšených na řetězovině z pletenců jako královskou korunu, pod níž je zavěšen oktagon se čtyřmi elektrickými svícemi, v dalším patře čtverec s dekorem z gordických uzlů a pod ním nejbohatší masa lustru sestávající ze čtyř trojúhelných ramen tvořících půdorysně čtverec. Na horních hranách jsou umístěny svíce. Jednotlivá ramena lustru jsou trojúhelné podoby vimperků, vyplněných esovitě prohnutými úponky s lipovými listy, vloženými mezi vertikální dělení plochy přesahující spodní hranu. Vertikálně vedené tyče jsou ukončeny srdcovým listem směřujícím k zemi, s postranními esovkami. V rozích při styku trojúhelných ramen jsou umístěny jakési zjednodušené fiály s miskami na svíce. V jejich spodní části jsou zavěšeny kruhové ornamenty vyplněné listovým dekorem. Původní Hilbertův náčrt ze dne 8. 5. 1915 počítal se zoomorfním dekorem pod miskami svící, dokonce pod korunkou spatříme i antropomorfní ztvárnění. Došlo tedy k určitému zjednodušení. [100] [101]

V březnu 1916 Kamil Hilbert vytvořil nákresy kazatelny. Na barokní kazatelnu zdobenou reliéfy evangelistů se původně vstupovalo schodištěm v síle zdiva západní stěny kaple Panny Marie. Tento vstup na kazatelnu byl v době restaurace kostela zrušen a nahrazen novým, Hilbertem navrženým schodištěm, umístěným u paty arkády do kaple Panny Marie. Původní náčrt počítal s jeho přímější variantou, kdy schodnici zakrývalo zábradlí o dvou polích z šedozeleného, červeného mramoru a soklem tmavozelené barvy. [102] Zábradlí obsahovalo dvě mřížky v prolomených otvorech, jejichž laťování stejně jako okraje zábradlí a exponovaná místa dekoru byla zlacená. Nad soklem bylo plánováno umístit letopočet 1916 v orámování. Šalování pod schody mělo být ozdobeno listovým. Provedena byla bohatší

¹¹⁷ Firma Anýž dodala na základě konceptu K. Hilberta také lustr pro kapli sv. Václava pro katedrálu sv. Víta v Praze.

¹¹⁸ Účet od firmy Anýž ze dne 31.12.1915 zasláný městské radě v Nymburce, Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk-kostel sv. Jiljí /1848/1914-1920

varianta zábradlí, což bylo způsobeno zřejmě změnou směru ve vedení schodů, které se nyní zatáčejí směrem do kaple. Zábradlí je rozšířeno o další pole, půlkuhově vyduté, zdobené reliéfem s tématem evangelisty Matouše. Reliéf, soudě podle provedení a stylu, byl pravděpodobně umístěn na poprsní kazatelny a výstavbou schodiště musel být i s částí poprsně odstraněn. [103]

Kamil Hilbert se také intenzivně zabýval různými variantami výmalby presbytáře. Navrhl několik způsobů orámování segmentového záklenku vstupu z presbytáře do jižní předsíně. [104] [105] Návrhy měly společnou ideu orámování vstupu pásy s florálním dekorem vrcholící malbou světců v nikách, mezi kterými by se vypínal nad záklenkem vstupu v malbě ztvárněný vimperk. Plochu vimperku uvažoval Hilbert pojednat výjevem sv. Jiljí či trůnící Panny Marie s dítětem. Pestrá barevnost při opakování vzoru se měla promítnout i na vítězný oblouk. Konečné provedení je zjednodušené, velmi stylizované, s tlumenou barevností.

Původní skici výmalby stropu presbytáře ukazují velké zastoupení florálních motivů, které jakoby reagovaly na dekor hlavic přípor. Malba závěru presbytáře nepočítala se symboly evangelistů, nýbrž i zbylá pole křížové klenby presbytáře měla být pojednána z poloviny pouze rostlinným dekorem. Mezi úponky zakomponoval Kamil Hilbert kružidlo se svými iniciálami. [106] [107]

Hilbertův výtvarný názor ovlivnil podobu všech doplněných prvků kostela, mezi nimi i dveří. Současná podoba dveří se téměř shoduje s přípravnými skicami a plány k zamýšlené obnově kostela. Vnější dveře do jižní předsíně presbytáře jsou svlakové konstrukce, pobité plechovými tabulemi, zavěšené pomocí šesti vnějších kovaných ozdobných závěsů s rozvilinovými motivy novogotického typu končících tvarem lilie. [108] Na povrchu se uplatňují ozdobné hlavy nýtů a hřebů, v místech styku plechů jsou dveře zdobeny routovými motivy s liliemi stylizovanými do tvaru růže. Nad prostředním pravým dveřním závěsem je umístěna jedna ozdobná roseta, pod kterou své autorství měl původně označit erbovním štítkem Kamil Hilbert. Ve spodní části chrání dveře kovaný pás s obloučkovým zakončením. Dveře jsou opatřeny kovanou klikou a masivním klíčovým štítkem rozvilinového tvaru ukončeného ve spodní části trojlístem či lilií. Světlík vyplňující lomený oblouk nad horizontálním ukončením dveří je zdoben vitráží a opatřen mříží z kovaných vertikálně vedených tyčí plochých profilů, s ostrými špičatými záseky ohnutými o 45 °, vyplňujícími tak

prostor mezi tyčemi ve směru myšleného trojúhelného štítu. Uprostřed jedna stočená tyč se záseky ohraničuje lilie stylizované do tvaru kříže. Ve spodní horizontální části záseky opouštějí plochu, trojrozměrně vystupují jako trny do prostoru směrem k příchozímu a vrhají své dlouhé stíny na dveře cihlové barvy. Na toto ohraničení je postaven letopočet 1914, s poslední číslicí v gotické podobě.

Dveře z jižní předsíně do presbytáře jsou svlakové konstrukce s třemi vnějšími kovanými ozdobnými horizontálními závěsy s rozbujelými rostlinnými motivy, jejichž stáčejší se listoví utváří pravidelný ornament v střední části dveří. [109] U protilehlého ostění dveří jsou umístěny tři menší kované závěsy, prostřední s erbovním štítkem K. Hilberta. Klika je kovaná, ukončená motivem květu.¹¹⁹ Světlík vyplňující lomený oblouk nad horizontálním ukončením dveří je zdoben vitráží a opatřen mříží z kovaných, vertikálně i horizontálně vedených tyčí plochých profilů, s ostrými špičatými záseky. Střed mříže tvoří listy stáčejší se do kruhu kolem kříže z tyčí.

Jednokřídlé dřevěné dveře z presbytáře do sakristie jsou svlakové konstrukce, s dvěma vnějšími kovanými ozdobnými horizontálními závěsy podoby rozrůstajícího se větroví s trojlaločným ukončením. [110] V horní části dveře kopírují půlkruhové ostění. Rostlinné motivy novogotického typu jsou rozvinuty také na krabicovém zámku s kovanou klikou.

Dveře z krucht do severní věže byly vyrobeny z borovicového dřeva, jsou svlakové konstrukce, s třemi vnějšími kovanými ozdobnými horizontálními závěsy novogotického typu s motivem rozbíhajícího se větroví. Klika je kovaná, s masivním novogotickým štítkem. [111]

Okeničky do západního štítu, dvě okenice do severní věže a štítové okenice nad depozitářem a sakristií byly vyhotoveny s dvěma vnějšími kovanými horizontálními závěsy s trojlaločným zakončením pokaždé jiného tvaru. [112]

Obnovu chrámu pojal architekt komplexně. Sochařské výzdobě věnoval zvláštní pozornost. Vypracoval často několik variant řešení, která dále upravoval. Zmínila bych především Hilbertovy návrhy pro jižní předsín presbytáře.

Portálek z jižní předsíně do sakristie byl plánován užší se třemi kvádry překladu, [113] v další variantě širší s pěti kameny překladu [114]. V obou případech nad prostředním kamenem byl umístěn letopočet 1914. Z plánů je zřejmá snaha Hilberta situovat v předsíni

¹¹⁹ Podobné dveře navrhl Hilbert v roce 1910 ke vstupu na věž čáslavského kostela sv. Petra a Pavla.

sochu Panny Marie s dítětem. Hilbert uvažoval o osazení konzoly se sochou Panny Marie nad dveřmi do sakristie, ale také ji načrtl na konzole poblíž zazděného okna do jižní boční lodi. Portálek do sakristie je v konečné podobě ukončen segmentovým záklenkem tvořeným třemi kameny, z nichž prostřední kámen byl upraven pro další ztvárnění, avšak na to již nedošlo. **[115]** Konzola pro sochu byla osazena k bankálu okna do jižní boční lodi.

Gotický ústupkový portál v jižní stěně presbytáře architekt zakreslil po spojení obou částí ohraničený vimperkem, který v březnovém návrhu z roku 1914 měl hladkou ničím nerušenou plochu. **[116]** Žebra stropu pokračující na stěnách předsíně byla ukončena maskarony s lidskou podobou. V červnovém návrhu z roku 1914 již vimperk obsahoval sochu trůnícího Václava II. v trojlaločně zaklenuté nice. **[117]** Maskarony získaly vzhled fantaskních bytostí. Tento plán byl uskutečněn, i když se změnou osoby panovníka. Vládce staršího vzhledu s vousem je zobrazen s korunou na hlavě, v rukou drží meč a jablko. Vytesaný nápis „PREM. OT. I.“ na konzole pod nohama panovníka prozrazuje, že jde o Přemysla Otakara I., což ale nekoresponduje s dobou vzniku portálu. Pravděpodobně jde o pozdější chybné doplnění dedikace, neboť bosa v nice pro umístění písmene „V.“ a římské číslice „II.“ byly připraveny, nápis na konzole nebyl původně plánován.

Podoba nového portálu z Kostelního náměstí do jižní předsíně presbytáře je rozpracována na plánu z března 1914. Hlavní římsa nad portálem je zde v rozích ukončena hranolovými opracovanými profily s maskarony v podobě ženy a vousatého muže. **[118]** Pod římsou čteme nápis: „LETA PANĚ M C M ČTRNÁCT ZŘÍZENÁ TATO PŘEDSÍŇ“. Portál však nebyl dokončen ještě v roce 1920. Autorem sochařské výzdoby portálu a antropomorfních konzolek mohl být jen Vojtěch Sucharda, neboť Stanislav Sucharda zemřel v květnu roku 1916. Vojtěch Sucharda po vypuknutí první světové války narukoval a do Prahy se vrátil až v roce 1919. Přestože sochař v předválečném období zastával styl odosobnění, stylizace a geometrizace figur (např. sochařská výzdoba Muzea v Hradci Králové a paláce Adria), lze ve ztvárnění hlav podpírajících hlavní římsu jižní předsíně nymburského kostela pozorovat tendence k sochařskému civilismu dvacátých let. Hlava muže v přílbě vyjadřuje jistou skepsi a smutek. Tvář je pohublá, ústa pootevřena, obočí svraštělé, těžká oční víčka se zavírají. Žena v šátku má apatický zasněný výraz. **[119]** **[120]**

3.4. Aktualizace historické formy

Hilbertem provedená restaurace nymburského chrámu je často vnímána jako historizující. Architekt se však z minulých slohů pouze inspiroval. Byl znalcem středověku a především pozdně gotického umění, ale starší slohy neimitoval, nýbrž vytvářel nové formy. Jejich tvarová bohatost reflektovala soudobé výtvarné dění. Prvky románské a gotické propojil s uměním secese a kubismu.

V období prvních návrhů pro restauraci kostela sv. Jiljí prováděl Kamil Hilbert současně dostavbu katedrály sv. Víta v Praze, obnovu šternberské kaple v Plzni a dokončoval novostavbu kostela sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích.

Podoba štěchovického kostela se vyvíjela od secesních tvarů směrem k novorománským. Je zde zřejmá inspirace raně křesťanským uměním a záliba v beuronské tematice. Secese s beuronským uměním silně koresponduje. První návrhy pro nymburský kostel z roku 1912 měly stejné zdroje inspirace. Zakončení jižní věže kostela sv. Jiljí bylo zamýšleno upravit v duchu spíše goticko - secesním, ale presbytář kostela využívá již modifikovaných románských a raně gotických forem. Jižní předsín presbytáře připomíná v náčrtech předsín štěchovického kostela tvarem sedlové střechy a horizontální řadou malých okének, umístěných pod štítem na způsob jakési trpasličí galerie. Nově koncipované kružby oken nymburského presbytáře a sakristie odkazují na nejstarší gotické obrazce. V počátečních návrzích obsahovaly kružby oken presbytáře nad lomenými oblouky nakoso postavený prázdný sférický čtyřúhelník či klínový kříž v kruhu. Velké kruhové okno nad předsíní presbytáře vyplnilo kružbové mřížoví. [89] Kružbu v sakristii tvořily protínané profily. Uplatněn byl silný geometrický aspekt, což bychom mohli přičítat beuronskému umění a jeho snaze o nadčasovost ornamentu. Jistá redukce se promítla rovněž do vnitřní výmalby segmentového záklenku vchodu z presbytáře do jižní předsíně. [65] Malba byla v ornamentu maximálně zjednodušena, abstrahována, schematické vypracování je podobné výmalbě kaple v Čakovicích [121] a ve štěchovickém kostele [122], které byly beuronským uměním ovlivněné. Hieratismus aktualizovaný secesí se promítl také do Hilbertových návrhů uměleckých předmětů.

Konečná obnova kružeb presbytáře nymburského kostela vychází z nálezové situace dochovaným prvků a z doby vzniku jednotlivých prostor. Původní fragmenty byly až pietně doplněny. Hilbertem nově osazená kružba středního okna závěru v podobě pěticípé hvězdy

posazené na dvou kvadrilobech odpovídá vzorům kolem roku 1280, stejně jako ostatní doplněné kružby polygonu. Shodné kružební obrazce nalezneme například v oknech závěru kostela Obětování Panny Marie v areálu dominikánského kláštera v Českých Budějovicích. Motivy nymburských kružeb v presbytáři jsou shodné po dvojicích dle pomyslné osy vedoucí středním oknem. Pro novou kružbu trojdílných oken nad sakristií a nad depozitářem zopakoval Hilbert motiv pěticípé hvězdy prostředního okna závěru, ale v otočené pozici třemi cípy dolů. Hvězda je podpírána třemi jeptiškami, přičemž postranní jeptišky jsou zdvojené, do sebe vložené. [123] Tvary se překrývají. Také v okně severní stěny presbytáře nad kaplí Panny Marie se vyskytují zdvojené do sebe vložené jeptišky. Ty podpírají útvar složený ze spojených trojlistů s vytaženým nosem podoby lilie směřující vzhůru. [124] Tyto kružbové obrazce nemají přímou analogii v kružbách druhé poloviny 14. století, ale stále čerpají z poklasické gotiky. Zdrojem inspirace byla Hilbertovi katedrála sv. Víta v Praze, jejíž dostavbou se zabýval. Již v Parlérovy kružbách dochází ke srůstání trojlistů v nový útvar, kružby jsou obohaceny vloženými nosy srůstajícími v lilie.

Rozetové okno nad jižní nymburskou předsíní vznikalo současně s rozetou západního průčelí katedrály sv. Víta v Praze. Základní kružbové obrazce jsou si podobné - motiv vnitřní osmicípé hvězdy obklopený čtyřúhelníky s vloženými trojlisty, které jsou při obvodu rozety zase proloženy trojlisty. Zatímco svatovítská rozeta užívá sférických čtverců s plamínky a ladných secesně gotických křivek [125], nymburská rozeta je značně zjednodušená a abstrahována na základní geometrické tvary [9]. Čtyřúhelníky s vloženým trojlistem jsou protažené do tvaru kosočtverců tvořících osmicípou růžici, která je ve středu rozety překryta menší osmicípou hvězdou s vloženým kvadrilobem. Kružba je rozepnuta ve dvou hloubkových vrstvách a obrazce vnitřní vrstvy jsou vepsány do obrazců vnější vrstvy. Obrazec vnější vrstvy je tvořen vyšším, složitěji profilovaným prutem, který je zdrojem plasticity kružby. Pakliže se Hilbertova svatovítská kružba blíží Parlérovu dílu odhmotněnou beztlížnou plochou a rozpořbovanou kresebnou linkou prutů pozdní gotiky, tak nymburská čerpá spíše z dekorativního geometrického stylu anglické gotiky poslední čtvrtiny 13. století, již se Parlér také inspiroval. V tvorbě Petra Parlěře a Kamila Hilberta lze nalézt mnohé paralely.

Kamil Hilbert polovinu svého života zasvětil dostavbě katedrály sv. Víta v Praze. Jistě si všiml, jak Petr Parlér pracoval s historismy, viděl jeho návraty ke klasické fázi gotiky i k předgotickým principům. Parlér obrodil starší východisko (plastičnost článků, hmotné

sloupy, kalichové hlavice), zároveň zpracoval nejnovější podněty a nabídl originální řešení (sít'ovou klenbu, plaménkové kružby). Hilbert uvažoval podobně. Odkaz minulosti aktualizoval, ovlivněn soudobými teoretickými východisky a moderními uměleckými směry projevil svůj tvůrčí talent.¹²⁰ Parlér užíval kubické, geometricky jasné až abstraktní tvary. Hmotu dynamizoval vnitřní silou, plasticity dosáhl kontrastem objemů a prohlubní. Hilbert analyzoval historické příklady a vyvodil z nich poučení. Nenapodobuje věrně přírodu, zjednodušením a abstrahováním dosahuje absolutní nadčasové formy. Oběma pak šlo o dosažení výtvarné jednoty díla a dokonalého estetismu.

Autorství Hilbert označoval erbovním štítkem s iniciálami KH a letopočtem, podobně jak to činili středověcí mistři. V Nymburce umístil svůj erbovní znak s letopočtem 1914 na jižní ukončující kámen protipožárního štítu oddělujícího presbytář od hlavní lodě [11] a na závěs dveří vedoucích z předsíně do presbytáře [126]. Původně chtěl Hilbert takto označit své autorství na třetím svorníku klenby presbytáře [127] a na vstupních dveřích do jižní předsíně presbytáře či jako ornament zakomponovaný do výmalby kostela. Tento Hilbertův podpis nalezneme také na vrcholu opěráku velké jižní věže katedrály sv. Víta v Praze a ve vrcholu oblouku vstupu na schodiště místnosti chrámového pokladu téže katedrály, ale i na ostatních, Hilbertem obnovovaných či vystavěných objektech.

Okenní vitráže byly komponovány ve stylu zjednodušeného dekorativního symbolizmu. Téma květomluvy provedené v základní barevnosti zdobí pouze horní část oken v místech kružby. [128] [129] Zbylé plochy oken jsou vyplněny čirými obdélnými skly tvořícími vertikální vlnovky. Okna jsou v obrysu orámována zelenou bordurou. Zasklením a výmalbou všech oken nymburského chrámu byl pověřen Josef Vlasák z Prahy, tvůrce rozety západního průčelí katedrály sv. Víta. Inspirace vzešla z beuronského umění a geometrické secese.

Dřevěné dveře s kovanými závěsy vyrobené podle Hilbertova námětu využívají také bohatých florálních forem secese. Architektony rostlinné ornamenty neodporují středověké mentalitě, rozrůstající se úponky jsou pjaty v duchu gotickém. Vegetabilní ornament je stylizovaný, nevychází z přírodní předlohy, pouze využívá přírodní zákonitosti.

¹²⁰ Největší Hilbertovo inovací na počátku druhého desetiletí 20. století bylo doplnění chybějících okenních kružeb ve věži čáslavského kostela sv. Petra a Pavla. Podrobně viz. Jana KOLEČKOVÁ VESELÁ: Kostel sv. Petra a Pavla v Čáslavi a jeho obnova v letech 1908 - 1911 (bakalářská práce na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze), Praha 2012

Do západního štítu nymburského kostela Hilbert doplnil meziarkádové pilířky. [130] Vrcholy pilířků s pultovou stříškou se štítkem i čelní a boční stěny s jakousi lípanou kružbou asociují podobu středověkých fiál. Tyto kameny korespondují s původními kusy umístěnými po obvodu západního štítu kostela, avšak plocha není již pojednána jeptiškou, nýbrž je dělena kamennými pruty s profilem zešikmeného hranolu na fasety se zkosenými rohy. Dramatickým střídáním světla a stínu nabývá geometricky členěná plocha plasticity. Návrh na provedení nových šesti kamenů štítu pochází z roku 1914 a je ovlivněn názory soudobého kubismu. [131] Cílem kubismu byla nová duchovnost. Kubismus čerpal z gotiky a její metafyzičnosti. Pavel Janák ve své stati o současné architektuře vyslovil potřebu uplatnit ducha a vůli k abstrakci „*pro niž jsme měli na severu vždy tolik základu a smyslu*“¹²¹. Gotickou stavbu vnímal jako hmotu obrácenou duchem k abstrakci. Jestliže přírodně formované vodorovné a svislé plochy vyvolávaly představy mrtvého klidu a trvání, pak přemýšlející a cítící duch toužící po oživení mrtvé hmoty ji měl zdramatizovat za pomoci šikmé plochy. Gotická stavba svým ubíráním hmoty ve směru třetí šikmé síly usilovala dle teorie kubistů o krásu nadpřírodní, o překonání hmoty ve smyslu transcendentním. Wilhelm Worringer¹²² uvedl gotiku jako poslední styl, kde umělecká tvorba vycházela z nutkání abstrahovat. V puzení k abstrakci vidí základní vnitřní potřebu umělce při své tvorbě. Worringer navazoval na Aloise Riegla a jeho výklad o uměleckém chtění jako vnitřní tvůrčí síly rozhodující o formě uměleckého díla. Podle Worringera je v abstrahování instinktivní potřeba člověka nalézt klid, jistotu, vyvázat se z úzkosti. Nejde o přepis skutečnosti, objekty jsou očištěné od všeho závislého na životu, mají absolutní hodnotu. K zvěčnění dochází přiblížením k abstraktním krystalickým formám. Abstraktní formy jsou výrazem ducha a transcendence. Naproti tomu postavil Worringer pojem vcítění, související s racionalistickým přístupem ke světu a světskostí. Hilbert v nejisté době první světové války hledal trvalé hodnoty, nadčasové. Užití lomených tvarů vně chrámu ve výši nebeské sféry mělo své opodstatnění a oporu v soudobých teoriích.

¹²¹ Pavel JANÁK: Hranol a pyramida, in: *Obrisy doby*, Praha 2009, 56

¹²² Wilhelm WORRINGER: *Abstraktion und Einfühlung. Ein Beitrag zu Stilpsychologie*. Tisk disertace Neuwied 1907, knižní vydání Mnichov, R. Piper & Co, 1908

Wilhelm WORRINGER: *Abstrakce a vcítění. Příspěvek k psychologii stylu*. Praha 2001

4. Závěr

Tato práce si vytkla za úkol podrobně popsat současný stav kostela sv. Jiljí v Nymburce a analyzovat jeho architektonické prvky. Podnětem k mé práci byla absence stavebně historického průzkumu objektu a mizivá pozornost, která se kostelu dostává v odborné literatuře. Neméně zajímavá je osobnost architekta Kamila Hilberta, jenž svým skvělým konstrukčním řešením a uměleckou tvořivostí obrodil a dotvořil řadu našich předních památek, avšak bohužel nedostalo se mu patřičného zájmu v podobě monografie.

Nymburský kostel sv. Jiljí získal dnešní podobu postupným vývojem. Chrám má své prvenství jako naše nejstarší sakrální cihlová stavba, započatá kolem roku 1275. V raně gotickém presbyteriu jsou užity progresivní architektonické články směřující k vrcholné gotice (hruškové profily žeber), ale současně přetrvává starší románská forma (výzdoba hlavic přípor, užití náběžných štítků, členění opěráků). Mísení prvků raně gotických s články více vertikálními a lineárními je zřetelné na jižním portálu presbyteria. Neobvyklá dvojice opěráků mezi chorem a lodí poukazuje na dvě odlišná stavební období, přičemž nebylo prokázáno starší založení v místě trojlodí. Dle svorníku v hlavní lodi, opatřeném znakem Jana Očka z Vlašimi, předpokládáme stavbu trojlodí v letech 1350 až 1360. Období vrcholné gotiky je představeno v chrámu významnými díly srovnatelnými s pražskou parlérovskou produkcí. Z tohoto období pochází jižní věž s bohatě zdobenými okny, figurální a zoomorfní konzoly podvěží, dále tympanony vnitřních portálů věže s reliéfy vysoké kvality a socha sv. Mikuláše původně umístěná pod hlavní římsou věže. V průčelí jižní boční lodi se dochovaly fragmenty gotických fresek. Pozdně gotické období chrámu je zastoupeno především v podobě portálů severní a jižní předsíně trojlodí. Pravděpodobně v té době vznikla také vnější barevná sgrafita, jejichž známky provedení našel Hilbert nad okny presbytáře a na východní zdi deponitáře, bohužel dnes již nejsou znatelná. Barokní výzdoba byla redukována na obrazy a malby bratří Kramolínů a vnitřní vybavení chrámu. Stavební úpravy ze 17. a 18. století zanikly při regotizaci chrámu, kterou v druhé polovině 19. století provedl B. Grueber a poté J. Mocker. Nejmarkantnější změnou byla pseudogotická okna v podélných stranách presbytáře, nová klenba presbytáře a poslední patro jižní věže. Špatný stav kostela však vyžadoval důkladnější opravy, které ovšem brzdil nedostatek financí. Ve složité době transformace názorů na památkovou péči a kvůli omezenému přidělování státních subvencí došlo na opravu kostela

až v předválečné době. První světová válka prodloužila dobu restaurace kostela a doba přinesla i změnu uměleckých východisek.

Památková péče v Rakousku procházela na přelomu století reorganizací. Jejimi úkoly se zabýval Alois Riegl, který vypracoval první zdůvodněný návrh rakouského památkového zákona. Tiskem byla vydána teoretická část v roce 1903.¹²³ Rieglovy zásady pro obnovu památek se promítly i do schvalovacího procesu obnovy nymburského chrámu v roce 1910. Nově preferovaná hodnota stáří již nedovolovala použít znovu předložené Mockerovy plány. Vídeňská centrální komise omezila stavební zásahy na nezbytně nutné opravy střech a klenby presbyteria. Tím podle Rieglovo hodnotového systému byl kladen důraz na historickou hodnotu a hodnotu stáří i užitnou hodnotu. Zástupci města a církve však upřednostňovali hodnotu novosti a požadovali celkovou obnovu v jednotném historickém stylu. Hilbert pověřený restaurací kostela uplatnil v praxi zásady Aloise Riegla. Zohlednil veškeré etapy historického vývoje objektu, stavbu očistil od nevhodných novogotických úprav, chybějící části doplnil dle původní podoby podložené detailním průzkumem stavby. Tam, kde původní formy nebylo možné podchytit, nenapodoboval historický vzor a dílo dotvořil novotvary dle své invence. Motivy čerpal ze středověkého i moderního umění, avšak dále je přetvářel. Tvary zjednodušoval a abstrahoval. Použité základní geometrické formy a barvy usilují o nadčasovost a absolutní platnost

Hilbertovým obohacením stavby jsou nově navržená okna podélných stěn presbytáře a jejich kružby, kružba středního okna presbytáře a kružba jižního okna v sakristii, nová koncepce portálů jižní předsíně presbytáře a přestavba severní věže. Pro jednotlivé části kostela vyprojektoval samostatné střechy a upravil jejich štíty.

Architekt přistupoval k památce komplexně, jeho cílem byla jednota díla vnitřní i vnější. Jeho rukopis se promítnul do návrhů mobiliáře i do sochařské výzdoby kostela. S Hilbertem spolupracovali na obnově nymburského chrámu titíž soudobí umělci jako na dostavbě katedrály sv. Víta v Praze. Hilbertovými spolupracovníky byli V. Sucharda, A. Scheiner, F. Anýž, J. Vlasák a další. Syntézou mnoha dobových tendencí Hilbert doplnil objekt o jedinečná umělecká díla.

Prostřednictvím historických odkazů dospěl Hilbert k nejnovějším tendencím v umělecké tvorbě. Doplnění novotvary opíral o teorie Aloise Riegla a Maxe Dvořáka. Alois Riegl respektoval přínos soudobé umělecké tvorby a na památce hodnotil aktivní uměleckou

¹²³ Alois RIEGEL: Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung, Wien-Liepzig 1903

hodnotu závislou na její shodě s aktuálním tj. moderním uměleckým chtěním.¹²⁴ Max Dvořák¹²⁵, nástupce A. Riegla a přítel Hilberta, doporučoval doplňovat památku pouze soudobými díly. Vyzdvihl důležitost harmonického spojení starého a nového v dílo umožňující dokonalý prožitek z památky. Hilbert v souladu s nejnovější teorií v památkové péči využil moderního uměleckého cítění k estetickému a uměleckému zhodnocení památky.

¹²⁴ Ivo HLOBIL: Alois Riegl (1858-1905). Moderní památková péče, Praha 2003, 108

¹²⁵ Max DVOŘÁK: Katechismus památkové péče, Praha 2004

Seznam pramenů

Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert

Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk - Kostel sv. Jiljí (1848) 1914-1920

Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk - Opravy kostela sv. Jiljí 1898-1916

Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitě pro dostavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí Nymburk - Pokladní kniha, Účty, spisový materiál 1887-1914

Seznam použité literatury

BENEŠOVÁ Marie: Česká architektura v proměnách dvou staletí 1780-1980, Praha 1984

BENEŠOVSKÁ Klára, HLOBIL Ivo: Petr Parlář, Svatovítská katedrála 1356-1399, Praha 1999

CÍSAŘOVÁ Jitka: Památkářská činnost Kamila Hilberta (1869-1933), (diplomová práce na Filozofické fakultě University Pardubice v Pardubicích), Pardubice 2012

ČEČETKA František Josef: Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti, Poděbrady 1906

ČERNÝ Jiří, ŘEHOUNEK Jan, VOTOUPAL Igor: Nymburk - průvodce městem, Libice nad Cidlinou 1995

ČERNÝ Jiří, ULRICH Ivan: Nymburk - Kniha dobových pohlednic 1898-1995, Nymburk 2000

Český svět, roč. IV. Č. 37, Praha 1908

DVOŘÁK Max: Katechismus památkové péče, 2. vydání, Praha 2004

DENKSTEIN Vladimír: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, 1934, 111-131

Die Pfarrkirche zu Nimburg in Böhmen, in: Mittheilungen, k. u. k. Centr. Commission, I., 1875, 69-71

DOSTÁL Oldřich, KONEČNÁ Eva: Praha secesní, in: Staletá Praha II, Praha 1966, 80

FANTOVÁ Eva: Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči, Umění II, 1979, 67-76

FANTOVÁ Eva: Kamil Hilbert, průkopník památkové péče první čtvrtiny 20. století, in: Zprávy památkové péče LVI, 1996, 61-68

FATKOVÁ Markéta: Kamil Hilbert, architekt - památkář, (diplomová práce na Katolické teologické fakultě University Karlovy v Praze), Praha 2010

FATKOVÁ Markéta: Památková péče očima architekta Kamila Hilberta, Praha 2014

FILIP Aleš: Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku, Brno 2004

FILIP Aleš, SCHMIDT Norbert (eds.): Dům Boží a brána nebe ve 20. století, Brno 2009

FRAMPTON Kenneth: Moderní architektura: Kritické dějiny, Praha 2004

GRUEBER Bernhard: Charakteristik der Baudenkmale Böhmens, in: Mittheilungen, d. k. u. k. Central Commission, I., 1856, 213-222

HLOBIL Ivo: Na základech konzervativní teorie české památkové péče, Praha 2008

HLOBIL Ivo, Švácha Rostislav: Alois Riegel, „konzervace“ památek a rozklad ideje stylové jednoty, in: Umění XLII, 1994, 239-244

HOROVÁ Anděla (ed.): Nová encyklopedie českého výtvarného umění, A-M, Praha 1995, Heslo Hilbert

HORSKÝ Jiří (ed.): Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století, Praha 2011

HRABĚTOVÁ Jana: Soupis památek okresu Nymburk, díl I., Poděbrady 1976

HRABĚTOVÁ Jana: Památky Nymburska, Poděbrady 1998

KOTRBA Viktor: Max Dvořák a zápas o novou ideu památkové péče v Čechách, Umění XI, 1963, 268-282

KOLEČKOVÁ Veselá Jana: Kostel sv. Petra a Pavla v Čáslavi a jeho obnova v letech 1908-1911, (bakalářská práce na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze), Praha 2012

KULHÁNEK Jiří (ed.): Nymburk, královské město v práci a v životě, Nymburk, 1940

KUTHAN Jiří: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Vimperk 1994

LAŠTOVIČKOVÁ Věra: Architekt Bernhard Grueber (1806-1882), (diplomová práce na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze), Praha 2008

LEHNER Ferdinand Josef: Sloh gotický, in: Method, VI., 1880, 66-68

LEHNER Ferdinand Josef: Přehled církevně umělecké činnosti, in: Method, IX., 1883, 7-9

LÍBAL Dobroslav: Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948

LÍBAL Dobroslav: Gotická architektura, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984

LÍBAL Dobroslav: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha 2001, 285-287

LIŠKA Antonín: Tvář Kristova, pražské domovní znamení ze 14. století, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, 1937/1938, 175

MENCL Václav: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, in: Zprávy památkové péče, X., Praha 1950

MENCL Václav: České středověké klenby, Praha 1974

MENCL Václav: Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948

MENCL Václav: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, in: Zprávy památkové péče, XX., 1960, 121

MENCL Václav: Vývoj okna v architektuře českého středověku, in: Zprávy památkové péče, XX., 1960, 198

MERHAUTOVÁ Anežka (ed.): Katedrála sv. Víta v Praze, Praha 1994

MERKL Josef: Dějiny královského města Nymburka, Nymburk 2012

Method, roč. VI., 1880, 67

Mittheilungen, d.k.k. Centr Commission, IX., 1910, 497

MUSIL Roman (ed.): Neklidem k Bohu: náboženské výtvarné umění v Čechách a na Moravě v letech 1870-1914, Plzeň 2006

NOVÝ Otakar: Česká architektonická avantgarda, Praha 2015

NOŽINOVÁ Tereza: Farní kostel sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích, (bakalářská práce na Filosofické fakultě Masarykovy University v Brně), Brno 2008

PAVEL Jakub: Nymburk. Historický a stavební vývoj města, Nymburk 1970

POCHE Emanuel (ed.): Umělecké památky Čech II., Praha 1978

POCHE Emanuel (ed.): Encyklopedie českého výtvarného umění, Praha 1975

POUL Josef: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, Nymburk 1990

RAZÍM Vladislav: Sakrální stavby v systému obrany středověkých měst, in: Archeologia historica 26, Praha 1996, s. 151 - 167

RAZÍM Vladislav, Zahradník Pavel: Památková péče v Nymburce na počátku století - minulost a přítomnost. Památky středních Čech 12, 1998, č. 2, 1-22

RAZÍM Vladislav: Středověké hradby města Nymburka, Nymburk, 2002

RIEGL Alois: Moderní památková péče, Praha 2003

RECHLÍK Karel: Proměny kostela ve dvacátém století, in: VAVERKA, Jiří a kol.: Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice, Kostelní Vydří 2001

ŘEHOUNEK Jan: Nymburk - královské město v červených hradbách, Nymburk 2012

ŘEHOUNEK Jan: Dějiny kostela sv. Jiljí v Nymburce „jak kameny o nich mluví“, Nymburk 2008

SEDLÁČKOVÁ Hedvika: Archeologický výzkum v historickém jádru Nymburka v roce 1990, in: Archeologické rozhledy XLV, Praha 1993, str. 644 - 659

Schůze archeologického sboru Musea království Českého, in: Památky archeologické a místopisné, III., Praha 1870, 71-74

ŠKABRADA Jiří: Konstrukce historických staveb, Praha 2003

ŠVÁCHA Rostislav: Lomené, hranaté a obloukové tvary, in: Česká kubistická architektura 1911 – 1923, Praha 2000

ŠVÁCHA Rostislav: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století, 2. vyd., Praha 1995

TOMAN Prokop: Slovník československých výtvarných umělců, I. A-K, Praha 1947, Heslo Hilbert

VLČEK Pavel (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004

VYBÍRAL Jindřich: Česká architektura na prahu moderní doby, Praha 2002

WIRTH Zdeněk: Architekt Dr. Kamil Hilbert, in: Umění VII, 1934, 47-48

WIRTH Zdeněk: Kamil Hilbert, in: Umění II, 1929, 231-232

WIRTH Zdeněk: Kamil Hilbert, in: Časopis společnosti přátel starožitností československých v Praze, XLI., 1933, 97-102

WITTLICH Petr: Česká secese, Praha 1982

WORRINGER Wilhelm: Abstrakce a vcítění. Příspěvek k psychologii stylu. Praha 2001

ZAP Karel Vladislav: Královské město nad Labem, in: Památky archeologické a místopisné, III., 1859, 340-363

ZIMMLER Emil: Úvahy o založení královského města Nymburka, in: Muzejní zprávy pražského kraje 3, Praha 1958

Seznam vyobrazení

1. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled od severovýchodu. Foto: autor.
2. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled od západu. Foto: autor.
3. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled od jihovýchodu. Foto: autor.
4. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail okenního ostění prostředního okna závěru presbytáře. Foto: autor.
5. Nymburk, kostel sv. Jiljí, prostřední a severovýchodní okno závěru presbytáře. Foto: autor.
6. Nymburk, kostel sv. Jiljí, severní okno závěru presbytáře. Foto: autor.
7. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno v severní podélné stěně presbytáře. Foto: autor.
8. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno v severní podélné stěně presbytáře. Foto: autor.
9. Nymburk, kostel sv. Jiljí, rozetové okno v jižní podélné stěně presbytáře. Foto: autor.
10. Nymburk, kostel sv. Jiljí, jižní rameno protipožárního štítu. Foto: autor.
11. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail ukončujícího kamene jižního ramena protipožárního štítu. Foto: autor.
12. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled od severu. Foto: autor.
13. Nymburk, kostel sv. Jiljí, východní okno depozitáře. Foto: autor.
14. Nymburk, kostel sv. Jiljí, východní štít severní boční lodě. Foto: autor.
15. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail ukončujícího kamene východního štítu depozitáře. Foto: autor.
16. Nymburk, kostel sv. Jiljí, jižní okno sakristie. Foto: autor.
17. Nymburk, kostel sv. Jiljí, jižní portál předsíně presbytáře. Foto: autor.
18. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail ukončujícího kamene východního štítu sakristie Foto: autor.
19. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okna severní stěny hlavní lodi. Foto: autor.
20. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okna jižní stěny hlavní lodi. Foto: autor.
21. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okna severní boční lodi. Foto: autor.
22. Nymburk, kostel sv. Jiljí, nejzápadnější okno severní boční lodi. Foto: autor.
23. Nymburk, kostel sv. Jiljí, předsíň severní boční lodi. Foto: autor.
24. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled z jihu. Foto: autor.
25. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portál předsíně jižní boční lodi. Foto: autor.
26. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portál západního průčelí. Foto: autor.

27. Nymburk, kostel sv. Jiljí, socha Panny Marie v západním průčelí. Foto: autor.
28. Nymburk, kostel sv. Jiljí, štít hlavního západního průčelí. Foto: autor.
29. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail pilířků západního štítu. Foto: autor.
30. Nymburk, kostel sv. Jiljí, severní věž pohled od severozápadu. Foto: autor.
31. Nymburk, kostel sv. Jiljí, severní věž pohled od severovýchodu. Foto: autor.
32. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno v patře severního průčelí severní věže. Foto: autor.
33. Nymburk, kostel sv. Jiljí, druhé a třetí patro západního průčelí jižní věže. Foto: autor.
34. Nymburk, kostel sv. Jiljí, pohled z podkruchtí k hlavnímu oltáři. Foto: autor.
35. Nymburk, kostel sv. Jiljí, klenba presbytáře kostela. Foto: autor.
36. Nymburk, kostel sv. Jiljí, svorník klenby presbytáře. Foto: autor.
37. Nymburk, kostel sv. Jiljí, svorník klenby presbytáře. Foto: autor.
38. Nymburk, kostel sv. Jiljí, svorník klenby presbytáře. Foto: autor.
39. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail výmalby klenby presbytáře. Foto: autor.
40. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail výmalby klenby presbytáře. Foto: autor.
41. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
42. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
43. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
44. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
45. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
46. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor v presbytáři. Foto: autor.
47. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor vítězného oblouku. Foto: autor.
48. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavice přípor vítězného oblouku. Foto: autor.
49. Nymburk, kostel sv. Jiljí, patky přípor v presbytáři. Foto: autor.
50. Nymburk, kostel sv. Jiljí, patky přípor v presbytáři. Foto: autor.
51. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno prvního pole jižní stěny presbytáře. Foto: autor.
52. Nymburk, kostel sv. Jiljí, sedile v jižní stěně presbytáře. Foto: autor.
53. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portál do depozitáře v severní stěně presbytáře. Foto: autor.
54. Nymburk, kostel sv. Jiljí, výběh žebí klenby depozitáře. Foto: autor.
55. Nymburk, kostel sv. Jiljí, výběh původního žebra v depozitáři. Foto: autor.
56. Nymburk, kostel sv. Jiljí, arkáda do kaple Panny Marie. Foto: autor.
57. Nymburk, kostel sv. Jiljí, žebra křížové klenby kaple Panny Marie. Foto: autor.
58. Nymburk, kostel sv. Jiljí, barokní kazatelna. Foto: autor.

59. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portál do sakristie. Foto: autor.
60. Nymburk, kostel sv. Jiljí, křížová klenba sakristie. Foto: autor.
61. Nymburk, kostel sv. Jiljí, zazděné okno východní stěny jižní boční lodi, pohled z předsíně presbytáře. Foto: autor.
62. Nymburk, kostel sv. Jiljí, ukončující římsa střechy jižní předsíně presbytáře. Foto: autor.
63. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portál v jižní stěně presbytáře, pohled z předsíně presbytáře. Foto: autor.
64. Nymburk, kostel sv. Jiljí, socha panovníka ve vimperku portálu v jižní stěně presbytáře, pohled z předsíně presbytáře. Foto: autor.
65. Nymburk, kostel sv. Jiljí, vstup z presbytáře do předsíně, pohled z presbytáře. Foto: autor.
66. Nymburk, kostel sv. Jiljí, křížová klenba hlavní lodi. Foto: autor.
67. Nymburk, kostel sv. Jiljí, kružbové konzoly na pilířích mezilodních arkád, pohled z hlavní lodi. Foto: autor.
68. Nymburk, kostel sv. Jiljí, gotická socha sv. Mikuláše na nejzápadnějším pilíři severní mezilodní arkády, pohled na pilíř od východu. Foto: autor.
69. Nymburk, kostel sv. Jiljí, kruchta v západní části hlavní lodi, pohled od presbytáře. Foto: autor.
70. Nymburk, kostel sv. Jiljí, nástěnné malby na průčelní stěně kruchty, pohled od presbytáře. Foto: autor.
71. Nymburk, kostel sv. Jiljí, křížová klenba severní boční lodi, pohled od západu. Foto: autor.
72. Nymburk, kostel sv. Jiljí, gotický lomený portál v severní stěně severní boční lodi, pohled z předsíně severní boční lodi. Foto: autor.
73. Nymburk, kostel sv. Jiljí, křížová klenba jižní boční lodi, pohled od západu na průčelní východní zeď boční lodi. Foto: autor.
74. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hvězďová klenba jižního podvěží, pohled od východu. Foto: autor.
75. Nymburk, kostel sv. Jiljí, portálek v západní stěně jižního podvěží. Foto: autor.
76. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail gotického portálu v jižní stěně boční lodi, pohled z předsíně jižní boční lodi. Foto: autor.

77. Nymburk, kostel sv. Jiljí, síťová klenba předsíně jižní boční lodi. Foto: autor.
78. Pohled na město Nymburk od jihu, F. B. Werner, 1715. Reprodukce z knihy: Vladimír RAZÍM: Středověké hradby města Nymburka, Nymburk 2002, 2.
79. Nymburk kostel sv. Jiljí, C. G. Semmler, 1845,
<http://www.antikvariatschneider.cz/shop/cechy-veduty/8249>, vyhledáno dne 19.1.2017.
80. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, litografie Farský dle kresby Jaroslava Němce, 1858. Reprodukce z knihy: Karel Vladislav ZAP: Královské město nad Labem, in: Památky archeologické a místopisné, III., 1859, nepag.
81. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce před restaurací K. Hilberta, pohled od jihu. Reprodukce z knihy: Vladimír DENKSTEIN: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, 1934, nepag.
82. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce před restaurací K. Hilberta, pohled do hlavní lodi. Reprodukce z knihy: Vladimír DENKSTEIN: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, 1934, nepag.
83. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, jižní průčelí, stav před restaurací, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
84. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, severní průčelí, stav před restaurací, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
85. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, východní průčelí, stav před restaurací, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
86. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, západní průčelí, stav před restaurací, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
87. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, půdorys, stav před restaurací, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.

88. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, západní průčelí, návrh na obnovu, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
89. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh na úpravu presbytáře a předsíně, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
90. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh na restauraci kostela, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1912, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
91. Nymburk, kostel sv. Jiljí, západní průčelí jižní věže, detail ochozu věže s chrličí. Foto: autor.
92. Nymburk, kostel sv. Jiljí, detail severovýchodního nároží věže s chrličem. Foto: autor.
93. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, oprava oltáře Panny Marie, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1915, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
94. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, úprava hlavního oltáře, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1915, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
95. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, úprava hlavního oltáře, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1915, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
96. Nymburk, kostel sv. Jiljí, hlavní oltář v presbytáři kostela. Foto: autor.
97. Nymburk, kostel sv. Jiljí, tabernákl na hlavním oltáři. Foto: autor.
98. Nymburk, kostel sv. Jiljí, osvětlovací těleso, severní stěna presbytáře. Foto: autor.
99. Nymburk, kostel sv. Jiljí, osvětlovací těleso, presbytář, pohled od jižní stěny presbytáře. Foto: autor.
100. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh osvětlovacích těles pro presbytář, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1915, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
101. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh lustru pro presbytář, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1915, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.

102. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrhy úprav barokní kazatelny, zakreslil Kamil Hilbert v roce 1916, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
103. Nymburk, kostel sv. Jiljí, kazatelna, pohled z presbytáře. Foto: autor.
104. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh výmalby jižní stěny presbytáře v místě vstupu do předsíně presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
105. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh výmalby jižní stěny presbytáře v místě vstupu do předsíně presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
106. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh výmalby klenby presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
107. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh výmalby klenby presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
108. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh dveří do předsíně presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
109. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh dveří vstupu z předsíně do presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
110. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh dveří vstupu z presbytáře do sakristie, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
111. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh dveří vstupu z kruchty do severní věže, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
112. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh okenic do západního štítu, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.

113. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh úpravy vchodu z předsíně presbytáře do sakristie, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
114. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh úpravy vchodu z předsíně presbytáře do sakristie, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
115. Nymburk, kostel sv. Jiljí, vstup z předsíně presbytáře do sakristie. Foto: autor.
116. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh úpravy portálu vstupu z předsíně do presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
117. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh úpravy portálu vstupu z předsíně do presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
118. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh vnějšího portálu předsíně presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
119. Nymburk, kostel sv. Jiljí, sochařská výzdoba hlavní římsy jižního průčelí předsíně presbytáře. Foto: autor.
120. Nymburk, kostel sv. Jiljí, sochařská výzdoba hlavní římsy jižního průčelí předsíně presbytáře. Foto: autor.
121. Interiér křestní kaple u kostela sv. Remigia v Praze Čakovicích, foto Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
122. Interiér kostela sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích, pohled od západního vstupu směrem k hlavnímu oltáři. Foto: autor.
123. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno jižní podélné stěny presbytáře nad sakristií. Foto: autor.
124. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno severní podélné stěny presbytáře nad kaplí Panny Marie. Foto: autor.
125. Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze, rozetové okno západního průčelí, <http://www.praguecityline.cz/prazske-pamatky/katedrala-svateho-vita-vaclava-a-vojtecha> , vyhledáno dne 20. 2. 2017
126. Nymburk, kostel sv. Jiljí, dveře vstupu z předsíně do presbytáře, detail dveřního závěsu. Foto: autor.

127. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh svorníku presbytáře, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.
128. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno s vitráží v podélné severní stěně presbytáře. Foto: autor.
129. Nymburk, kostel sv. Jiljí, okno s vitráží v podélné jižní stěně presbytáře. Foto: autor.
130. Nymburk, kostel sv. Jiljí, meziarkádové pilířky štítu západního průčelí. Foto: autor.
131. Děkanský chrám sv. Jiljí v Nymburce, návrh úprav západního štítu, zakreslil Kamil Hilbert, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, Fond č. 16 Hilbert.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

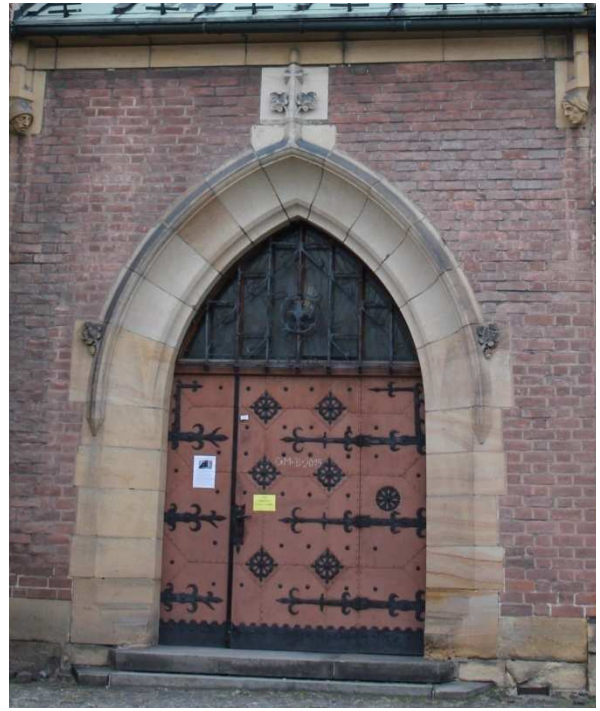
14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

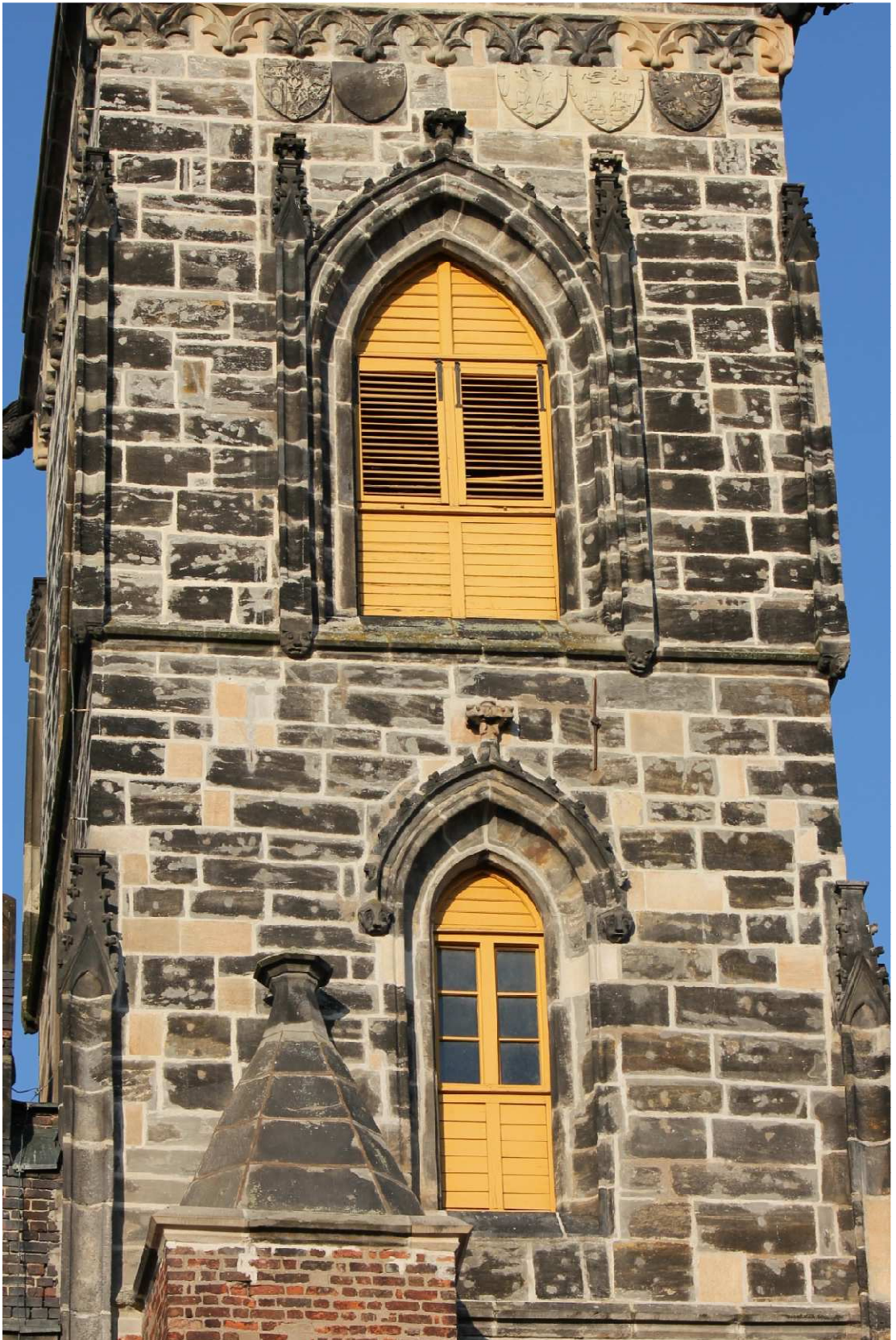
30.

31.

32.

33.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

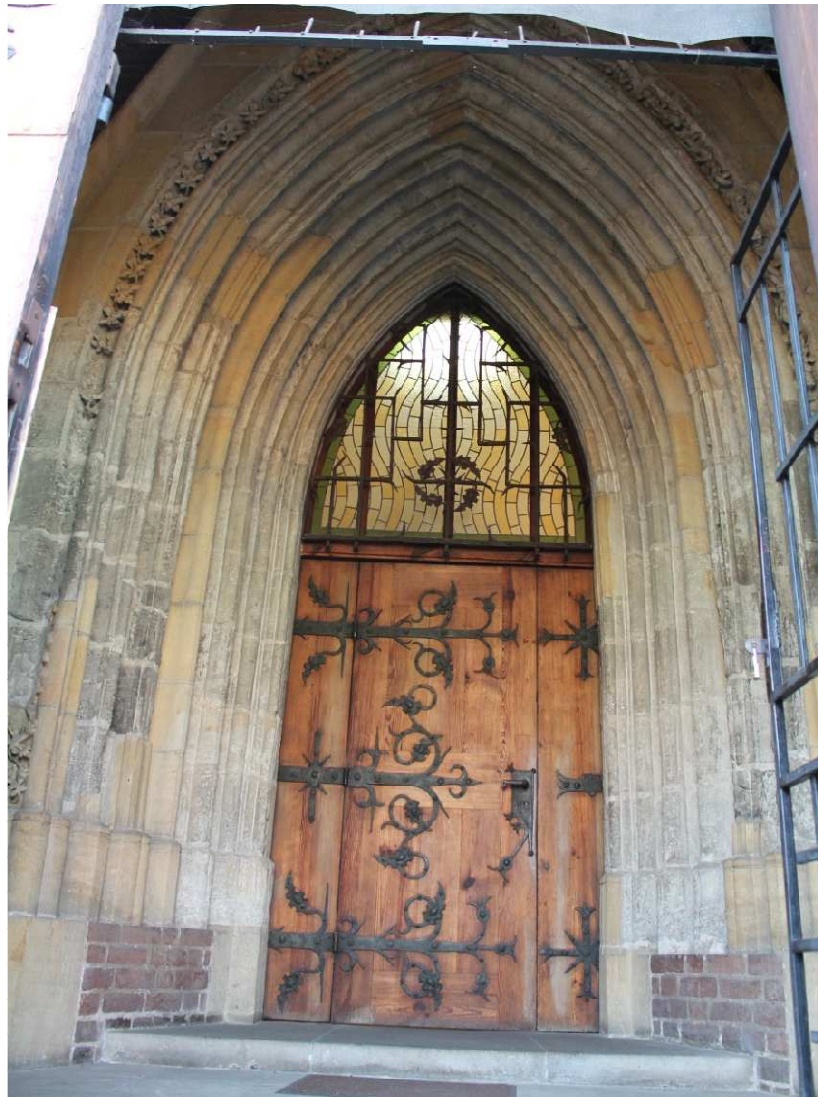
60.

61.

62.

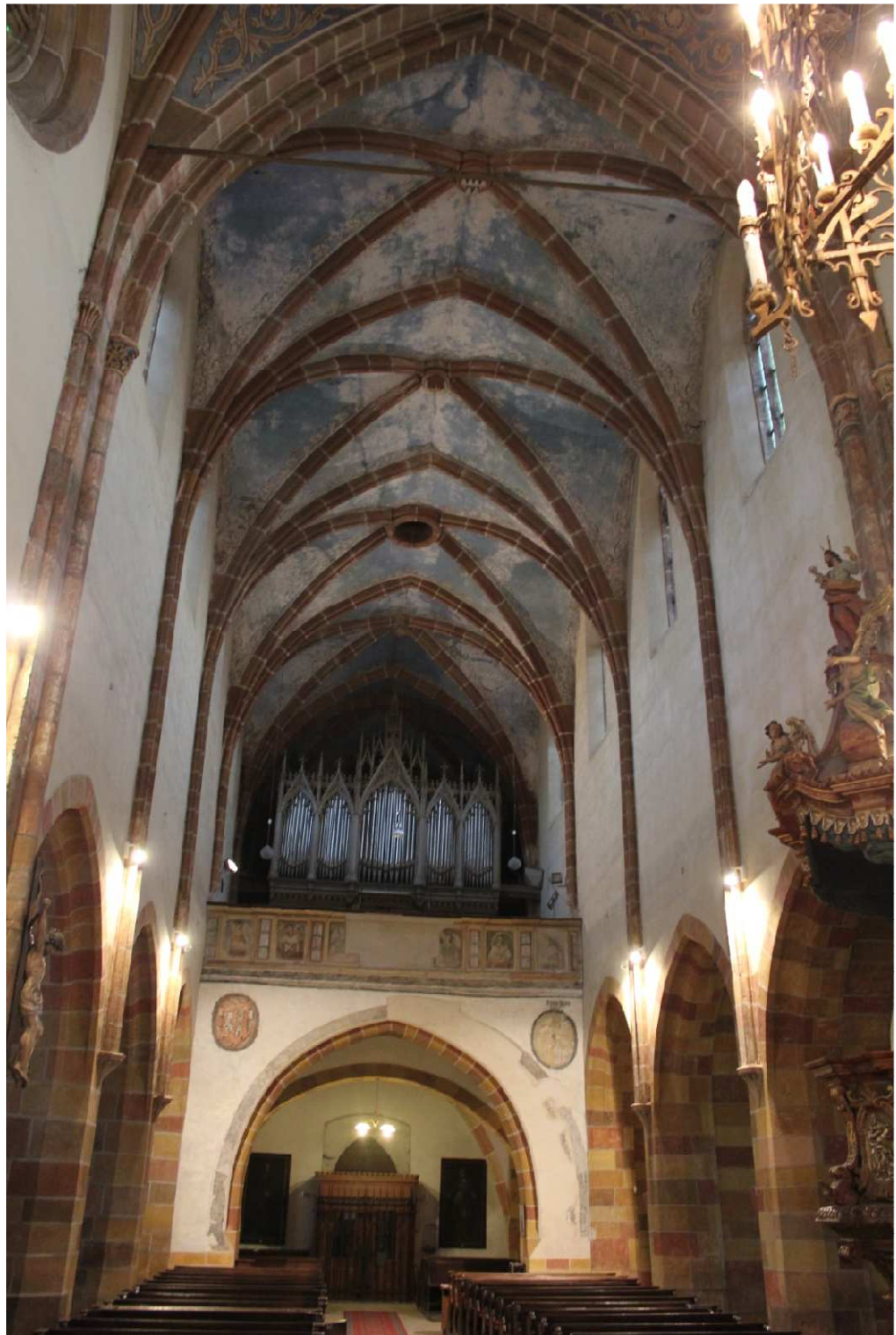
63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

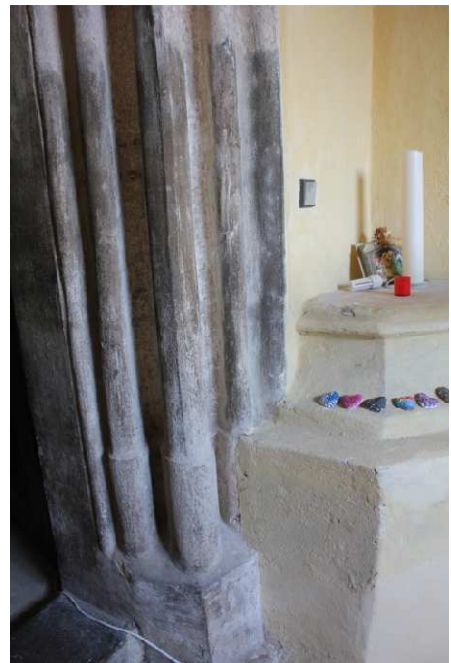
73.

74.

75.

76.

77.

78.

79.

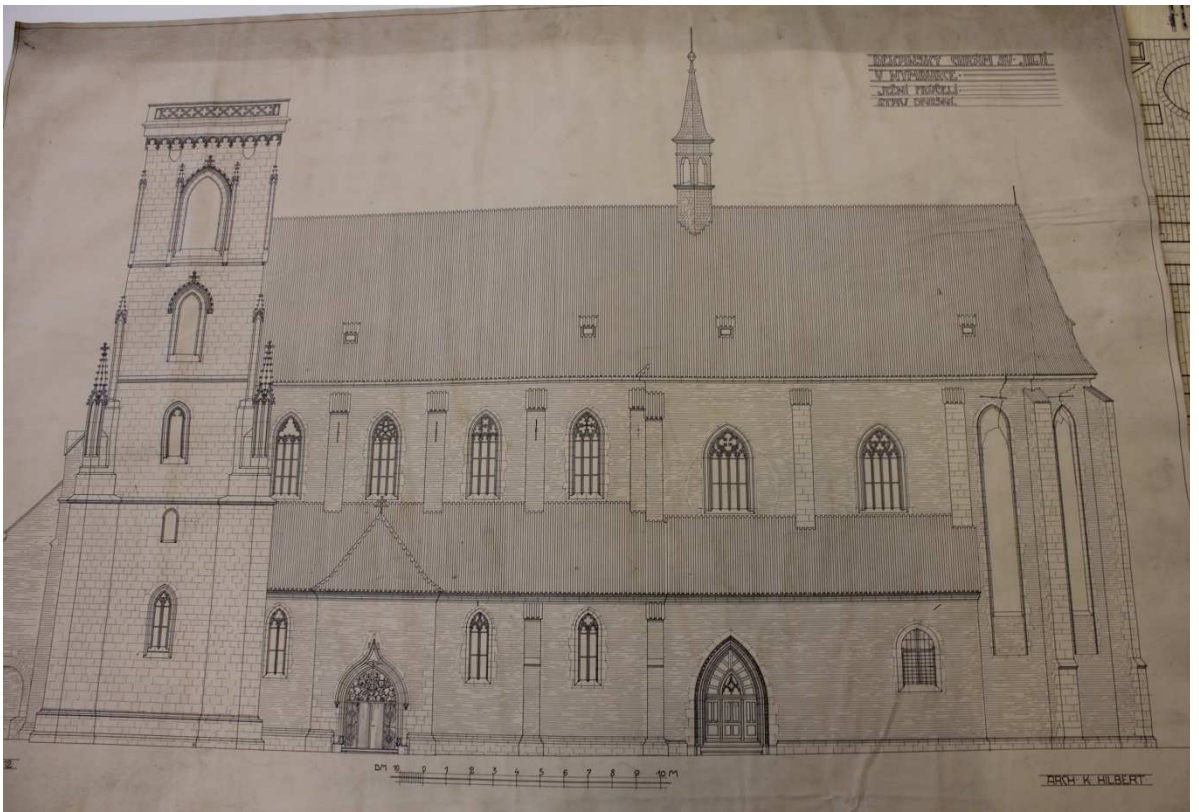
80.

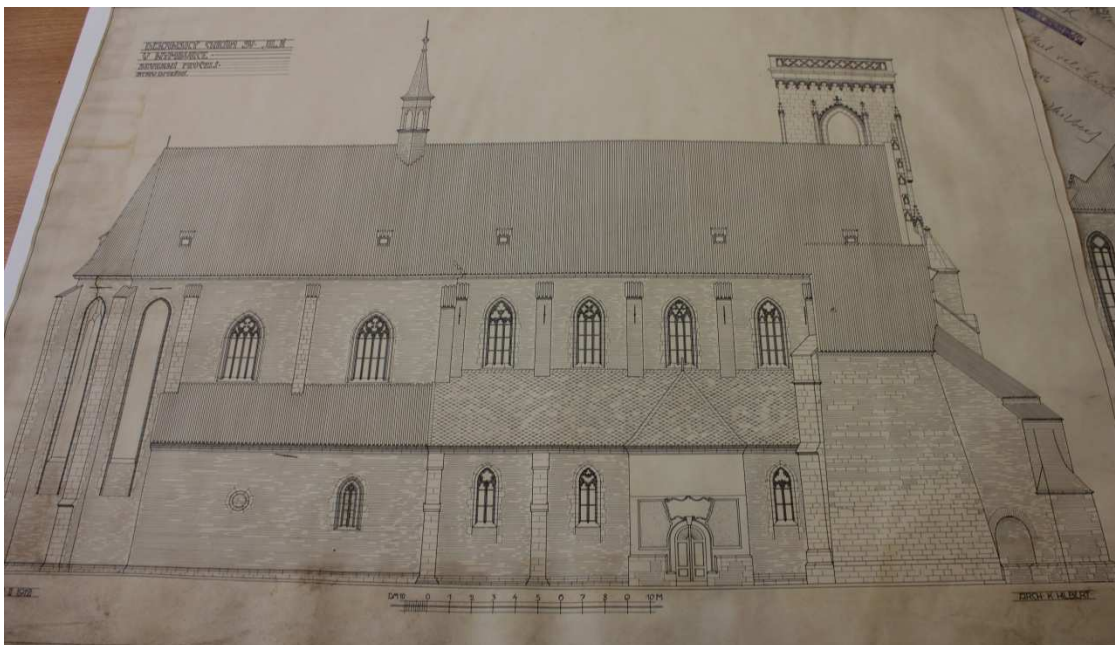
81.

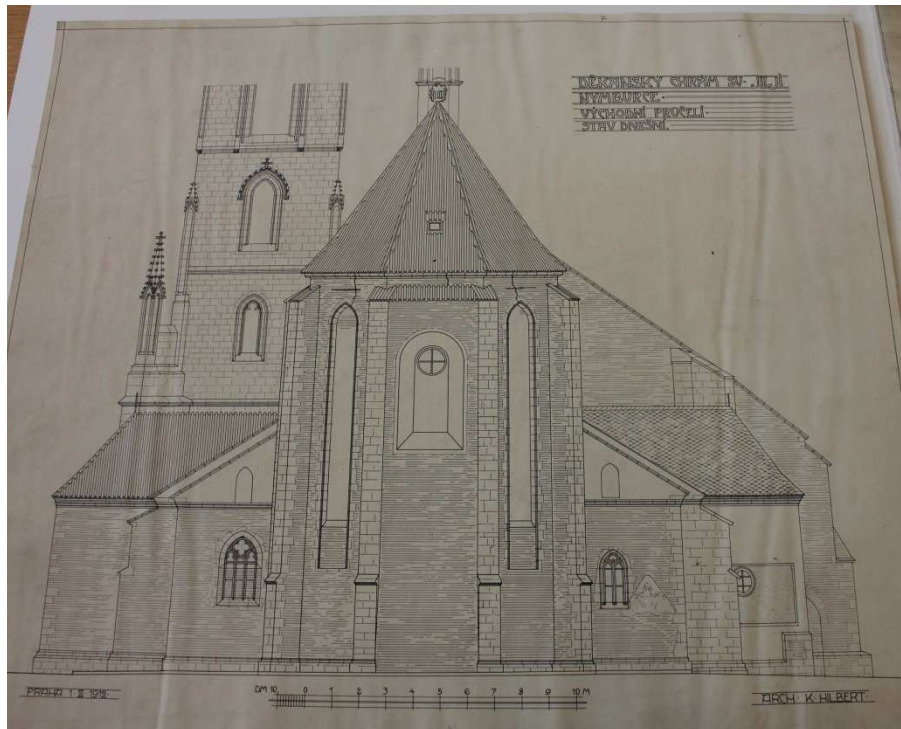
82.

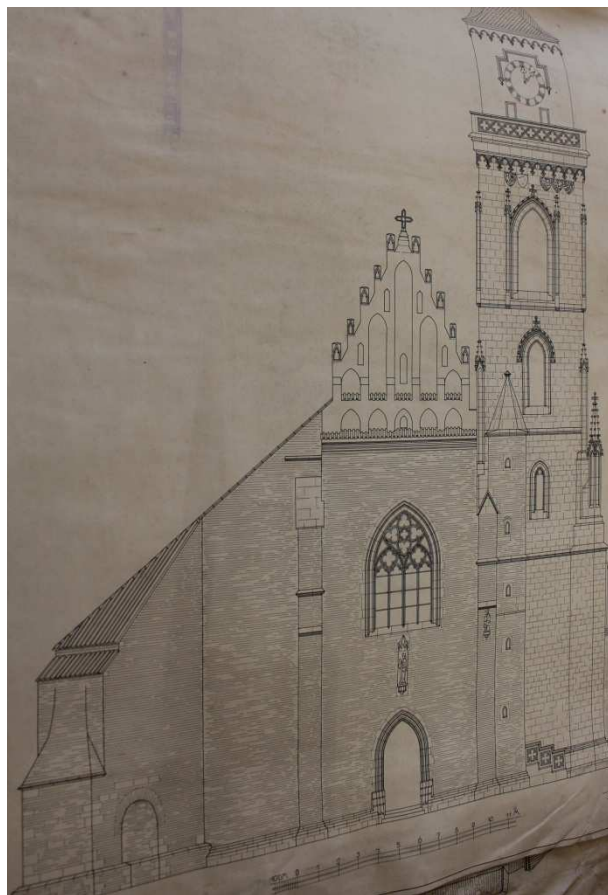
83.

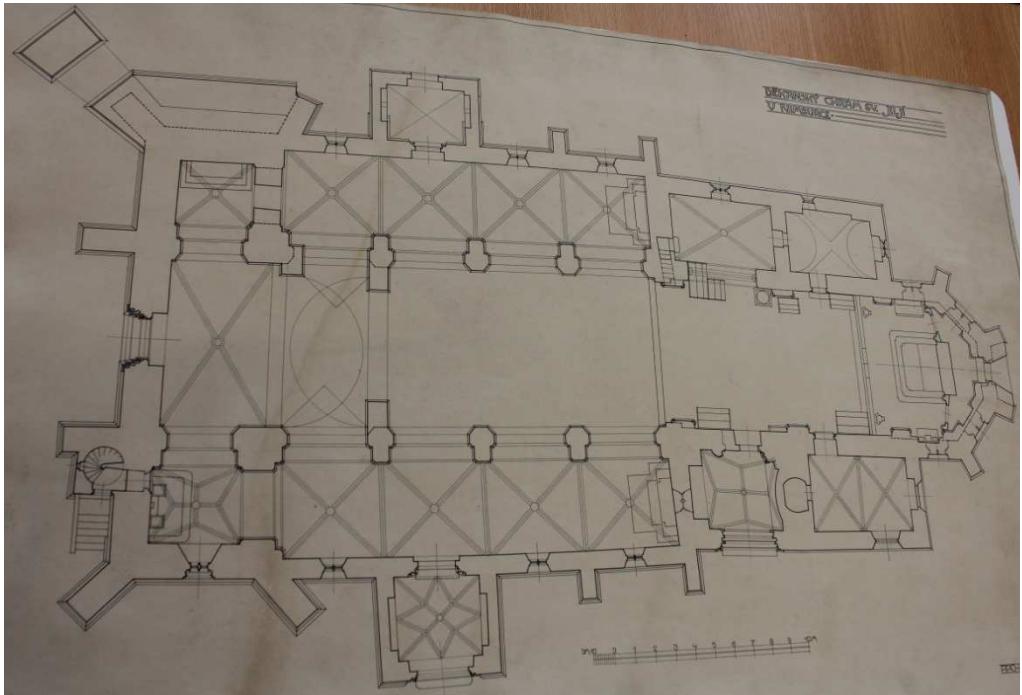
84.

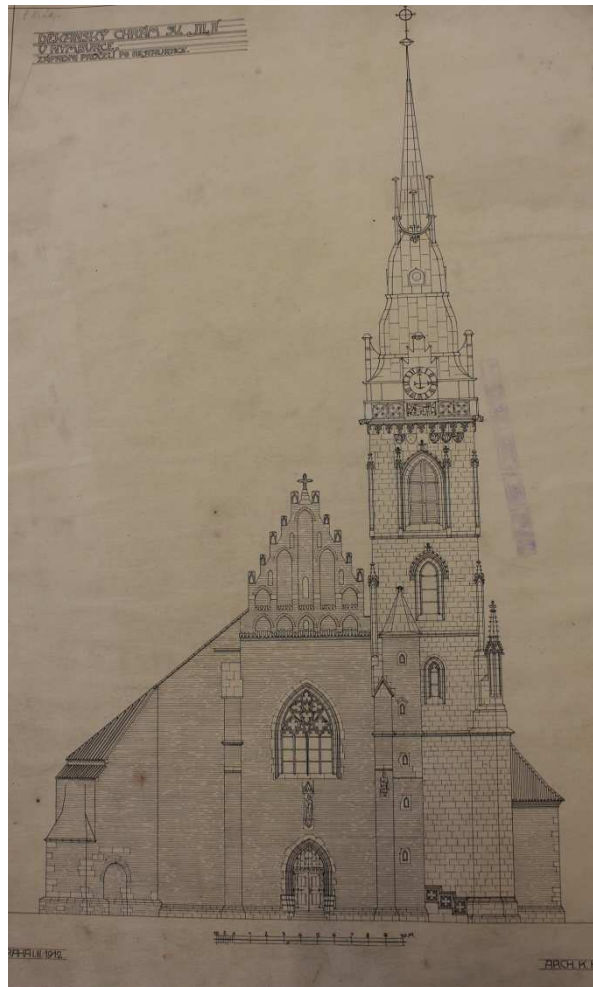
85.

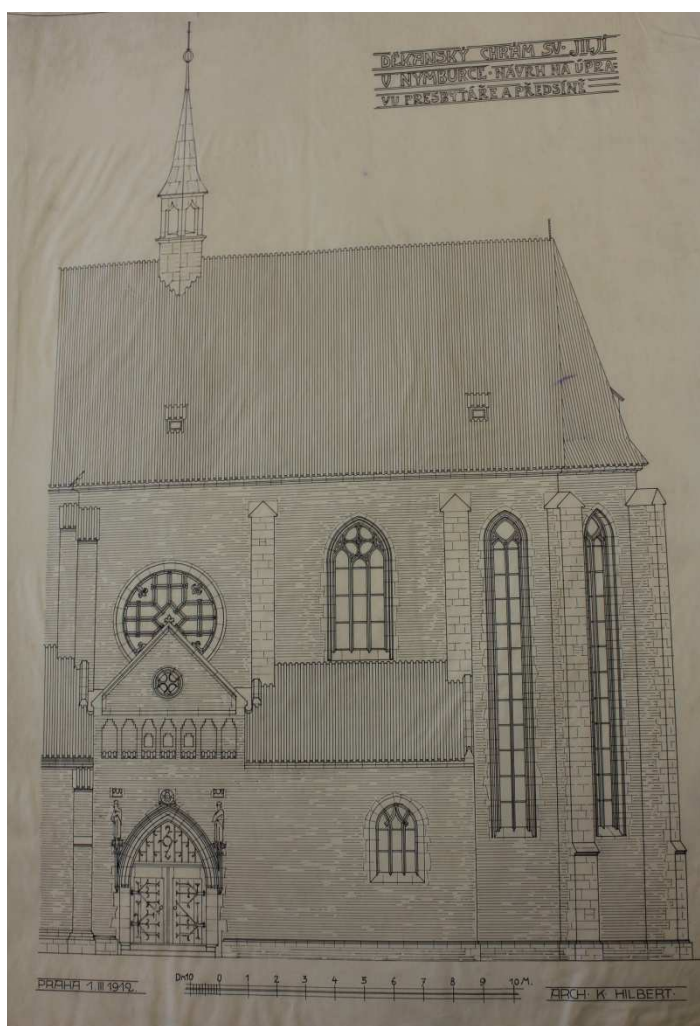
86.

87.

88.

89.

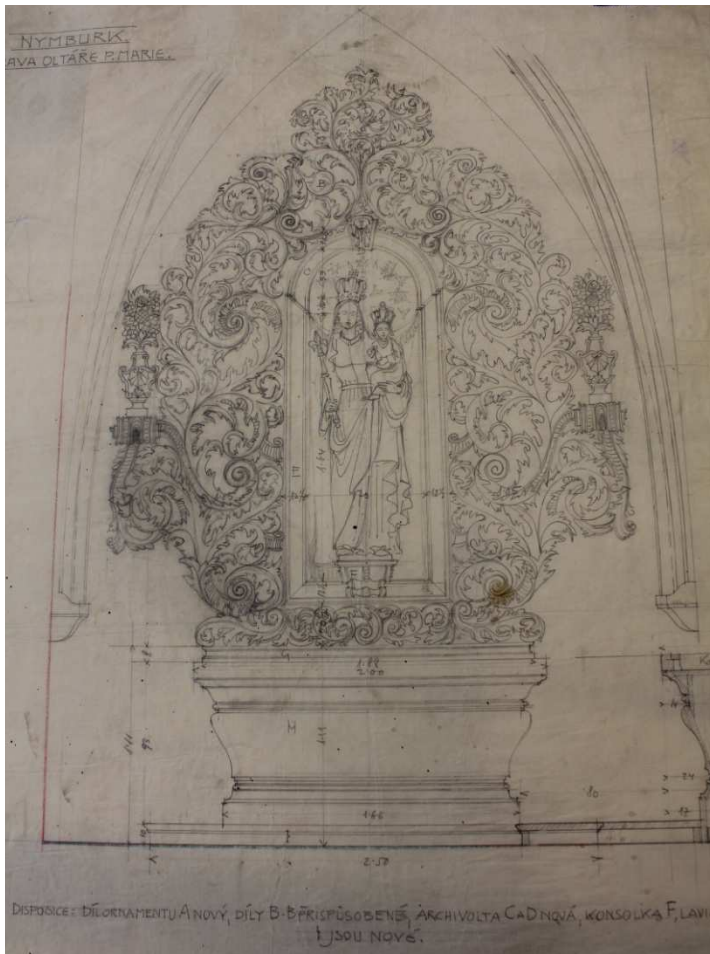
90.

91.

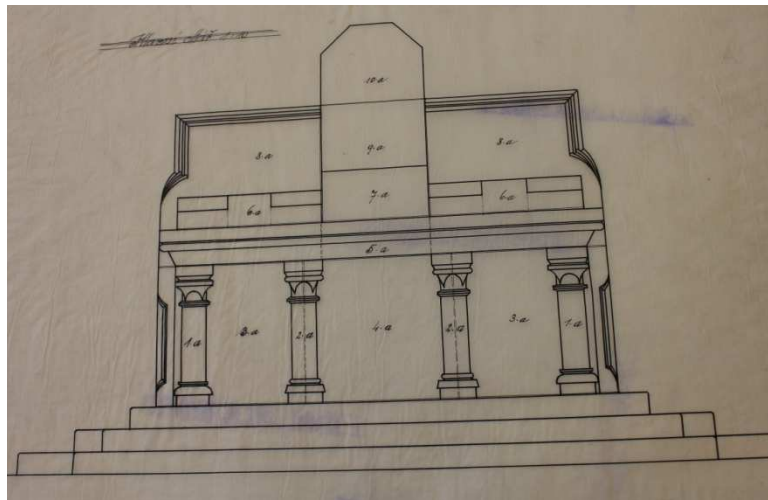
92.

93.

94.

95.

96.

97.

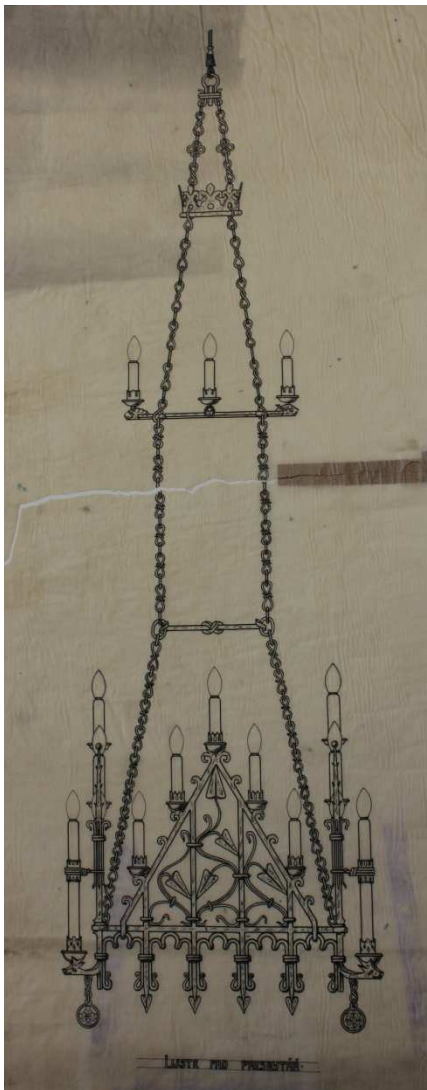
120

98.

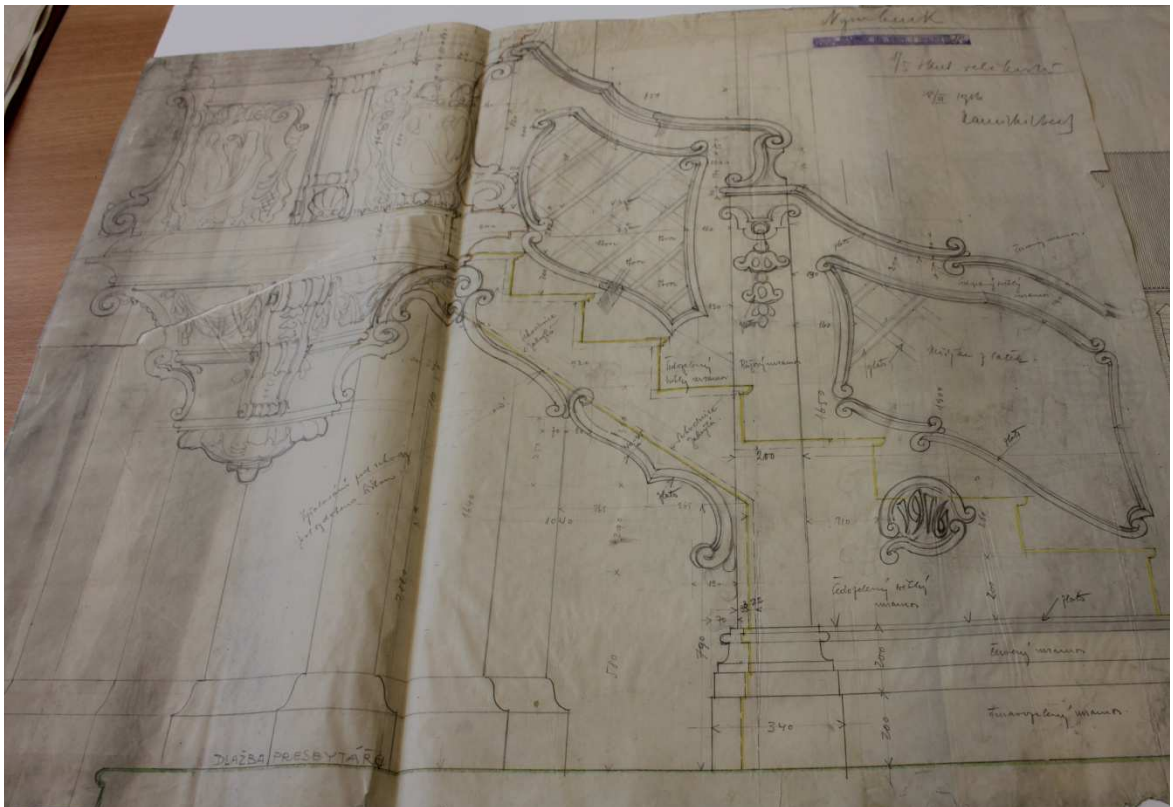
99.

100.

101.

102.

103.

104.

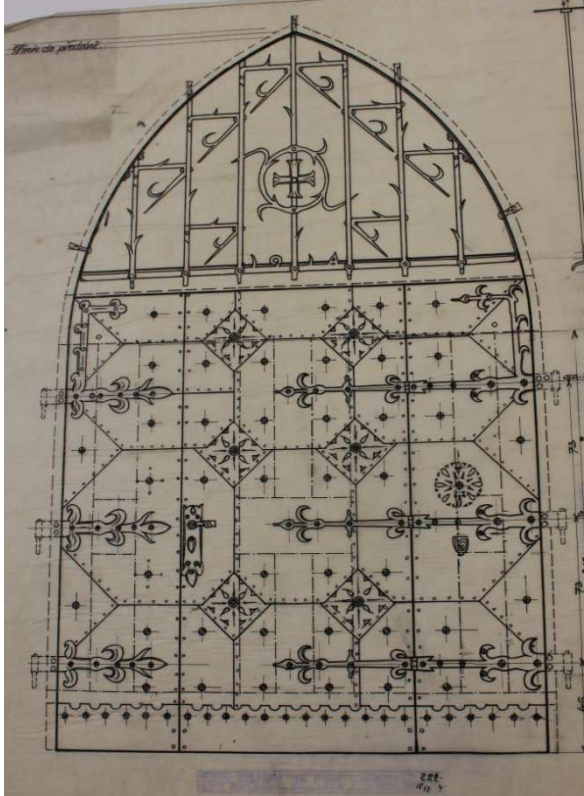
105.

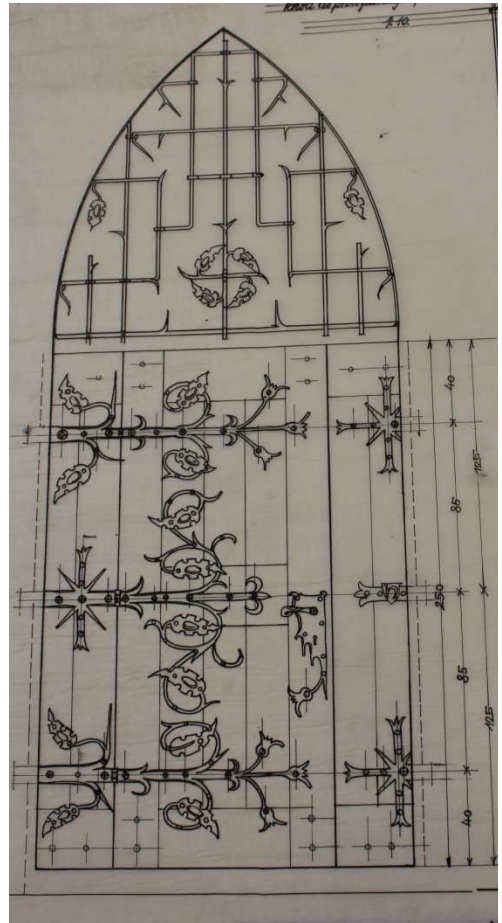
106.

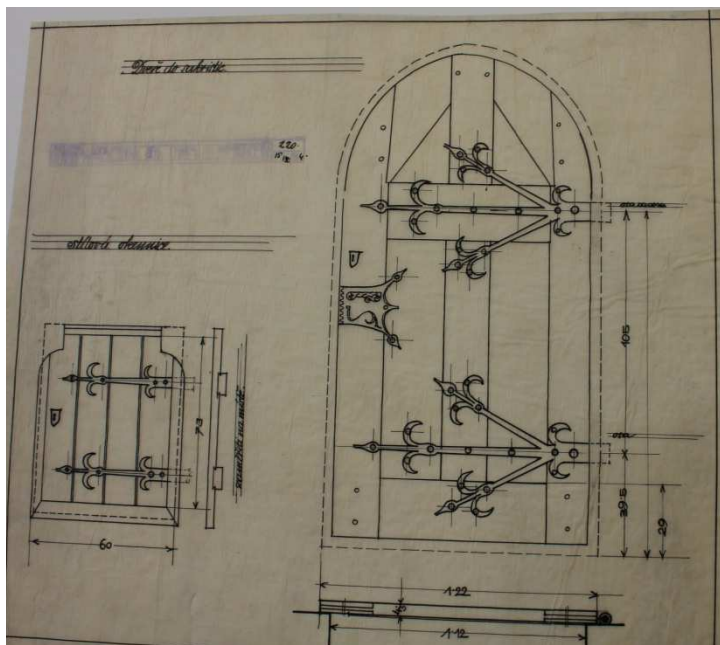
107.

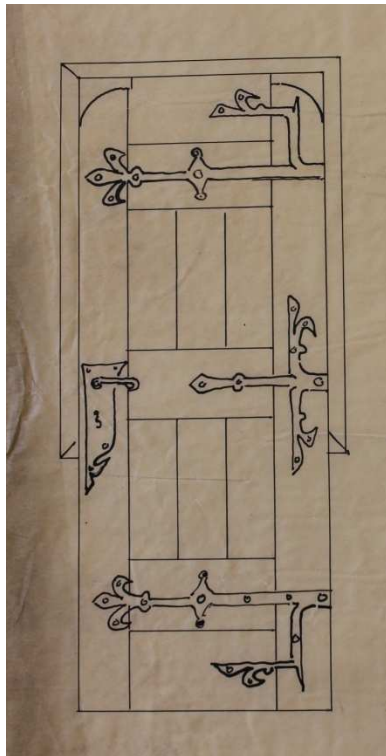
108.

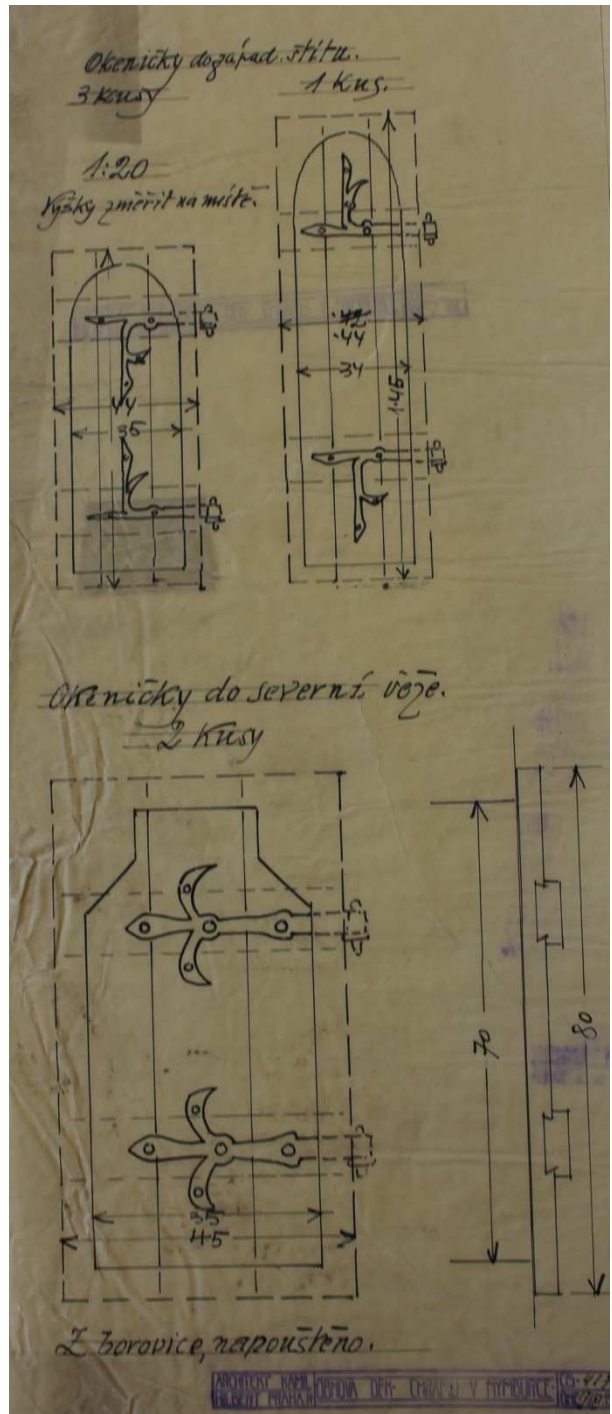
109.

110.

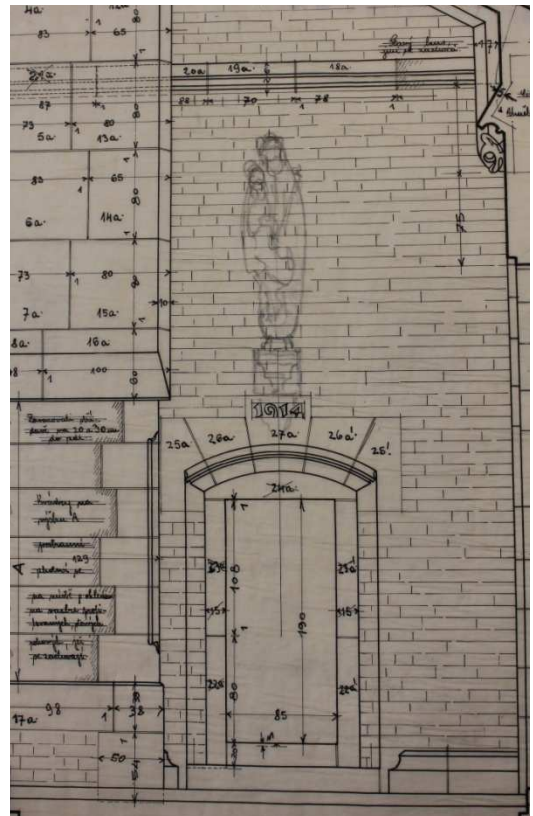
111.

112.

113.

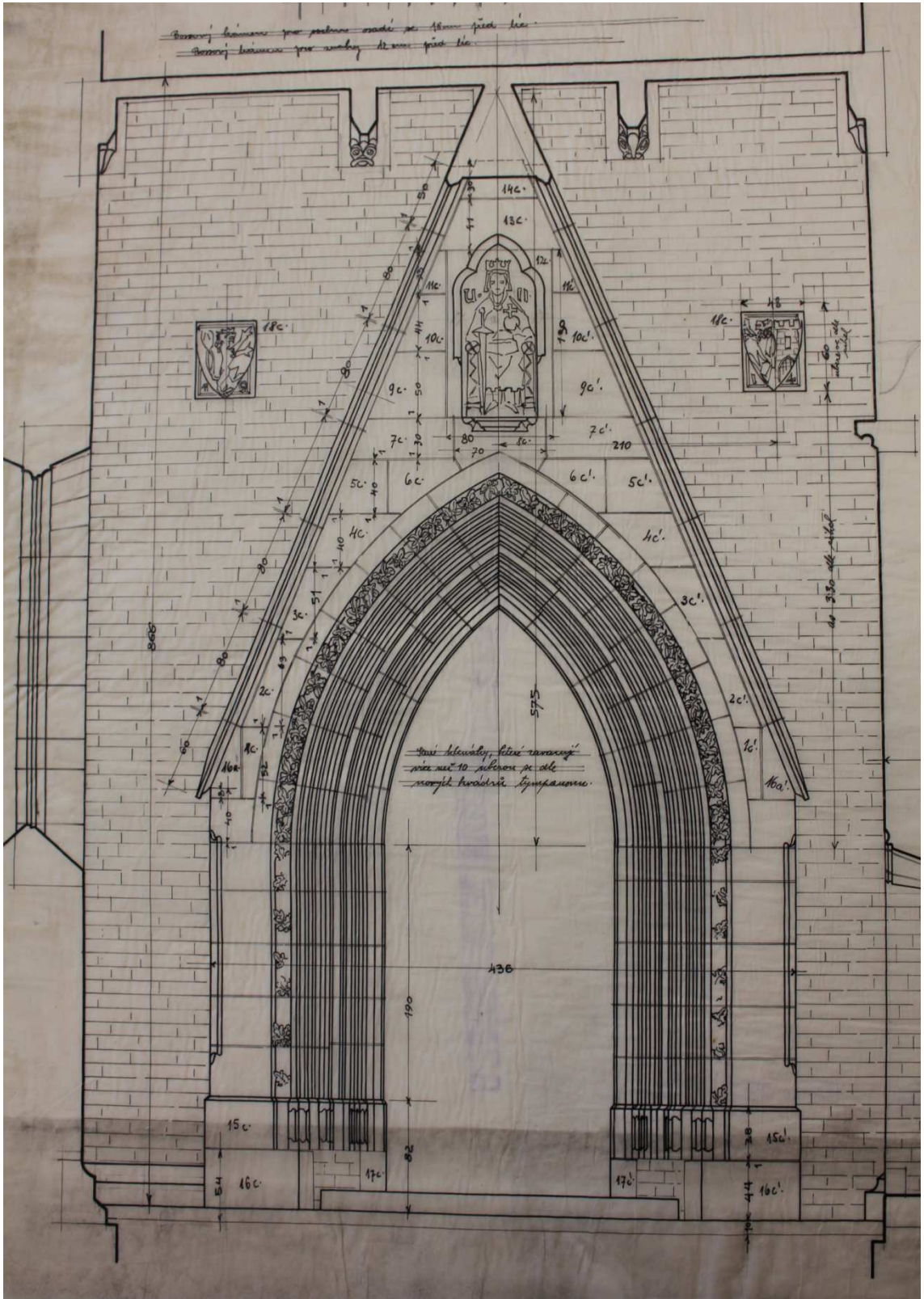
114.

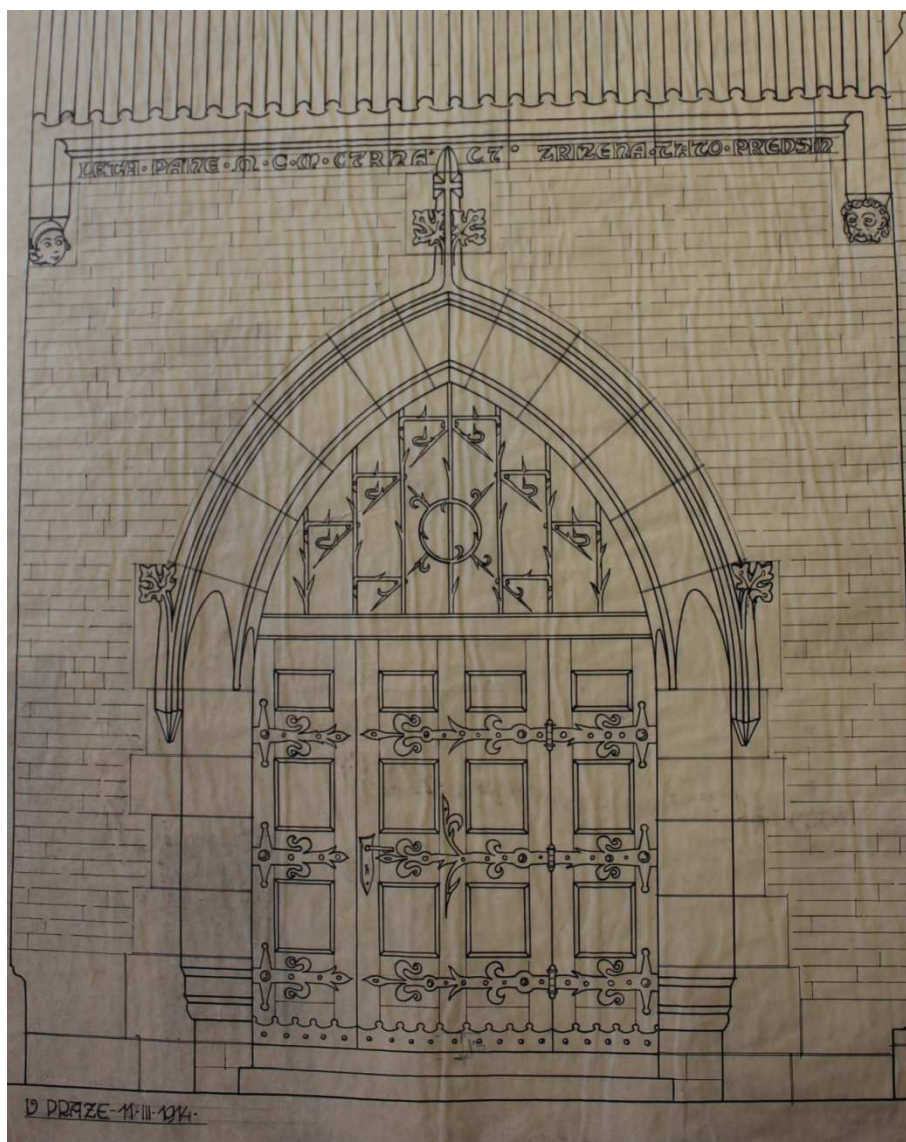
115.

116.

117.

118.

119.

120.

121.

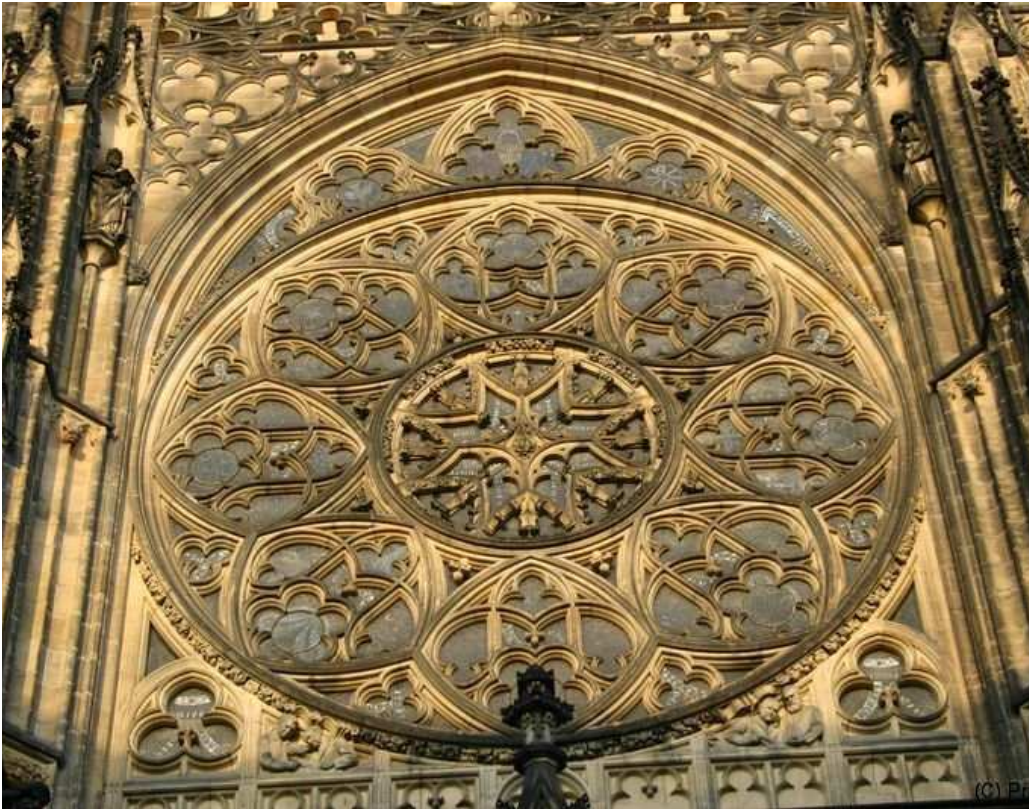
122.

123.

124.

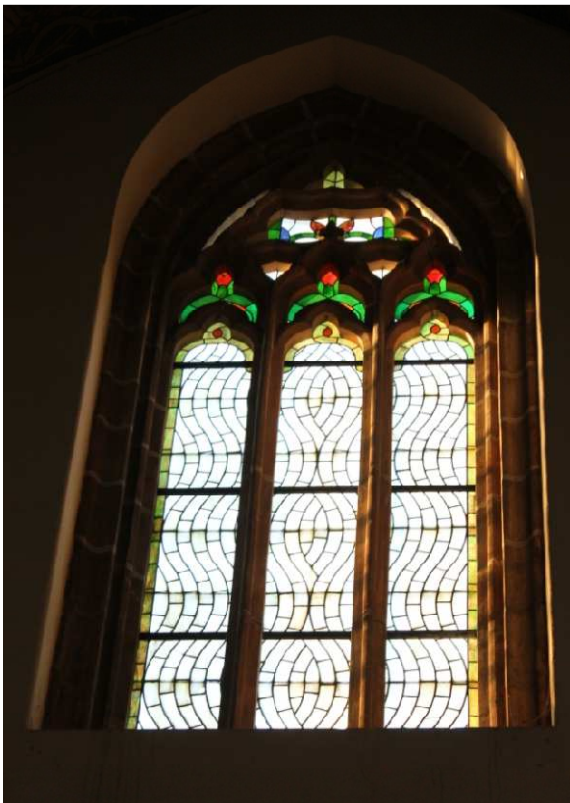
125.

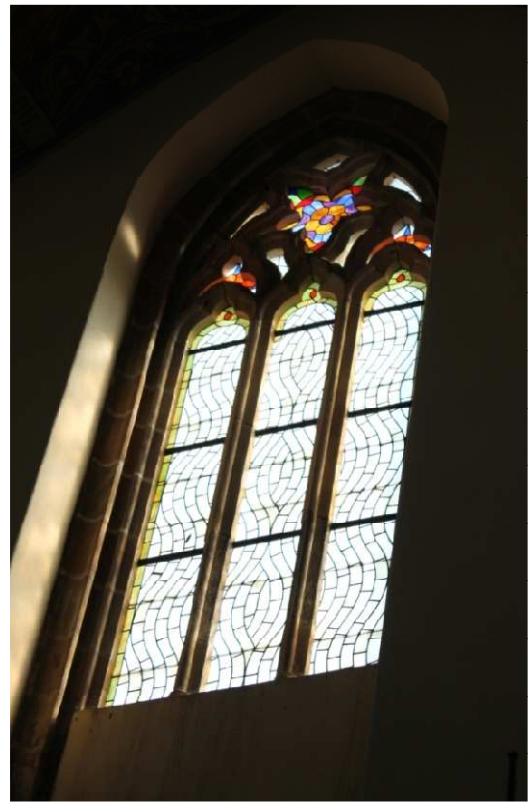
126.

127.

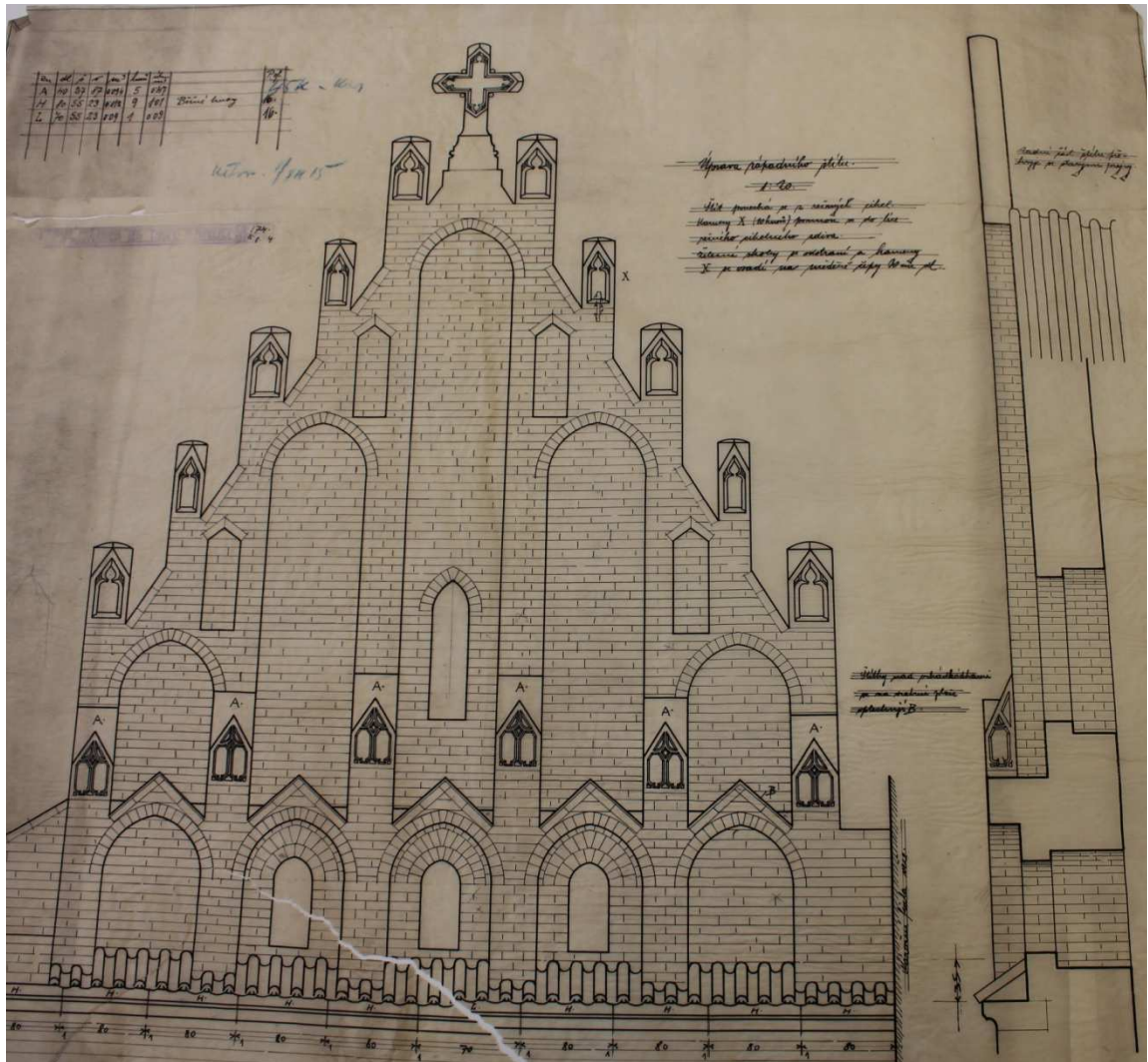
128.

129.

130.

131.